

Povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slovenije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u monarhističku Jugoslaviju

Držaić, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:409482>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-20**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i
Slavonije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u
monarhističku Jugoslaviju

Diplomski rad

Mentor: Ivica Šute

Komentor: Branimir Janković

Student: Karlo Držaić

Summary

This graduate thesis investigates the history and ideology of the Socialdemocratic party of Croatia and Slavonia in the period of disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy and in the early years of the monarhistic Jugoslavia. Its goal is two-part. On one side it tries to postulate historiographically neglected subject of the historical development of the mentioned political party, and on the other side, it investigates the ideological preferences of the Party and of social democrats whose identity is articulated through this preferences. The dominant historical sources used are the newspapers published by the social democrats. Both the main tendencies of the Party's historical activity and its ideology are extrapolated from the newspaper publications that are critically analysed using historiographical and linguistic methods. The thesis concludes that the Socialdemocratic party of Croatia and Slavonia was an important organisation in the political life of this period of history and that it was usually unrightfully neglected in historiography. The reasons for the downfall of the Pary are found in the complex political context of the time and in its inadequate policies and political practises.

Sadržaj

1. Polazište i metodologija	3
2. Socijaldemokracija i radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji do 1917. godine	9
3. U propadajućoj Monarhiji	17
3. 1. Obnova Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije	17
3. 2. Od Februara do Oktobra	23
3. 3. Ljevica i desnica Socijaldemokratske stranke	35
3. 4. Stvaranje socijaldemokratskog identiteta	44
3. 5. Samoodređenje	51
4. Stvaranje nove države i rascjep	57
4. 1. Država Slovenaca, Hrvata i Srba	57
4. 2. Nakon „nacionalne revolucije“	68
4. 3. Rascjep na kongresu ujedinjenja	81
4. 4. Sindikati	87
5. Od Beograda do Zagreba	97
5. 1. Posljedice rascjepa i konsolidacija	97
5. 2. Ponovo u vladi	105
5. 3. Ujedinjenje i prvi izbori	113
5. 4. Žene, mladi i kultura u socijaldemokraciji Hrvatske i Slavonije	119
6. Posljednja godina SDSHS	126
6. 1. U ustavotvornoj skupštini	126
6. 2. Marginalizacija, ukidanje i ujedinjenje	130
7. Socijaldemokracija, Marx i marksizam	141
8. Zaključak	149
9. Bibliografija	153
9. 1. Izvori	153
9. 2. Literatura	155

1. Polazište i metodologija

Radnički i socijaldemokratski pokret u novijoj hrvatskoj historiografiji dvadesetog stoljeća, razumljivo orijentiranoj „većim temama“, nalazi se negdje na marginama istraživačkog fokusa. Novija literatura posvećena ovoj temi iznimno je oskudna, štoviše, gotovo nepostojeća. Međutim, vjerojatno i pod utjecajem onodobnog društvenog uređenja, sredinom prošlog stoljeća objavljeno je nekoliko značajnih djela kojima je radnički pokret s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća konstituiran unutar polja hrvatske historiografije. Ovdje u prvom redu valja spomenuti Mirjanu Gross koja je značajan dio svog opusa posvetila počecima radničkog pokreta te koju Šidak drži zaslužnom za pokretanje znanstveno istraživačkog rada usmjerenog na ovu temu.¹ Međutim, povijest Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije² u ovdje promatranom periodu, periodu od obnove ove stranke ratne 1917. godine do njena ukidanja krajem 1921. godine, gotovo uopće nije historiografski obrađena. Stranka se marginalno spominje u više članaka i knjiga no gotovo u pravilu tek kao kontekst unutar kojeg se povjesničari bave nastankom Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), odnosno nastankom Komunističke partije Jugoslavije. Jedna od iznimka je Toma Milenković, autor knjige *Socijalistička partija Jugoslavije*, koji obrađuje povijest stranke koja je nastala početkom 1922. godine i čija je jedna od prethodnica bila SDSHS. Međutim, sama SDSHS nije u Milenkovićevu fokusu interesa te joj je posvećen samo dio uvoda njegove knjige. Druga je nedavno objavljena kratka knjiga Matka Globačnika *Hrvatska socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu*. No Globačnikova knjiga vremenski pokriva samo početni dio u ovom radu obrađenog perioda djelovanja SDSHS, a zbog svoje kratkoće obrađuje ga veoma sažeto te stoga pruža samo najosnovniji pregled povijesti socijaldemokracije i socijaldemokrata. Zapravo, jedino djelo koje je pretendiralo historiografski obraditi razdoblje radničkog pokreta Hrvatske i Slavonije, od njegova stvaranja do sredine dvadesetih godina 20. stoljeća, što uključuje i poslijeratno djelovanje SDSHS, je trotomna *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji* autora Vitomira Koraća. No, kako upozorava već Miroslav Krleža u *Moj obračun s njima*,³ Koraćevo opširno djelo ne može se čitati kao samo historiografski rad, već se u značajnoj mjeri radi o apologetski obojenim memoarima jednog aktivnog i istaknutog sudionika opisanih povijesnih događaja. Karakterizirajući *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i*

¹ Jaroslav Šidak, „O proučavanju radničkog pokreta u hrvatskoj historiografiji nakon 1945. godine“, u: *Historijski zbornik*, vol. 24. no. 1. (Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesticu, 1974.), 510-511.

² U ovom radu se umjesto punog naziva ponekad koriste skraćeni oblici Socijaldemokratska stranka, samo Stranka ili kratica SDSHS.

³ Miroslav Krleža, *Moj obračun s njima* (Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje“, 1988.), 28-29.

Slavoniji tekstom kojem valja pristupiti kao tendencioznom povijesnom izvoru, dolazimo do zaključka kako do sada nije objavljen ni jedan historiografski rad čiji je cilj opisati i kritički obraditi povijest i djelovanje Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u periodu nakon Prvog svjetskog rata i prije njezina ukidanja i uklapanja u Socijalističku partiju Jugoslavije.

Polazeći od konstatirane činjenice zanemarenosti povijesti SDSHS, jedan od dva temeljna cilja ovog rada jest upravo kroz izvore historiografski obraditi povijest socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije u turbulentnim godinama kraja i nakon Prvog svjetskog rata. Međutim, temeljni problem ovog istraživačkog cilja, koji je možda i odvratio dio historiografa, je izraziti manjak uobičajenih povijesnih izvora, odnosno manjak arhivskog gradiva. Naime, opsežan arhiv SDSHS sredinom dvadesetih godina prošlog stoljeća, kada je već bilježio nekoliko desetljeća socijaldemokratskog djelovanja, preseljen je iz Zagreba u Beograd gdje se nalazilo sjedište Socijalističke partije Jugoslavije, a nakon uvođenja diktature i zabrane političkih stranaka 1929. godine ovaj je arhiv, kao i arhiv Općeg radničkog saveza (ORS), premješten u beogradski stan socijaldemokrata Živka Topalovića.⁴ Ondje se održao petnaestak godina, međutim, u jeku Drugog svjetskog rata njemački Gestapo zaplijenio je i gotovo u potpunosti uništio arhivsku građu socijaldemokrata.⁵ Sačuvani su tek malobrojni dokumenti, uglavnom oni koji se u trenutku zapljene nisu nalazili u samom arhivu već u osobnom posjedu nekog od stranačkih članova.⁶ Izostanak arhivskih izvora čiji je stvoritelj SDSHS uvjetovao je da se u ovom radu kao primarni izvor uglavnom koriste novinske publikacije socijaldemokrata, *Sloboda* i *Novo društvo* te određena arhivska građa koju nije producirala SDSHS, ali koja je vezana uz djelovanje ove političke stranke i socijaldemokratskog, odnosno socijalističkog, pokreta. Korištenje novina kao povijesnog izvora kojima se zamjenjuje arhivska građa nekonvencionalna je praksa u historiografiji. Razlog ovome je taj što se arhivski dokumenti za razliku od novinskih tekstova uglavnom smatraju objektivnijim izvorom u kojima izostaje sloj javnog djelovanja koji distorzira povijesne podatke s ciljem uspješnijeg političkog djelovanja. Međutim, kritičkim pristupom moguće je kroz novinske tekstove pristupiti pokušaju rekonstrukcije povijesnog vremena, odnosno rekonstrukciji djelovanja određenog društvenog i političkog aktera u nekom povijesnom vremenu. Naime, iako možda manje revno od arhivskih dokumenta i sa određenim

⁴ Toma Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929.)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju – NIP export press, 1974.), 11.

⁵ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929.)*, 11-12.

⁶ Idem, 11-12.; Većina sačuvane arhivske građe nalazi se u Beogradu u ostavštini Vitomira Koraća. Međutim, veoma malo ondje sačuvanih dokumenata datira iz razdoblja posljeratnog djelovanja SDSHS.

subjektivnim odmakom, spomenute socijaldemokratske publikacije redovito su bilježile važnije događaje iz povijesti SDSHS, a iz njih je moguće i iščitati svojevrzne trajnije tendencije djelovanja socijaldemokrata. Ovdje valja kratko spomenuti kako, bez obzira na prirodu korištenih izvora, suvremena teorija humanističkih znanosti svakom pokušaju pisanja povijesti nužno pristupa kao tekstualno posredovanoj redukciji prošle zbilje koja zbog činjenice svog dvostrukog posredovanja i subjektivne pozicije autora, kako povijesnog izvora tako i historiografskog teksta, nikako ne može biti apsolutna.

Kao što je vidljivo iz naslova, drugi cilj ovog rada je kritička obrada i prikaz ideologije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Kao uvjet pisanja o ideologiji Stranke nameće se poznavanje njezine povijesti te je ispunjenje prvog istraživačkog cilja pretpostavka mogućnosti obrade drugog. Ideologija ovdje nije shvaćena u klasično marksističkom smislu kao iskrivljena svijest ni u nekom suvremeno vulgariziranom smislu kao puko političko opredjeljenje, već kao niz jasnih ili manje jasnih kvalitativnih odrednica grupe i pojedinca koje određuju njihovo djelovanje. Stoga je pretpostavka kako je ideologija socijaldemokrata svojevrzni niz više ili manje suptilnih stavova koji određuju javno i političko djelovanje SDSHS. Međutim, ta povezanost ideologije i djelovanja SDSHS nije jednosmjerna već povratna te različiti konteksti vremena i društveno-politička situacija ujedno utječu na ideologiju. Drugim riječima, ideologija nije stalna već promjenjiva kategorija sa konstantnim potencijalom promjene. Registar u kojem se ovako shvaćena ideologija najjasnije očituje je tekst, odnosno diskurs u kojem se ispoljavaju, mijenjaju i kreiraju ideološki stavovi.

Drugi cilj istraživanja, istraživanje ideologije, značajan dio ovog rada svrstava unutar historiografske poddiscipline intelektualne historije definirane kao polja istraživanja koje potencijalno uključuje sve ono što se može smatrati intelektualnom djelatnošću.⁷ Pokušaj preciznijeg određenja vjerojatno bi približio klasifikaciju rada prema odrednicama kao što su povijest političke misli, povijest ideologija ili povijest koncepata (*Begriffsgeschichte*), međutim, u kontekstu suvremene intelektualne historije kao široko postavljene historijske poddiscipline sa snažnim interdisciplinarnim karakterom i gotovo fluidnim granicama podređenih joj koncepata,⁸ takva određenja mogu samo poslužiti kao uvjetne odrednice za lakše snalaženje čitatelja uz nužnost latentnog shvaćanja njihove nemogućnosti da potpuno reflektiraju stvarnu konceptualizaciju rada. Štoviše, suvremena intelektualna historija, svojim

⁷ Branimir Janković, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“, u: *Dijalog s povodom 6: Intelektualna historija* (Zagreb: FF Press, 2013.), 75.

⁸ Janković, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“, 61.

se specifičnim načinom rada opire čvrstim i detaljnim klasifikacijama. U djelu *Suvremena historiografija* Mirjana Gorss ističe kako „Intelektualna historija nema zajednički predmet istraživanja, metode ni koncepte, ali su vidljiva usmjerenja koja se donekle prepliću.“⁹ Izostanak stroge metodološke konceptualizacije, mogućnost širokog postavljanja istraživačkog polja i interdisciplinarni karakter, omogućavaju ili čak zahtijevaju spajanje metoda i tehnika historiografiji srodnih znanosti sa historiografskom metodom u svrhu istraživanja povijesti intelektualne djelatnosti. Jedna od disciplina koja je imala snažan utjecaj na intelektualnu historiju svakako je lingvistika¹⁰ koja nakon lingvističkog, a napose nakon retoričkog obrata potencijalno dobiva mogućnost totalitarnih pretenzija nad preostalim društvenim i humanističkim znanostima.

Stoga je i pristup istraživanju prezentiranom u ovom radu uvelike određen utjecajem poststrukturalističke lingvistike. Nadilaženje Saussureove koncepcije jezika kao konvencionalnog i zatvorenog sustava znakova sastavljenih od označitelja (zvučna slika) i označenog (pojam/koncept)¹¹ te prihvatanje poststrukturalističkih ideja da jezik nije zatvoren i da su značenja podložna stalnim promjenama,¹² pretpostavka je da bi se diskurs¹³ mogao koristiti kao izvor za proučavanje ideologije zajedno sa njenim promjenama. Korištenje lingvističke terminologije i koncepata imanentno je ovakvom pristupu. Za analizirani diskurs u radu se koristi nekoliko sintagmi poput „socijaldemokratski diskurs“, „socijalistički diskurs“ ili „diskurs Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije“. Taj je diskurs moguće identificirati kao vrstu javnog¹⁴ i političkog¹⁵ diskursa unutar kojeg postoje određena pravila uporabe jezika specifična za sudionike, odnosno korisnike diskursa.¹⁶ Analiza tih pravila u diskursu, odnosno,

⁹ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: Korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi liber-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 313.

¹⁰ François Dosse, „Intelektualna historija“, u: *Dijalog s povodom 6: Intelektualna historija* (Zagreb: FF Press, 2013.), 105.

¹¹ Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics* (New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company, 1966.) 67. i 77.

¹² Marianne Jorgenson i Louise Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method* (London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 2002.), 29.

¹³ Laclau i Mouffe diskurs opisuju kao strukturalistički određeno polje unutar kojeg znakovi naizgled imaju trajno fiksirano značenje, međutim, to je značenje ipak uvijek podložno promjeni. Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 2. izdanje (London-New York: Verso, 2001.), 105.

¹⁴ Javni diskurs je zajednički naziv za sve one jezične sustave kojima se prenose poruke važne za konkretnu društvenu skupinu. Marina Kovačević i Lada Badurina, *Raslojavanje jezične stvarnosti* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2001.), 94-98.

¹⁵ Politički diskurs određen je tekstualno i kontekstualno te se odnosi na sve one jezične realizacije čija je primarna, ali ne i isključiva, funkcija politička. Teun A. van Dijk, „What is political discourse analysis“, u: *Political linguistics*, no. 11. (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1997.), 15.

¹⁶ Richard Nordquist, *Discourse Community: Shared Language Usage Practices in Speech and Writing*, <https://www.thoughtco.com/discourse-community-composition-1690397> (posjećeno 21.6.2018.)

obrazaca koji se u njemu javljaju i ponavljaju, otkriva nam ideološki sloj koji te obrasce određuje i koji povratno određuju njega. Korištenje ranije spomenutih novinskih publikacija socijaldemokrata, njihovog temeljnog kanala javnog djelovanja, idealan je, a kontekstu vremena kada ne postoji drugi masovni medija osim novina i jedini, izvor za ovakvu analizu ideologije Socijaldemokratske stranke.

Pojmovi koji su ključni za drugi cilj ovog rada, Marx i marksizam, nerijetko su predmet nejasnoća i proizvoljnog shvaćanja koje uvelike ovisi o kontekstu njihove uporabe. Stoga je, prije upuštanja u daljnju razradu, potrebno iznijeti osnovne informacije na temelju kojih je sazdana uporaba navedenih pojmova u kontekstu rada i zašto su oni bitni.

Utjecaj Karla Marxa na čitav korpus suvremene društvene i humanističke znanosti, ali i na svijet uopće, gotovo je nemjerljiv. Nebrojani su režimi u posljednjih stotinjak godina svoje izvorišne točke projicirali u sklop radova i zamisli ovog učenjaka, uglavnom ga proizvoljno interpretirajući s motrišta političkog pragmatizma. Još je veći broj, manje ili više značajnih, pokreta čije je djelovanje inspirirano Marxovim idejama. Tako se i prostor današnje Hrvatske, prostor koji je uglavnom predmet interesa ovog rada, gotovo pola stoljeća, nalazio u sklopu socijalističke Jugoslavije, federalne državne zajednice čije su temeljne postavke nominalno počivale na učenju Karla Marxa. Uz to, a kao što je i spomenuto, utjecaj, posredan ili neposredan, koji je Marxov rad imao na čitav spektar znanstvenih disciplina praktično je nesaglediv. S obzirom na historiografski karakter ovog rada, valja spomenuti barem Marxov utjecaj na povijesnu znanost koji je potaknuo razvoj socijalne i ekonomske historije, historije odozdo te proučavanje nekad zanemarenih društvenih skupina poput radništva. Taj je utjecaj možda najljepše opisao Friedrich Engels u svom govoru na londonskom groblju Highgate:

„Kao što je Darwin otkrio zakon razvitka organske prirode, tako je Marx otkrio zakon razvitka ljudske historije: jednostavnu činjenicu, koja je dotad bila skrivena pod ideološkim naslagama - da ljudi prije svega moraju jesti, piti, stanovati, odijevati se, prije nego što će moći da se bave politikom, naukom, umjetnošću, religijom itd.“¹⁷

Bez obzira na to što je ovakva pretpostavka razvoja povijesti, kako ju je objasnio Engels, više puta nadopunjivana i reinterpretirana kroz teoriju i praksu, Marxova dijalektika historijskog materijalizma i dalje ostaje, premda i kroz kritiku nje, široko prihvaćen model i

¹⁷ Friedrich Engels, „Govor na grobu Karla Marxa“, u: *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, ur. Adolf Dragičević, Vjekoslav Mikecin i Momir Nikić (Zagreb: Stvarnost, 1979.), 1211.

pristup u historiografiji. Već zbog ovog, iako tek površno naznačenog, širokog utjecaja njegove misli na historiju i suvremenost, Karl Marx zasigurno predstavlja ličnost, ali i fenomen, vrijedan historiografskog proučavanja. Naime, uz očitu, ali tek površinsku mogućnost istraživanja pojedinca u njegovom vremenu, zanimljivom se doima perspektiva istraživanja fenomena Karla Marxa kao označitelja u pojedinim diskursima. Upravo značaj koji je Marx stekao još za svog života dao mu je potencijal da na razini diskursa poprimi funkciju prošivnog boda¹⁸ ili čvorišne točke¹⁹ koji utječe na fiksaciju značenja²⁰ elemenata diskursa.²¹ Ovakva funkcija označitelja Marx je ponekad je vidljiva i u diskursu ovdje korištenih izvora. Stoga je moguće, unutar okvira historiografskog istraživanja, barem donekle, odrediti što je Marx označavao unutar diskursa neke skupine, kako se i pod kojim okolnostima to značenje mijenjalo te zašto je ono bilo važno.

Nastavljajući na ideje analize diskursa, sam marksizam možemo svrstati u red lebdećih označitelja²² te je stoga potrebno objasniti njegovu uporabu unutar konteksta rada. Iako se površno doima kao samorazumljiv, marksizma je iznimno kompleksan označitelj koji, čak i ograničen samo na različite „lijeve“ diskurse,²³ označava više mogućih sustava interpretacije i modifikacije izvorne Marxove misli. Uz to, marksizam, kao neku sveobuhvatnu teoriju, zapravo nije stvorio sam Marx, već su za njen nastanak najzaslužniji teoretičari socijalizma iz razdoblja Druge internacionale, prije svega Karl Kautsky, koji stvaraju raširenu interpretaciju Marxa, ponekad identificiranu kao ortodoksni marksizam.²⁴ Ubrzo nakon Marxove smrti javljaju se brojne interpretacije i reinterpretacije njegove misli. O tome svjedoči i tvrdnja Karla Kautskog

¹⁸ Prošivni bod ili čvorišna točka je privilegirani označitelj oko kojeg je organiziran diskurs te koji naizgled fiksira značenja u polju tog diskursa. Ni takvi označitelji nemaju značenje (označeno) sami po sebi, već ga dobivaju u relaciji s drugim označiteljima. Jorgenson, *Discourse Analysis as Theory and Method*, 26-28.

¹⁹ Čvorišna točka i prošivni bod u hrvatskom su jeziku sinonimi te prijevodi onoga što se na engleskom jeziku naziva *nodal point*, odnosno na francuskom *points de caption*. Čini se kako je prošivni bod nešto češće korištena inačica u literaturi na hrvatskom, međutim, u ovom će radu biti korišten pojam čvorišna točka jer bolje odgovara viđenju diskursa kao strukturirane kompleksne mreže značenja.

²⁰ Fiksacija značenja odvija se kroz proces artikulacije koji objedinjava sve one jezične prakse koje povezuje znakove modificirajući njihovo značenje. No fiksacija značenja nikad nije potpuna i stalna, već samo djelomična. Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, 105. i 111-112.

²¹ Elementi su polisemični označitelji čije značenje unutar nekog diskursa nije fiksirano. Procesom artikulacije može doći do djelomične i prividne fiksacije značenja čime elemente postaju momenti diskursa. Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, 105. i 110.

²² Lebdeći označitelji (floating signifier) su oni elementi diskursa koji su posebno podložni različitim značenjskim punjenjima. Ova je odrednica situacijska te podrazumijeva postojanje i odnosi se na borbu različitih diskursa koji teže nametanju vlastite značenjske fiksacije lebdećem označitelju (npr. u slučaju marksizma ta je borba danas možda najočitija između „lijevih“ i „desnih“ diskursa koji teže nametnuti svoje viđenje (značenje) marksizma kao univerzalno). Jorgenson, *Discourse Analysis as Theory and Method*, 28.

²³ Pojam „lijevih diskursa“ je ovdje upotrijebljen tek uvjetno kao označitelj diskursa raznih socijalističkih i srodnih misli.

²⁴ Laszlo Sekelj, „The Genesis of Marxsim“, u: *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, vol. 24. no. 4. (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988.), 503.

kako su se u raspravi, na kongresu u Beču 1901. godine, na Marxa i Engelsa podjednako pozivali i ortodoksni marksisti i njihovi neistomišljenici.²⁵ U skladu sa ocjenom Kautskog, ni na socijalističkom političkom spektru Hrvatske i Slavonije s početka dvadesetog stoljeća nije postojalo unificirana i jasno određena definicija marksizma. Jednako kao i delegati na spomenutom Bečkom kongresu, socijalisti Hrvatske i Slavonije su ovisno o svojoj pripadnosti socijalističkoj ljevici ili desnici svoje partikularne ideje i stavove uglavnom upisivali u registar koji nazivaju marksizmom. Pritom relacija tih ideja i stavova sa izvornim Marxovim tekstovima često nije bila ključna ili je bila uspostavljena selektivnim čitanjem koje je omogućeno veličinom korpusa radova Marxa i Engelsa. Stoga u kontekstu ovog rada nije moguće, ali ni potrebno postaviti jasnu definiciju što je marksizam doista. Važnije pitanje, na koje će odgovoriti nastavak rada, koje i kakve ideje i stavove su socijaldemokrati smatrali marksističkim a te što je za njih značio označitelj marksizma, odnosno kakvu je on imao ulogu u diskursu.

2. Socijaldemokracija i radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji do 1917. godine

Pretpostavka razvoja radničkog pokreta, kao i radništva samog, svakako je bila industrijalizacija, čitav sklop društvenih mehanizama koji joj prethode i koji ju prate te koje možemo objediniti pod pojmom modernizacija. Ti se modernizacijski mehanizmi, od kojih je neizostavan dio demografska tranzicija, u zemljama europskog centra pokreću još od samog početka 19. stoljeća.²⁶ Međutim, hrvatski su krajevi, kao dio europske periferije, znatno kasnije zahvaćeni procesom modernizacije koji je ovdje velikim dijelom uvjetovan upravo utjecajem „centra“.²⁷ Tijekom čitavog 19., ali i početkom 20. stoljeća Hrvatska ostaje jedan od privredno i društvo nerazvijenijih predjela Europe.²⁸ Naime, na pragu posljednjeg desetljeća 19. stoljeća, 1890. godine, poljoprivreda je još uvijek, bez ikakve konkurencije, najznačajnija privredna

²⁵ Gary P. Stenson, *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884-1914*. (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1991.), 194.

²⁶ Ivan T. Berend i Gyorgy Ránki, *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780-1914*. (Zagreb: Naklada naprijed, 1996.), 69.

²⁷ Berend, *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780-1914.*, 70.

²⁸ Branko Koračević, „Ekonomski pogledi Imbre Tkalca“, u: *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20- stoljeća* (Zagreb: Informator, 1984.), 241.

grana te se njome bavi gotovo 85% stanovništva.²⁹ S druge strane, radničko stanovništvo čini svega nešto više od 12% ukupne populacije.³⁰ Takvo stanje ne favorizira stvaranje snažnijeg radničkog pokreta, ali ni samosvjesno organiziranje postojeće radničke populacije u jedinstvenu klasu. Još sredinom 19. stoljeća, kao uzrok opće nerazvijenosti Imbro Tkalac identificira zaostalu društvenu strukturu, odnosno dominaciju feudalnih i crkvenih slojeva koji koče modernizacijske procese.³¹ Bez obzira da li je modernizacija produkt promjene oblika proizvodnje, odnosno promjena u bazi, ili je ona produkt utjecaja društvene nadgradnje na bazu, kao što sugerira Tkalac, činjenica je kako Hrvatska još potkraj 19. stoljeća spada u zaostale i iznimno agrarno orijentirane predjele Europe, što znatno otežava razvoj radništva, a s time i socijalističkih ideja.

Pa ipak, čini se da neke socijalističke ideje dopiru, premda kao tek nerafinirani koncepti, do hrvatskih krajeva već u desetljeću nakon revolucionarne 1848. godine.³² Štoviše, već same 1848., na kongresu u Pragu, nekolicina Hrvata dolazi u doticaj s Bakunjinom, kasnije slavnim anarhistom, koji tada zagovara formiranje neke vrste federalističke radničke zajednice.³³ Međutim, pravi začetci radničkog pokreta mogu se pronaći tek dvadesetak godina kasnije, krajem 1860-ih.³⁴ Prve radničke organizacije javljaju se u Osijeku gdje je 1867. godine osnovano „Osječko radničko-obrazovno društvo“,³⁵ a čini se da je ondje, 1871. godine, osnovana i podružnica Međunarodnog udruženja radnika, odnosno I. internacionale.³⁶ Prema izvještaju bečkog ministarstva unutarnjih poslova, Pokrajinski komitet I. internacionale te iste 1871., postojao je i u Zagrebu.³⁷ Međutim, iako je još 1869. došlo do pokušaja osnivanja, Zagrebačko radničko društvo osnovano je tek krajem 1872. godine.³⁸ Kao važan moment u ovim počecima pokreta valja spomenuti list *Radnički prijatelj* kojeg 1874. pokreće tipograf Dragutin Kale, a kojeg su 21.2.1875., prilikom prve javne radničke skupštine u Zagrebu,

²⁹ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914.*, 197.

³⁰ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914.*, 197.

³¹ Koračević, „Ekonomski pogledi Imbre Tkalca“, 243-245.

³² Luka Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj* (Zagreb: DAF, 2016.), 59.

³³ Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj*, 46.

³⁴ Dušan Bilandžić, Zvonko Brkić, Josip Cazi, Ivan Jelić, Leopold Kobsa i Vojo Rojčević, *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1969.), 9.

³⁵ Ive Mažuran, *Grada o radničkom pokretu u Osijeku i Slavoniji 1867-1894.* (Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1967.), 5.

³⁶ Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj*, 65.

³⁷ Josip Cazi, *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke, knjiga prva* (Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije-Radničko vijeće za Hrvatsku, 1858.), 11.

³⁸ Cazi, *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke, knjiga prva*, 6.; Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, 199.

okupljeni radnici proglasili svojim glasilom.³⁹ Međutim, već iste godine kada je proglašen glasilom radnika, *Radnički prijatelj* se gasi i prestaje izlaziti.⁴⁰ Iako postoje radnička društva i odvijaju se štrajkovi, sve do pred kraj 80-ih godina loša organizacija i izostanak politizacije koja je nadomještena tek površnim ekonomskim ciljevima, onemogućavaju da se ta nekolicina separatnih društava transformira u radnički pokret.⁴¹

Krajem 80-ih godina, a napose 1889. godine kad je osnovana II. internacionala i Austrijska socijaldemokratska stranka, radnički pokreti i socijalistička misao dobivaju snažan i organiziran vjetar u leđa, kako diljem Europe, tako i u Monarhiji.⁴² Upravo temeljem zaključaka Pariške konferencije II. internacionale, grupa socijalistički orijentiranih radnika 1890. godine u Zagrebu, uz dopuštenje Gradskog poglavarstva, po prvi puta organizira prvomajsku proslavu.⁴³ Iako Khuenov režim nastoji suzbiti stvaranje radničkog pokreta i prodiranje socijalističke misli uvođenjem raznih represivnih mjera,⁴⁴ sa zakašnjelom modernizacijom napokon se stvara čitateljsko polje koje omogućava uspješnu produkciju i opstanak radničkih tiskovina. Tako, 1. travnja 1892. godine, s Otom Dupinom kao urednikom, počinje izlaziti list *Sloboda* koji se već u prvom broju eksplicitno klasificira kao radnički i socijalistički medij usmjeren ka širenju ideje socijaldemokracije.⁴⁵ Dvije godine kasnije, točnije 8. i 9. rujna 1894., četrdeset predstavnika radničkih grupacija iz Hrvatske i Slavonije u Zagrebu osniva Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, prvu socijalistički orijentiranu političku stranku na jugoslavenskom prostoru.⁴⁶

Temelj rada novoosnovane stranke bio je Hainfeldski program koji je preuzet od austrijskih socijaldemokrata,⁴⁷ dok se u praksi rad Stranke uglavnom manifestirao kroz zahtjev za uvođenjem općeg prava glasa.⁴⁸ Iako su tim zahtjevom socijalistički agitatori stekli brojne

³⁹ Bilandžić, *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 19.

⁴⁰ Milan Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*. (Beograd: Institut za suvremenu istoriju-IRO narodna knjiga, 1979.), 18.

⁴¹ Mirjana Gross, ur., *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori* (Zagreb: Školska knjiga, 1957.), 171.; Jovan Marjanović, *Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama: Do Prvog svetskog rata*, (Beograd, Izdavačko poduzeće „Rad“, 1954.), 42-43.

⁴² Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 171.

⁴³ Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 24-25.; Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914.*, 199.

⁴⁴ Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj*, 53.

⁴⁵ *Sloboda*, 1.4.1892.

⁴⁶ *Sloboda*, 21.9.1894.

⁴⁷ Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: knjiga 1*. (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.), 117.

⁴⁸ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914*, 201.

simpatije te relativno široku podršku,⁴⁹ oni se istovremeno suočavaju i s represijama koje provodi Khuenova vlast i s antisocijalističkim tendencijama oporbe, u prvom redu Stranke prava.⁵⁰ Zbog svog djelovanja, odnosno zbog relativno uspješnog širenja baze podržavatelja, posebno u seoskim predjelima Srijema, Slavonije i Zagorja, nakon parlamentarnih izbora 1897. godine Khuen pokreće progone i niz insceniranih procesa kojima nastoji, a privremeno i uspijeva, ugušiti radnički pokret kroz odstranjivanje njegovih vođa s političke i društvene scene.⁵¹ Iako glasilo Stranke i pokreta, *Sloboda*, uz pomoć slovenskih i austrijskih socijalista nastavlja izlaziti, nakon represivnih akcija iz 1897., radnički pokret zapada u krizu u kojoj aktivno djelovanja nastavlja tek marginalna skupina radnika i to kroz ilegalne sindikalne organizacije.⁵² Socijalistički radnički pokret ponovno će oživjeti na početku dvadesetog stoljeća,⁵³ međutim, ova cezura djelovanja, nasilno uvedena represijom vlasti, predstavlja kraj ranog razdoblja radničkog pokreta i socijalističke misli u hrvatskim zemljama.

Progoni i opstrukcije Khuenove administracije pasivizirali su radnički pokret i Socijaldemokratsku stranku koji su u narednim godinama bili ograničeni na djelovanje samo u Zagrebu i tek na organiziranje manjih sastanaka i kružoka pod budnim nadzorom policijskih službenika.⁵⁴ Stranka i pokret se počinje obnavljati u prvim godinama dvadesetog stoljeća kada stječu simpatije javnosti svojom borbom protiv režima i kada organiziraju nekoliko ilegalnih štrajkova.⁵⁵ Revitalizacija djelovanja SDSHS i posebno pisanje u njenim tiskovinama, u *Slobodi* i *Novoj Slobodi*, ponovno je izazvala antagonizaciju vlasti koja u rujnu 1902. godine zabranjuje obje spomenute tiskovine.⁵⁶ Međutim, kako su socijaldemokrati uspjeli gotovo trenutno pokrenuti izlaženje novog lista, *Crvene slobode*, u Budimpešti, izvan dosega Khuenovih cenzora, režim u Hrvatskoj i Slavoniji već krajem listopada iste godine daje dopuštenje za objavljivanje novog socijaldemokratskog glasila, *Slobodne riječi*, koje je u kontinuitetu izlazilo sve do Prvog svjetskog rata.

⁴⁹ idem, 201.

⁵⁰ Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 177.

⁵¹ Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 177.; Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914*, 204.

⁵² Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 177.; Šidak, *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914*, 204.

⁵³ Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 177.

⁵⁴ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 145.

⁵⁵ Dušan Plečaš, *Socijalna demokracija u Hrvatskoj 1894-1919*. (Zagreb: Socijaldemokratska partija Hrvatske, 1994.), 12.

⁵⁶ Plečaš, *Socijalna demokracija u Hrvatskoj 1894-1919.*, 13.

Od 1903. godine SDSHS ulazi u period znatnog jačanja. Ona je imala istaknuto mjesto u velikom narodnom protumađaronskom pokretu koji je te godine zahvatio Hrvatsku i Slavoniju.⁵⁷ Stranka se tada udružila s građanskim opozicijskim strankama te je sastavila deklaraciju koja je pročitana na središnjem skupu održanom u ožujku u Zagrebu.⁵⁸ Intenzivacija oporbene aktivnosti socijaldemokrata, kombinirana s liberalizacijom političkog života nakon odlaska Khuena s pozicije bana, pokrenula je val pristupanja novog članstva SDSHS i njeno financijsko jačanje koje je omogućilo povećanje opsega agitacijskog rada.⁵⁹ Suradnja s građanskom opozicijom za posljedicu je imala da se 1905. godine SDSHS uključila u organizaciju Hrvatsko-srpske koalicije čiji su članovi tada još Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska narodna radikalna stranka i Srpska samostalna stranka.⁶⁰ Međutim, već početkom iduće godine stranački je kongres osudio ulazak u koaliciju s građanskim strankama te SDSHS izlazi iz Hrvatsko-srpske koalicije.⁶¹

Krajem 1907. godine, nedugo nakon što Rakodczay dolazi na bansku stolicu, socijaldemokrati pokreću svoju vjerojatno najveću predratnu akciju za uvođenje općeg prava glasa.⁶² Tijekom listopada i studenog diljem zemlje održani su brojni skupovi i prosvjedi, a 12. prosinca u Zagrebu je organizirana opća obustava rada i velika povorka koja je predsjedniku sabora predala zahtjev za izmjenom izbornog zakonodavstva.⁶³ Iako je predsjednik sabora prihvatio socijaldemokratsku inicijativu i obećao na sjednici Sabora otvoriti raspravu o izbornom zakonu, samo koji sat kasnije vladajuća Hrvatsko-srpska koalicija eutanazirala je socijaldemokratsku akciju ukinuvši povjerenje banu Rakodczayu i raspuštajući saziv Sabora.⁶⁴

Bez obzira na to što je akcija socijaldemokrata bila neuspješna, ona je pridonijela popularizaciji SDSHS te na izborima za Sabor 1908. godine Stranka doživljava veliki uspjeh Koraćevim osvajanjem saborskog mandata u kotaru Šid.⁶⁵ Iako se radilo o samo jednom mandatu, on je osvojen usprkos iznimno restriktivnom izbornom cenzusu koji je pravo glasa omogućavao tek veoma malom broju imućnijih građana Hrvatske i Slavonije. Koraćev mandat bio je jedini koji su socijaldemokrati osvojili prije Prvog svjetskog rata, međutim on je bio

⁵⁷ Idem, 16.

⁵⁸ Idem, 16.

⁵⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 177.

⁶⁰ Plećaš, *Socijalna demokracija u Hrvatskoj 1894-1919.*, 19.

⁶¹ Idem, 19.

⁶² Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 200.

⁶³ Idem, 202.

⁶⁴ Idem, 202.

⁶⁵ Idem, 204.

kratka vijeka jer je ban Pavao Rauch već nakon prvog zasjedanja odgodio održavanje sjednica Sabora na neodređeno vrijeme.⁶⁶

Te je 1908. godine Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije bila na vrhuncu snage. Ona je nadzirala rad niza radničkih društava i izdavala brojne publikacije, a ako je vjerovati izvještaju s petog stranačkog kongresa, brojila je oko deset tisuća članova.⁶⁷ Međutim, uspon Pavla Raucha na bansku stolicu i njegovo neustavno vladanje nakon *de facto* raspuštanja Sabora potaknuli su još jedan krizni period u povijesti Stranke.⁶⁸ SDSHS i njeni radnički sindikati još su od kraja 19. stoljeća patili od loše formalne organizacije, a nakon 1908. stranku ponovno pogađa represija vlasti, financijski problemi, ali i unutarnji, često osobni, sukobi.⁶⁹ Stoga su se SDSHS i socijalistički i radnički pokret našli na putu kontinuiranog slabljenja koje je trajalo sve do početka Prvog svjetskog rata. Na sam dan objave rata, 28. srpnja 1914. godine, ban Škrlec je pomoću jednog od ratnih zakona ukinuo sve socijaldemokratske listove te zabranio sva radnička društva i sindikate, a ubrzo je i velik dio vođa SDSHS mobiliziran u vojsku.⁷⁰ Uvidjevši kako je nastavak političkog rada u takvim okolnostima potpuno nemoguć, na svojoj posljednjoj sjednici prije 1918. godine, Glavni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije praktično je ugasio Stranku i vođenje njenih preostalih poslova povjerio Vitomiru Koraću koji kao invalid nije mogao biti pozvan u vojsku.⁷¹ U ratnim godinama, sve do sredine 1917., SDSHS potpuno je neaktivna, a nije moguće govoriti ni o postojanju nekog socijaldemokratskog ili radničkog pokreta jer je on bio sveden na zanemarive sastanke predratnih drugova koji se nisu mogli upustiti ni u kakav javni politički rad.

Historiografi koji su se bavili fenomenom radničkog pokreta Hrvatske i Slavonije složni su u tvrdnji kako on u hrvatskim zemljama nastaje pod utjecajem, ili stranog radništva ili domaćih radnika koji su svoje socijalističke stavove stekli za boravka i rada u razvijenijim dijelovima Monarhije i Europe. Prema dokumentima gradske uprave, još 1847. godine kroz Osijek prolazi grupa stranih aktivista koja biva etiketirana kao anarhisti.⁷² Međutim, do značajnijeg prodiranja socijalističkih ideja u Hrvatsku dolazi tek tijekom 60-ih godina.⁷³ Vidljiva realizacija tih ideja javlja se na samom kraju desetljeća i početkom 70-godina s već

⁶⁶ Plećaš, *Socijalna demokracija u Hrvatskoj 1894-1919.*, 20.

⁶⁷ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 207.

⁶⁸ Idem, 212.

⁶⁹ Idem, 212.

⁷⁰ Idem, 234.

⁷¹ Idem, 234.

⁷² Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj*, 59.

⁷³ idem, 62.

navedenom pojavom prvih radničkih organizacija. O tom prodiranju vanjskih utjecaja jasno svjedoči i osnivanje podružnice „Radničke bolesničko-invalidske blagajne“ iz Budimpešte u Osijeku, 1875. godine.⁷⁴ Također, iako uredništvo *Radničkog prijatelja* svoj list izdaje vodeći se njemačkom socijaldemokracijom kao uzorom,⁷⁵ kako on izlazi svega nekih godinu dana, u ovom je razdoblju strani, uglavnom subverzivni, tisak temelj socijalističke agitacije.⁷⁶ Tako 1876. godine „Hrvatsko tipografsko društvo“ odgađa izdavanje vlastitog časopisa i donosi odluku da se članovima društva mora omogućiti čitanje *Vorwärtsa*,⁷⁷ lista njemačke socijaldemokracije koji počinje izlaziti iste godine. O prisutnosti strane štampe svjedoči i optužba državnog tužiteljstva, podignuta u Zagrebu 1884. zbog veleizdaje i uvrede kralja, protiv Wolfganga Hiže, Franje Strmca i njihovih suradnika.⁷⁸ Ondje je navedeno kako je jedna od dužnosti članova društva okupljenog oko Hiže i Strmca, dobavljanje časopisa koji šire socijaldemokratsku misao.⁷⁹ Imenom se navodi dio časopisa kao što su *Freiheit*, *Radikal*, *Organ der Socialisten Ungarns*, *der Sozialdemokrat*, itd.⁸⁰ Također, postoje podaci da se sredinom 80-ih godina u kavani Kauders na Krvavom mostu redovito mogao pročitati bečki *Arbeiter Zeitung*.⁸¹ Da su listovi poput *Freiheit* i *Der Rebel* bili prisutni u Hrvatskoj potvrđuju i navodi Vitomira Koraća, jednog od istaknutih sudionika radničkog pokreta 19. stoljeća, ali i političkog života prvih nekoliko desetljeća 20. stoljeća.⁸²

Jasno je vidljivo već iz naziva navedenih tiskovina kako socijalističke ideje na hrvatski prostor stižu posredstvom njemačkog jezika, ali i iz njemačkih i iz mađarskih krajeva. Iako, izuzev kratkotrajnog *Radničkog prijatelja*, sve do 90-ih godina nije bilo značajnih radničkih tiskovina u hrvatskim krajevima, valja spomenuti kako se one veoma rano javljaju na srpskom prostoru. Naime, već sredinom 1871. godine poznati socijalist Svetozar Marković u Beogradu pokreće prvi socijalistički list na prostoru Balkana, *Radenik*.⁸³ U *Radeniku* je, u nastavcima,

⁷⁴ idem, 65.

⁷⁵ Bilandžić, *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 19.

⁷⁶ Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj*, 53.

⁷⁷ Cazi, *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke*, knjiga prva, 105.

⁷⁸ Cazi, *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke*, knjiga prva, 39. i 42.

⁷⁹ idem, 42.

⁸⁰ idem, 42.

⁸¹ idem, 65.

⁸² Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: knjiga 1.* (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.), 103.-104.

⁸³ Marjanović, *Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama: Do Prvog svetskog rata*, 16.; Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929.*, 17.

objavljeno Marxovo djelo *Građanski rat u Francuskoj*, ali i dva poglavlja *Kapitala*.⁸⁴ Iste je godine, u listu *Pančevac*, objavljivanom u Pančevu, prvo u nastavcima, a zatim i zasebno, kao brošura, objavljen *Manifest komunističke partije*, temeljni rad Marxa i Engelsa.⁸⁵ Iako oba ova lista izlaze na ćirilici, oni donose geografski najbliže i najranije poznate prijevode Marxovih tekstova na neki južnoslavenski jezik. Jesu li, i koliko mjeri, ovi srpski listovi, a s njima možda i sama Marxova djela, bili prisutni u hrvatskim zemljama početkom 70-ih godina 19. stoljeća, teško je reći. Naime, bez obzira na geografsku i političku bliskost s prostorom njihova izlaženja, izgleda da primjerci ovih novina nisu do danas ostali sačuvani u Hrvatskoj i Slavoniji, a ni ne spominju se u poznatim izvorima. Ipak, postoji podatak da je barem *Pančevac* u jednom broju mogao biti prisutan u Hrvatskoj, točnije u Karlovcu. Naime, u kolovozu 1870. godine, Svetozar Marković, koji se tada nalazi na liječenju u Karlovcu, prima barem jedan članak objavljen u *Pnačevcu* te piše odgovor na njega.⁸⁶ Iako zbog oskudnih podataka za sada nije moguće utvrditi jesu li ove rane srpske socijalističke tiskovine stizale u hrvatske krajeve te kakav je bio njihov utjecaj na radnički pokret, one su već zbog blizine izlaženja i svima razumljivog jezika zanimljiv dodatak prema njemačkom, austrijskom i mađarskom području orijentiranom razmatranju vanjskih utjecaja na rani radnički pokret.

Kao što je ranije naznačeno, s osnivanjem II. internacionale, hrvatski radnički pokret dobiva novi institucionalni i međunarodni podložak svog djelovanja. Iako se delegati iz hrvatskih zemalja u izvještajima ne spominju, barem ne zasebno, kao članovi Pariškog, odnosno prvog kongresa II. internacionale,⁸⁷ oni su sukladno odlukama ovog kongresa već sljedeće, 1890. godine u Zagrebu organizirali prvomajsku proslavu.⁸⁸ Nekoliko godina kasnije, na trećem kongresu održanom u Zürichu 1893. te na četvrtom kongresu održanom u Londonu 1896. godine sudjeluje Ivan Ancel, najistaknutiji od ranih vođa radničkog pokreta.⁸⁹ Kao predstavnik hrvatskih socijalista, Ancel više puta sudjeluje na kongresima mađarske Socijaldemokratske stranke, a na njihovom trećem kongresu održanom 1894. godine čak je i izabran u njegovo predsjedništvo.⁹⁰ Ova sudjelovanja na inozemnim kongresima, koja se mogu pratiti od jačanja radničkog pokreta početkom 90-ih, ukazuju da socijalisti iz hrvatskih zemalja od početaka svoje

⁸⁴ Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929.*, 17.

⁸⁵ idem, 17.

⁸⁶ Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism* (New Jersey: Princeton University Press, 1964.), 127-128.

⁸⁷ William Morris, „Impressions of the Paris Congress“, *Commonweal*, 27.6.1889.

⁸⁸ Gross, *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*, 24-25.

⁸⁹ Cazi, *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke, knjiga prva*, 149.

⁹⁰ *Hrvatski biografski leksikon*. „Ancel, Ivan.“ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=535> (posjećeno 22. 2. 2017.)

institucionalizacije prate međunarodni razvoj radničke i socijalističke misli te zasigurno otvaraju mogućnost snažnijeg utjecaja većih inozemnih organizacija na djelovanje hrvatskog radništva.

Začetke radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, a time i začetak onoga što će se u jednom trenutku transformirati u Socijaldemokratsku stranku, možemo tražiti još u 60-im, a napose u 70-im godinama devetnaestog stoljeća. Presudni utjecaji koji su pokrenuli stvaranje tog pokreta dolazili su izvana, uglavnom, iz zemalja bližih modernizacijskom centru Europe. Oni su očituju u migracijama radnika i agitatora te u prisutnosti socijalističkih tiskovina na prostoru Hrvatske i Slavonije. Do prvog prekida njegova djelovanja, odnosno do 1897. godine, moguće je identificirati, koliko god iskrivljenu, razvojnu liniju radničke i socijalističke misli koja seže gotovo trideset godina u prošlost. Tijekom tih trideset godina, socijalistička se misao, koja može uključivati i sam marksizam, bilo kroz subverzivni tisak ili pojedinačne agitatore i unatoč represiji vlasti širi hrvatskim zemljama. U trenutku pokretanja Khuenovih represija, radnički pokret Hrvatske i Slavonije, kao nositelj socijalističkih ideja i pokretač djelovanja SDSHS, bio je dobro afirmiran u društvu i imao je potencijal rasta i napredovanja u godinama koje dolaze. Taj se potencijal počeo ostvarivati nakon Khuenova odlaska s banske stolice te je svoj maksimum dosegnuo 1908. godine kada je SDSHS na vrhuncu snage. Međutim, unutarnji organizacijski problemi, represija vlasti, ali i kontekst slabe ekonomske razvijenosti, zaustavili su razvoj i rast socijaldemokracije te ona nakon vrhunca ulazi u krizu koja neće biti razriješena sve do ukidanja Socijaldemokratske stranke početkom Prvog svjetskog rata.

3. U propadajućoj Monarhiji

3. 1. Obnova Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije

Prvi je svjetski rat trebao biti tek kratkotrajni sukob koji će završiti veličanstvenom pobjedom unutar nekoliko mjeseci od njegova izbijanja. Takva su bila očekivanja i Antante i Centralnih sila.⁹¹ Generali dvaju carstava, Njemačkog i Austro-Ugarskog, planirali su brzim prodorima iz rata izbaciti Belgiju, Francusku i Srbiju prije nego li Rusko Carstvo na istoku uopće mobilizira svoju golemu vojsku.⁹² Tada bi Centralne sile, porazivši protivnike na zapadnom i južnom bojištu, pokrenule ofenzivu na Rusiju i natjerale na kapitulaciju posljednju

⁹¹ Norman Stone, *Europe Transformed: 1878-1919*. (Oxford: Blackwell Publishers, 1999.), 257.

⁹² Stone, *Europe Transformed*, 258.

veliku silu Antante na europskom kopnu.⁹³ Tako je rat trebao završiti brzom pobjedom, a sami bi se vojnici svega koji mjesec od mobilizacije vratili svojim kućama. Međutim, ovakva su se očekivanja pokazala potpuno pogrešnim.

Veliki rat trajao je duže od četiri godine, a gospodarstvo i društvo dugovječne Austro-Ugarske Monarhije pokazali su se potpuno nesposobnim da zadovolje potrebe koje je iziskivalo vođenje rata dotad neviđenog opsega. Do studenog 1916. godine, kada nakon gotovo sedamdesetogodišnje vladavine umire Franjo Josip I., a nasljeđuje ga Karlo I. (Ugarski kralj Karlo IV.), vojska dvojne Monarhije, njene financije i gospodarstvo bili su na rubu kraha.⁹⁴ Snovi o pobjedi i nadmoći Centralnih sila izbljedjeli su, a ustrajnost Franje Josipa, najrevnijeg činovnika Monarhije, zamijenjena je Karlovim pokušajima da sklapanjem separatnog mira spasi svoje propadajuće carstvo.⁹⁵ Hitro sklapanje mira, kao jedinu moguću opciju koja bi održala Monarhiju na životu vidio je i Ottokar Czernin, novopostavljeni ministar vanjskih poslova.⁹⁶ U tu svrhu, novi vladar i njegov ministar pokrenuli su pregovore sa zapadnim silama, ali i niz akcija koje su trebale pripremiti međunarodne i unutarnje političke prilike za sklapanje mira koji bi u najvećoj mjeri očuvao dotadašnji poredak.⁹⁷ Internacionalni socijaldemokratski pokret, ili barem jedan njegov dio, detektiran je kao potencijalan saveznik u jednoj od tih akcija.

Iako su gotovo sve europske socijaldemokratske stranke, glasajući u državnim parlamentima za uzimanje ratnih kredita i svrstavajući se uz ciljeve svojih vlada, pogazile predratne proklamacije o internacionalnoj solidarnosti i protivljenju ratu, od proljeća 1915. godine ponovno se javlja internacionalni socijalistički pokret koji zagovara mirovnu akciju proletarijata i prekid rata.⁹⁸ Začetak pokreta bila je konferencija Socijalističke internacionale žena održana u Bernu u ožujku 1915. godine,⁹⁹ a on je, u očima značajnog djela europske javnosti, relevantan faktor postao nakon što je u švicarskom mjestu Zimmerwald, u rujnu iste godine, održana konferencija socijalista neutralnih zemalja i antiratnih socijalističkih skupina zaraćenih zemalja na kojoj je osnovana Internacionalna socijalistička komisija,

⁹³ Idem, 258.

⁹⁴ Holger H. Herwig, *The First World War: Germany and Austria-hungary: 1914-1918.*, drugo izdanje (London-New Delhi-New York-Sydney: Bloomsbury, 2014.), 229-241.

⁹⁵ A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary* (London: Hamish Hamilton, 1941.), 240-241.

⁹⁶ Bert Becker, „Czernin von und zu Chudenitz, Ottokar“ u: *World War I: The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, vol. 1 (Santa Barbara-Denver-Oxford: ABC-Clio, 2014.), 435.

⁹⁷ Becker, „Czernin von und zu Chudenitz, Ottokar“, 435; Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918*, 241-242.

⁹⁸ R. Craig Nation, *War on War: Lenin, the Zimmerwald Left, and the Origins of Communist Internationalism* (Durham-London: Duke University Press, 1989.), 67-68.

⁹⁹ Nation, *War on War*, 68-70.

međunarodni ured sa zadatkom koordinacije antiratnih aktivnosti.¹⁰⁰ Iako je Zimmerwaldska konferencija u povijesti zapamćena kao početak formalnog odvajanja socijalističke ljevice iz socijaldemokratskog pokreta i jačanja Lenjinova utjecaja, njezin je neposredni rezultat zapravo bilo donošenje kraćeg manifesta u kojem se socijalisti i proletarijat pozivaju na borbu za „mir bez aneksija ili ratnih reparacija“.¹⁰¹ Iako je ondje prisutna ljevica, predvođena Lenjinom, tražila da se u završni tekst manifesta uvrsti zaključak kako je socijalistička revolucija nužan uvjet stvarnog mira,¹⁰² to se nije dogodilo te je manifest reflektirao znatno umjerenije stavove pozivajuće tek na neposredan cilj uspostave mira na temelju spomenute premise.¹⁰³ Daljnje ciljeve ovaj manifest gotovo da i ne postavlja. U njemu se tek jednom kratkom rečenicom navodi kako „pravo na samoodređenje nacija mora biti temeljni princip međunarodnih odnosa“.¹⁰⁴

Jasno je zašto se antiratni pokret iz Zimmerwalda mogao novom vladaru Monarhije i njegovom ministru vanjskih poslova činiti kao svojevrstan saveznik u nastojanju za uspostavom mira uz očuvanje predratnog *status quo*. Vođena tom mišlju, ali i potrebom da ustupcima smiri nezadovoljstvo naroda, vlast Austro-Ugarske Monarhije od početka 1917. godine počinje otvarati veći prostor djelovanju dotad potiskivanim opozicijskim strankama koje su se zalagale za mir.¹⁰⁵ Istovremeno, izbijanjem Februarske revolucije, abdikacijom ruskog cara Nikole II. i prelaskom faktične vlasti u Rusiji u ruke Sovjeta, koje tada uglavnom kontroliraju umjereni socijalisti poput Menjševika i Socijalističkih Revolucionara,¹⁰⁶ socijalisti najednom postaju ključan faktor vlasti jedne od velikih sila Antante. Iako je novo rusko vodstvo ubrzo potvrdilo obaveze koje je nekadašnje Carstvo preuzelo prema svojim saveznicama u Antanti,¹⁰⁷ predstavnici više ruskih socijalističkih stranaka bili su aktivni sudionici ili podržavatelji antiratnog pokreta iz Zimmerwalda¹⁰⁸ te je njihova želja i spremnost za nastavkom aktivnog sudjelovanja u ratu bila upitna. Februrska revolucija u Rusiji stvorila je, barem naizgled,

¹⁰⁰ Idem, 90-91.

¹⁰¹ „International Socialist Conference at Zimmerwald: Manifesto“, Marxists Internet Archive, pristupljeno 9. listopada 2018, <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/zimmerwald/manifesto-1915.htm>.

¹⁰² Nation, *War on War*, 88-91.

¹⁰³ „International Socialist Conference at Zimmerwald: Manifesto“.

¹⁰⁴ Idem.

¹⁰⁵ László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, preveli Draženka Kešić i Silvije Devald (Zagreb: Srednja Europa, 2007.), 326.

¹⁰⁶ Robert Service, *A history of modern Russia from Nicholas II to Vladimir Putin* (Cambridge: Harvard University Press, 2005.), 57.

¹⁰⁷ Livija Kardum, *Suton Stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.), 309.

¹⁰⁸ Nation, *War on War*.

potencijal za radikalnu promjenu političkog krajobraza Europe u kojoj socijalistička opcija dobiva iznimnu važnost. Takve su okolnosti nagnale ministra Czernina da potakne lokalno i internacionalno djelovanje nekih od socijalističkih stranaka i pokreta Monarhije, a među njima i Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije čije je djelovanje odlukom vlasti onemogućeno još početkom rata.

Teško je sa sigurnošću utvrditi do koje je mjere Czerninovo ministarstvo, kao i općenito monarhijska vlast, bilo uključeno u obnovu radničkog pokreta i rada SDSHS. Vitomir Korać u djelu *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji* Czerninu pripisuje ključnu ulogu u ponovnom pokretanju Stranke.¹⁰⁹ On tvrdi kako je vlast željela obnoviti stranku kako bi je prvo iskoristila u ratnim naporima, a kasnije i za „diplomatsko širenje ideje o miru bez aneksija i kontribucija“. ¹¹⁰ Štoviše, Korać tvrdi da je Beč stajao iza organizacije obilježavanja Prvog maja 1917. godine, a da je nekoliko mjeseci kasnije Czernin tražio od zagrebačkih socijalista da pošalju svog izaslanika na konferenciju u Stockholmu,¹¹¹ na jedan od posljednjih mirovnih pokušaja internacionalnih socijalističkih organizacija. Iako Koraćevu pisanju u navedenom djelu valja pristupiti sa dosta sumnje, već smo spomenuli kako od 1917. godine vlast u Austro-Ugarskoj Monarhije potiče ili omogućava djelovanje antiratnih stranaka, a u slučaju Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije doista je bio potreban angažman vlasti, barem u mjeri da se formalno omogući djelovanje više od dvije godine ranije ukinutoj stranci.

Bez obzira na pitanje do koje je mjere monarhijska vlast bila uključena u obnovu rada SDSHS, radnički je pokret, kao temelj Stranke, na prostoru Hrvatske i Slavonije te 1917. godine uvelike nastao spontano, kao produkt loše socio-ekonomske situacije uzrokovane dugotrajnim i teškim ratom. Ratne su prilike negativno utjecale na seljaštvo, koje je činilo veliku većinu stanovništva nerazvijenijih dijelova Monarhije, i proizvodnju poljoprivrednih proizvoda.¹¹² Manjak radne snage i brojne rekvizicije na selu, kombinirane s rastućom inflacijom, uzrokovale su nedostatke i visoke cijene čak i osnovnih prehrambenih proizvoda što se posebno loše odrazilo na gradsko stanovništvo i industrijsko radništvo koje nema mogućnost proizvodnje namirnica za vlastite potrebe, a čije plaće nisu pratile rast cijena i inflaciju.¹¹³ Također, nakon

¹⁰⁹ Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: Knjiga prva* (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, 1929.), 237-238.

¹¹⁰ Idem, 237-238.

¹¹¹ Idem, 237-238.

¹¹² Dušan Bilandžić, Zvonko Brkić, Josip Cazi, Ivan Jelić, Leopold Kobsa i Vojko Rajčević, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969.), 57.

¹¹³ Idem, 57-58.

višegodišnjih napora etnički i nacionalno heterogena vojska Monarhije gubi motivaciju za ratovanjem te raste broj dezertera koji se često povezuju u antiratne, pljačkaške, a kasnije i revolucionarne skupine objedinjene u socijalni fenomen poznat kao Zeleni kadar.¹¹⁴ Opisane prilike uzrokovala se snažno nezadovoljstvo širih društvenih slojeva, a potaknule su i samoorganizaciju radničkih skupina koje traže obnovu radničkog pokreta, odnosno sindikata i političke stranke, smatrajući kako bi time mogli poboljšati svoj ekonomski položaj.¹¹⁵ Takve su radničke skupine tijekom 1917., bez potpore predratnih predvodnika radničkog pokreta, odnosno predvodnika Socijaldemokratske stranke, organizirale nekoliko akcija protiv gladi i niskih nadnica te su sudjelovale u obilježavanju Praznika rada u Zagrebu, manifestacije koja je do tada bila zabranjena.¹¹⁶

Obnovu rada same Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije ne možemo lokalizirati u neki određen datum. Čini se kako je ta obnova bila postepena, ali, za rata, ne i formalna. Naime, za vrijeme rata nije obnovljen rad Glavnog odbora, centralnog organa vlasti u stranci, već je umjesto njega djelovao Privremeni akcioni odbor Socijaldemokratske stranke.¹¹⁷ Privremeni akcioni odbor djeluje u Zagrebu od proljeća 1917. godine, a u njega ulaze predratni socijalistički vođe i predvodnici novonastalog radničkog pokreta.¹¹⁸ Kao tri cilja svog djelovanja Odbor si je zadao obnovu strukovnih organizacija, pokretanje novina i oživljavanje stranačke organizacije.¹¹⁹ Ne postoji mnogo podataka koji govore o samom Akcionom odboru i njegovu djelovanju, međutim, Miroslav Krleža, koji je i sam sudjelovao u radu Odbora, više od dvadeset godina kasnije zabilježio je:

„[...] diskusije se vode u velikim potezima, šta da se radi u ratu u ime proletarijata hrvatskog, kako da se taj proletarijat odredi spram pitanja eventualne propasti Austrije i ujedinjenja sa Srbijom, [...] ruske revolucije ili austrijskog sloma, ujedinjenja ili ne ujedinjenja, narodnog jedinstva ili produženja državnopravnih odnosa s Austrijom i Madžarskom [...].“¹²⁰

¹¹⁴ Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima* (Zagreb: Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, 1957.), 123-125.

¹¹⁵ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 65; Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 237.

¹¹⁶ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 65.

¹¹⁷ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 241.

¹¹⁸ Idem, 241.

¹¹⁹ Idem, 241.

¹²⁰ Miroslav Krleža, „O socijaldemokratima i komunistima“, Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, A 116.

Vidljivo je iz ove Krležine bilješke kako Akcioni odbor na početcima svog rada nije imao stajališta čak ni o općenitim pitanjima s kojima su se njegovi članovi zasigurno već godinama gotovo svakodnevno susretali poput onog o ostanku ili izlasku iz Monarhije. Bez obzira što se radi o veoma kratkoj bilješci, ona ukazuje na iznimnu ideološku heterogenost Akcionog odbora, odnosno, obnovljenog radničkog pokreta i Socijaldemokratske stranke.

Bez obzira na ideološku heterogenost i nepostojanje jasnih političkih opredjeljenja i ciljeva koje proizlazi iz te heterogenosti, Akcioni je odbor uspješno izvršio zadatke koje si je sam postavio. Svega nekoliko dana nakon obilježavanja Praznika rada učinjeni su prvi koraci ka formalnoj obnovi institucija radničkog pokreta. Zagrebački socijalisti, Slavko Kaurić, Stjepan Turković i Josip Cimermanić, 8. svibnja, poslali su banu zahtjev da odobri djelovanje određenih radničkih strukovnih saveza, odnosno sindikata, te Općeg radničkog saveza kao krovne sindikalne organizacije.¹²¹ Već idući dan Redarstveno povjerenstvo, smatrajući kako ove organizacije imaju cilj samo poboljšati loš ekonomski položaj radništva bez omogućavanja njihova političkog djelovanja, predlaže Odjelu za unutarnje poslove Zemaljske vlade da odobri podneseni zahtjev,¹²² što je ovaj Odjel i učinio 17. srpnja.¹²³ Tijekom svibnja započet je i rad na ponovnom pokretanju stranačkih novina te 13. lipnja, uz prethodnu dozvolu bana, počinje redovito izlaziti tjednik *Sloboda: Socijalističko glasilo*.¹²⁴ Tome da je tijekom proljeća 1917. godine, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u praksi, iako ne i formalno, obnovila svoj politički rad svjedoči zahtjev koji Hrvatskom saboru 5. lipnja podnose Vitomir Korać, Josip Cimermanić, Gejza Brudnjak, Stjepan Batt, Stjepan Turković i Slavko Kaurić.¹²⁵ Iako navedena šestorica zahtjev potpisuju „u ime socijalističkog radništva“,¹²⁶ što je suviše općenita kategorija, zahtjev otvara rečenica „Radnička klasa i socijalno-demokratska stranka Hrvatske i Slavonije najteže su pogođene iznimnim ratnim stanjem.“¹²⁷ Ovaj uvod pokazuje kako su sastavljači zahtjeva smatrali da Socijaldemokratska stranka već postoji u praksi, ali on izražava i svojevrstu podvojenost jer autori nisu identificirali radničku klasu s političkom strankom ili napomenuli kako Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije djeluje u ime radničke klase što će kasnije postati uobičajena praksa.

¹²¹ Josip Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, u: *Arhivski vijesnik*, vol. 1., god. 1. (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1958.), 25.

¹²² Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 26.

¹²³ Idem, 38.

¹²⁴ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 242.

¹²⁵ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 31-33.

¹²⁶ Idem, 33.

¹²⁷ Idem, 31.

Lipanj 1917. godine možemo smatrati mjesecom u kojem je obnovljena Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Proces njezine revitalizacije svoj je začetak imao u bujanju nezadovoljstva pod utjecajem, ratom uzrokovanih, loših socio-ekonomskih prilika te u političkim promjenama u monarhijskoj vlasti nakon smrti Franje Josipa. Taj je proces jačao kroz diskusije predvodnika novog radničkog pokreta i predratnih socijalističkih vođa koji stvaraju Privremeni akcioni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, a stranka je obnovljena upravo u lipnju slanjem spomenutog zahtjeva Saboru te izdavanjem stranačkih novina. Zahtjev saboru potvrdio je da Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije ponovno postaje akter političkog života, a pokretanje *Slobode* omogućilo je osnaživanje društveno-političkog položaja stranke te socijalizma općenito.

3. 2. Od Februara do Oktobra

Prvi politički istup Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije nakon njene obnove bio je u prethodnom poglavlju spomenuti zahtjev upućen Hrvatskom saboru 5. lipnja 1917. godine. Tim je zahtjevom zatraženo od Sabora da uvede niz promjena s ciljem liberalizacije političkog života poput uvođenja slobode udruživanja u političke stranke, slobode govora i tiska, uvođenje općeg, jednakog, tajnog i izravnog prava glasa bez obzira na spol, vjeru i narodnost, ali i određene promjene u sudstvu i javnoj upravi.¹²⁸ Već je ovaj prvi politički istup socijalista udruženih u stranku naišao na pozitivne reakcije te je Sabor dao podršku određenim točkama, poput uvođenja općeg prava glasa, a sam zahtjev proslijedio na rješavanje Zemaljskoj vladi.¹²⁹ Od ovog prvog uspjeha,¹³⁰ Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije ušla je u period kontinuiranog jačanja i širenja te je do polovice 1918. godine već obnovljena djelatnost gotovo svih predratnih političkih, ali i sindikalnih, organizacija, a stvoren je i znatan broj novih.¹³¹ Ovaj inicijalni period jačanja stranke koincidirao je s velikim promjenama na europskoj i svjetskoj ljevici, odnosno s događajima koji su presudno utjecali na razvoj Prvog svjetskog rata, socijalizma, ali i cjelokupne povijesti od 1917. godine pa do danas. Ti su događaji Februarska i Oktobarska revolucija u Rusiji.

¹²⁸ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 32.

¹²⁹ Idem, 33.

¹³⁰ Valja spomenuti kako taj uspjeh nije bio potpun jer se podrška dobivena u Saboru nije mogla realizirati u promjenu načina provođenja izbora iz razloga što izbori nisu provedeni sve do lokalnih izbora u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. godine.

¹³¹ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 65.

Februarska revolucija počela je 8. ožujka, odnosno, prema julijanskom kalendaru, 12. veljače, 1917. godine u Petrogradu, tadašnjoj prijestolnici Ruskog Carstva.¹³² Četiri dana nakon izbijanja Revolucije masovni prosvjedi i oružane pobune primoravaju carsku vladu da podnese ostavku, a još tri dana kasnije, 15. ožujka, abdicirao je ruski car Nikola II.¹³³ Obrazovana je nova vlada s liberalnom većinom, u kojoj je participirao tek jedan socijalist, ministar pravde Alexandar Kerenski.¹³⁴ Međutim, omjer u vladi ne predstavlja stvarno stanje odnosa moći u Rusiji u kojoj faktičnu vlast drže Sovjeti koji nekoliko mjeseci kasnije, krajem svibnja, utječu na rekonstrukciju vlade u koju sada ulaze petorica novih socijalističkih ministara, a Kerenski postaje ministrom rata.¹³⁵ Krajem svibnja, točnije 25. svibnja, Petrogradski sovjet, a 28. svibnja i rekonstruirana vlada, javno odbacuju mogućnost potpisivanja separatnog mira, ali traže što skoriji prekid ratovanja i sklapanje općeg mira bez aneksija i ratnih reparacija te na temelju prava naroda na samoodređenje.¹³⁶ Već je spomenuto kako je Februarska revolucija drastično promijenila politički krajobraz Europe i utjecala na unutarnje političke prilike u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ona je monarhijskoj vlasti naizgled dala priliku za djelomičnim prekidom ratovanja te očuvanjem Monarhije u njenom predratnom opsegu. No Februarska je revolucija utjecala i na socijaliste i na radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji. Za njih je ona predstavljala potencijalni model djelovanja za kojeg su smatrali da je jednu veliku silu preobrazio u protagonista rješavanja društveno-političkih problema Južnih Slavena Monarhije.

Zbog manjka povijesnih izvora teško je sa sigurnošću utvrditi kakav je bio izravan utjecaj Februarske revolucije na socijaliste Hrvatske i Slavonije, ili kakav je bio njihov odnos prema događajima u Rusiji, prije nego li oni počinju objavljivati tjednik *Sloboda*. Međutim već prvi broj spomenute publikacije donosi veći članak, naslova „Ruska revolucija“. Ovaj članak nedvosmisleno smješta Februarsku revoluciju u ideološki sustav socijalista Hrvatske i Slavonije:

„Ovaj kolosalni povjesni događaj, koji po svojoj važnosti stavlja u zasjenak sve, što se u ovom ratu dogodilo, takovi je pojav, da je još uvijek i neprestano svima na ustima i pred očima. Mi ćemo probleme ruske revolucije stalno pratiti s člancima i studijama, da bi njenu ogromnu važnost što iscrpnije prikazali našim čitateljima. Iz dnevne štampe su o tečaju same revolucije i onako obavješteni, zato ćemo mi

¹³² Kardum, *Suton Stare Europe*, 297.

¹³³ Idem, 294. i 307.

¹³⁴ Idem, 307.

¹³⁵ Idem, 313.

¹³⁶ Idem, 313.

pokušati im pokazati one dublje razloge i uzroke ogromnog prevrata, koji za sobom povlači i prevrat čitave Evrope. Ruska revolucija, taj ugaoni kamen svog današnjeg svjetskog političkog položaja, taj kolos od važnosti, drži danas u svojim rukama sudbinu svijeta.“¹³⁷

Ovakav je diskurs konstanta svih članaka čija je tema, makar i sporedna, Februarska revolucija, a koji su u *Slobodi* objavljivani do sredine studenog iste godine. Primjer je i članak „Koalicija i nacionalno ujedinjenje“ objavljen 27. rujna:

„Ona je jednim udarcem čitavom ratu i svim ratnim ciljevima dala novi, dosad neslućeni pravac. Na mjesto aneksionističkih i imperijalističkih sanja najednom je ruska revolucija nabacila novi program, likvidaciju svih imperijalističkih sanja, odustajanje od bilokakovih podjarmljivanja, odustajanje od ratnih odšteta itd., a novi mir se ima sagraditi na temelju samoodredjenja sviju naroda zemlje.“¹³⁸

Vidljivo je iz ova dva citata kako su onodobni socijalisti Hrvatske i Slavonije Februarsku, odnosno, tada još samo Rusku, revoluciju smatrali događajem od iznimne važnosti koji je uvelike utjecao na rat i budućnost svijeta nakon rata. O toj važnosti dobro svjedoči činjenica kako je čitava Rusija identificirana s revolucionarnim prevratom. Autor prvog članka sudbinu svijeta ne smješta u ruke nove, demokratske Rusije, već u ruke Ruske revolucije. Isto je vidljivo i u drugom članku čiji autor kao političkog aktera koji ukida imperijalizam i donosi kraj ratu vidi Februarsku revoluciju. Ovakva diskurzivna praksa pokazuje kako je Februarska revolucija predstavljala željeni model uređenja budućeg društva. Štoviše, socijalisti Hrvatske i Slavonije nisu promjene u Rusiji smatrali samo poželjnom, već i nužnom budućnošću misleći da će one potaknuti i prevrat čitave Europe. Oni su smatrali kako će promjene u Rusiji utjecati na rješavanje njihovih problema, na završetak ratovanja i na samoodređenje naroda te su im iz tog razloga pridavali dodatnu važnost.

Detaljniji članci i studije o uzrocima Februarske revolucije, najavljeni u članku „Ruska revolucija“, uglavnom su izostali. Umjesto njih u *Slobodi* je objavljeno tek nekoliko članaka koji nastoje pojasniti trenutno stanje u Rusiji. Razlog tome vjerojatno je taj što se u Hrvatskoj i Slavonije nije znalo mnogo ni o tijeku ni o uzrocima revolucionarnog prevrata. Sredinom studenog, nekih tjedan dana nakon što su stigle prve vijesti o Oktobarskoj revoluciji, Krleža je

¹³⁷ „Ruska revolucija“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1-2., god. 1. (Zagreb: 13.7.1917.), 3.

¹³⁸ „Koalicija i nacionalno ujedinjenje“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 13., god. 1. (Zagreb: 27.9.1917.), 1.

u dnevnik zapisao: „Nitko od nas nema pojma o Rusiji, i kako bih mogao objasniti šta hoću reći kad ni ja o njoj nemam pojma?“.¹³⁹ Iako je do početka objavljivanja *Slobode* već prošlo nekoliko mjeseci od izbijanja Februarske revolucije, usporeni protok informacija i njihova česta kontradiktornost u ratnom kontekstu zasigurno su uzrokovali da se Krležina kasnija opaska može primijeniti na razdoblje čitave 1917. godine. Ipak, analizirajući tu nekolicinu članaka možemo zaključiti kakvo je značenje Februraska revolucija imala u socijalističkom diskursu, odnosno, kakvo je značenje, osim pridavane joj važnosti, imala za pripadnike Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije.

U petom broju *Slobode* objavljen je članak „Ruska revolucija: Ruska revolucija i pitanje zemljišnog posjeda“ u kojem se objašnjava kako u Rusiju neku vrstu agrarne reforme zagovaraju i umjereni socijalisti i buržoaske stranke što autor smatra izrazito pozitivnim tvrdeći kako je Revolucija čak i buržoaziju osvijestila o potrebama rješavanja socijalnih problema.¹⁴⁰ Tjedan dana kasnije objavljen je članak „Ruska revolucija: Socijalni moment u ruskoj revoluciji“ u kojem se tvrdi kako su događaji u Rusiji djelo širokih slojeva naroda, od proletarijata, seljaštva, sitnih trgovaca i intelektualaca pa do veleposjednika i veletrgovaca.¹⁴¹ Dalje autor članka piše:

„[...] razumni vodje umjerenih socijalnih demokrata: Plehanov, Čeidze, Skobeljev itd. pokazali su već i dosad toliko socijalističke svjesti, političke umjerenosti i razumnosti, da nam se čini upravo nemogućim, da bi moglo dalje doći do nekih revolucionarnih potresa, koji bi mogli ugroziti plodove ruske revolucije. Ruska revolucija je i dosad pokazala neobično zrele i kulturne oblike. Ni blizu one krvoločnosti, teorijske neobuzdanosti, smetenosti i neshvaćanja historijske situacije, koju su pokazale dosad sve revolucije.“¹⁴²

Sasvim je jasno kako autor ovog članka Februrskoj revoluciji i aktualnom stanju u Rusiji pridaje iznimno pozitivno značenje. Uz to što eksplicitno govori kako je Revolucija pokazala „neobično zrele i kulturne oblike“, on joj kontrira krvoločnost, teorijsku neobuzdanost, smetenost i nerazumijevanje historijskog položaja očito smatrajući kako se radi o mirnom prevratu izvedenom u skladu s onime što on smatra ispravnom socijalističkom teorijom.

¹³⁹ Miroslav Krleža, *Dnevnik: 1914-1917.: Davni dani* (Sarajevo: NIŠP „Oslobođenje“, 1977.), 323.

¹⁴⁰ „Ruska revolucija: Ruska revolucija i pitanje zemljišnog posjeda“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 5., god. 1. (Zagreb: 2.8.1917.), 2.

¹⁴¹ „Ruska revolucija: Socijalni moment u ruskoj revoluciji“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 6., god. 1. (Zagreb: 9.8.1917.), 2.

¹⁴² Idem, 2.

Zanimljiva je njegova metafora u kojoj posljedice poistovjećuje s *plodovima*, označiteljem koji, za razliku od posljedica, nužno ima pozitivne konotacije proljeća, rasta, buđenja itd. Na ovo se dobro nadovezuje članak „Budimo na oprezu!“, potpisan tek inicijalima J. Š., objavljen 20. rujna:

„Zamjeriti se ne može Hercenu, jer on je bio idealnim borcem za slobodu naroda, ali da danas živi, odpljunuo bi zapadnu Evropu i pohrlio zajedno s ostalim borcima za slobodu u svoju slobodnu Rusiju, grijao se na njenom suncu koje se nasmijava potlačenim i zapostavljenim narodima.“¹⁴³

J. Š., koristeći primjer Aleksandra Hercena, poznatog devetnaestostoljetnog ruskog revolucionara, tvrdi kako je pogrešno smatrati da će Zapad, odnosno sile Antante, pokrenuti ikakvo oslobođenje europskih naroda, već da je to učinila Februarska revolucija, a da je sada na svakom narodu da se sam oslobodi. Pritom autor tvrdi kako je Rusija danas, za razliku od Zapadne Europe, slobodna te uz nju veže označiteljsku sintagmu *grijanja na suncu* koje se „nasmijava potlačenim i zapostavljenim narodima“. Kao u prošlom primjeru, uz Februarsku se revoluciju ponovno vežu označitelji jasno pozitivnog značenja koji evociraju napredak i ugodu te se pritom ističe kako se potlačeni i zapostavljeni narodi Europe ugledaju na ruski primjer.

Iz ovih je nekoliko primjera vidljivo kako je Februarska revolucija u socijalističkom diskursu, kao i u ideologiji Socijaldemokratske stranke koja se u njemu reflektira, znak isključivo pozitivna značenja. Ta pozitivna značenja, ali i pretpostavka o iznimnoj važnosti ovog događaja, proizlaze iz ideje kako će Februarska revolucija omogućiti slične prevrate diljem Europe pa i na prostoru Austro-Ugarske. Socijalisti Hrvatske i Slavonije nisu imali mnogo jasnih informacija o događajima u Rusiji i njihovim uzrocima, međutim, bez obzira na to, vođeni idejom rušenja monarhijske vlasti, uvođenja neke vrste demokratske slobode, prava na samoodređenje naroda te poboljšanja društveno-ekonomskog položaja siromašnih, oni su Februarsku revoluciju vidjeli kao potpuno pozitivnu promjenu koju bi valjalo implementirati i u Hrvatskoj i Slavoniji. Ovo će čvrsto opredjeljenje za Februarsku revoluciju, odnosno posredno sama Revolucija, imati presudan utjecaj na razvoj socijalizma u Hrvatskoj i Slavoniji i na povijest Socijaldemokratske stranke.

U mjesecima između Februarske i Oktobarske revolucije, europski je socijalizam uvelike zaokupljen traženjem mirovnog rješenja kojim bi se trogodišnje ratovanje konačno

¹⁴³ J. Š., „Budimo na oprezu!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 12., god. 1. (Zagreb: 20.9.1917.), 2.

privelo kraju. Februarska revolucija i posljedična transformacija Rusije dale su vjetar u leđa ovim nastojanjima te se socijalističke stranke neutralnih zemalja, Nizozemske i skandinavskih država, 3. svibnja odlučuju na uspostavu Holandsko-skandinavskog komiteta sa sjedištem u Stockholmu čiji je cilj bio organizirati međunarodnu mirovnu konferenciju.¹⁴⁴ Početkom srpnja u Stockholm dolazi i delegacija Petrogradskog Sovjeta koji prihvaća prijedlog mirovne konferencije.¹⁴⁵ Kako je Internacionalna socijalistička komisija, od vremena njezina osnivanja u Zimmerwaldu znatno oslabljena unutarnjim sukobima, još u ožujku iste godine svoje sjedište prebacila iz Basela u Stockholm kako bi bila bliže petrogradskim revolucionarnim događajima,¹⁴⁶ do sredine 1917. u švedskoj se prijestolnici okupilo gotovo sve što je ostalo od predratnog socijalističkog internacionalizma. Socijalisti okupljeni u Stockholmu u narednim mjesecima intenzivnim pregovorima pokušavaju uvjeriti vlade i predstavnike zaraćenih strana da prihvate sudjelovanje na konferenciji.¹⁴⁷ Iako su ova nastojanja bila neuspješna, a predviđena generalna konferencija nikada nije održana, tijekom ljeta 1917. godine Stockholm je bio središte europskog socijalizma te je ondje održan niz sastanka različitih socijalističkih stranaka i skupina koje su zagovarale mirovne napore.¹⁴⁸ Između ostalog, u rujnu je ondje održana treća, i posljednja, konferencija Zimmerwaldskog pokreta na kojoj je ljevica, predvođena boljševicima, dobivši većinsku podršku, konačno preuzela inicijativu u Internacionalnoj socijalističkoj komisiji te pokrenula osnivanje Treće internacionale.¹⁴⁹

Ovu opću tendenciju međunarodnog socijalističkog pokreta pratila je i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Već je ranije spomenuto kako je jedan od razloga zašto monarhijske vlasti od 1917. godine dopuštaju veću slobodu djelovanja socijalističkih stranaka pokušaj širenja ideje mira bez aneksija i ratnih reparacija te da je ova formula, s dodatnim zahtjevom za samoodređenje naroda, temelj mirovnih nastojanja socijalista još od Zimmerwaldske konferencije 1915. godine. Njezinu je alternativu, u okvirima socijalizma, producirala ljevica koja je smatrala kako je za postizanje konačnog mira nužno revolucionarno uvođenje socijalističkog društva. Međutim, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije nije se jasno opredijelila za neko od ovih mirovnih rješenja iako je favorizirala zahtjeve ljevice.

¹⁴⁴ Nation, *War on War*, 176-177.

¹⁴⁵ Idem, 178.

¹⁴⁶ Idem, 179-180.

¹⁴⁷ Idem, 178.

¹⁴⁸ Hildamarie Meynell, „The Stockholm Conference of 1917: Part I.“, u: 25.

¹⁴⁹ Hildamarie Meynell, „The Stockholm Conference of 1917: Part II.“, u: 220.

Stranka je pozdravila povezivanja Skandinavsko-holandskog komiteta i izaslanika Petrogradskog Sovjeta i najavu održavanje mirovne konferencije u Stockholmu ustvrdivši kako se radi o važnom prvom koraku ka ujedinjenju socijalističkih stranaka i preduvjetu za okončanje rata.¹⁵⁰ Sredinom kolovoza u Stockholmu je kao predstavnik, iako ne i formalno izabran, Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije boravio Mijo Radošević,¹⁵¹ koji je, zajedno sa predstavnikom bosanskih socijalista Franjom Markićem, sastavio i Holandsko-skandinavskom komitetu predao memorandum koji opisuje teške ekonomske prilike u Južnoslavenskim predjelima Monarhije te poziva na sklapanje mira temeljem prava naroda na samoodređenje.¹⁵² Iako se Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije protivila ratu, često ga opisujući kao imperijalistički sukob, ona nije zagovarala mir pod svaku cijenu te se nije slagala sa zahtjevom za mirom temeljenom samo na izostanku aneksija i reparacija, miru kakav je odgovarao tadašnjoj monarhijskoj vlasti. Vitomir Korać, u članku „Nacionalizam, internacionalizam i svjetski rat: Klasa ili narod“ sredinom kolovoza piše:

„A kao najbolja baza za međunarodni mir proglašena je formula: bez aneksija i bez kontribucija, dakle povratak k stanju prije rata. Ovom pak formulom je socijalizam faktično postao konzervativnim.“¹⁵³

Dva i pol mjeseca kasnije u *Slobodi* nailazimo i na znatno oštrije osude rada Holandsko-skandinavskog komiteta i mirovnog programa iz Stockholma. Tako se u nepotpisanom članku „U nedoumici“ tvrdi kako je glavni politički cilj socijalista ovih neutralnih zemlja postalo očuvanje njihovih država izvan rata:

„[...] pacifizmu se zato kod njih podvrgava svaki drugi obzir, pa i obzir na socijalističke principe o samoodređenju naroda. Daleko je od njih i pomisao da od svjetskog rata prave i političku, a kamo li socijalnu revoluciju. Ne, toga im se neće, već traže mir pod svu cijenu, pa i pod cijenu napuštanja vlastitih principa. Mjesto njih postavljaju jedan mješoviti, kompromisni program koji nikoga neće i ne može zadovoljiti [...]. Zaraćeni protivnici ovaj program tek zabilježiše, a mi ga spominjemo tek samo kao dokument neobične sljepoće prema bojama i logici

¹⁵⁰ „Mirovna akcija“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 3., god. 1. (Zagreb: 20.7.1917.), 4.

¹⁵¹ „Iz Stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1-2., god. 1. (Zagreb: 13.7.1917.), 12.

¹⁵² Mijo Radošević i Franjo Markić, *Memorandum Addressed by the Yugoslav Socialists to the International Socialist Peace Conference in Stockholm* (London: Yugoslav workman's association, 1918.), 3.

¹⁵³ „Naiocnalizam, internacionalizam i svjetski rat; Klasa ili narod“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 7., god. 1. (Zagreb: 15.8.1917.), 2.

povijesti. [...] Rat je sredstvo buržoazije, revolucija, to je metoda proleterska; mi ne ćemo rat, hoćemo revoluciju.“¹⁵⁴

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije načelno je podržavala inicijative za mir, pa i onu Stockholmsku, ali ta podrška nije bila bezrezervna. Samo postizanje mira koji bi prekinuo rat i očuvao predratno stanje, odnosno predratne granice, za članove Stranke nije prihvatljivo. Njihov glavni zahtjev je da se mir postigne uz uvažavanje prava na samoodređenje, prava koje bi slavenskim narodima Monarhije omogućilo da sami odlučuju žele li ostati u Austro-Ugarskoj te kakvo državno uređenje žele. Posljednja rečenica ukazuje kako za Stranku nije problem sam ratni sukob i njegovi užasi, već njegova priroda koja nije revolucionarna. Razlog zašto se Socijaldemokratska stranka nije uvijek i jasno protivila ratu možemo lako pronaći u Koraćevu članku „Nacionalizam, internacionalizam i rat“. Članak počinje nekritičkim citiranjem Marxove rečenice „Ratovi su lokomotive napretka“, nastavlja se konstatacijom kako su Tridesetogodišnji rat i Francuska revolucija upravo kroz ratno nasilje doveli do društvenog napretka iz čega Korać izvodi svoje promišljanje aktualnog rata:

„Treću godinu bijesni opet jedan užasni evropski rat. One strahote tridesetogodišnjeg rata daleko su nadmašene. Pa zar da i posljedice ne budu jače i dubje? Tempo napretka sve se više ubrzava. [...] Feudalizam je vladao Evropom 1500 godina, a kapitalizam je eto trebao samo 250 godina, ne da se razvije, već da se počne preživljavati jer danas nema i ne može biti sumnje, [...] današnji evropski rat ima na sebi sve znake agonije kapitalističkog društvenog poretka.“¹⁵⁵

Posljednjih mjeseci 1917. godine, zaziv ranije citiranog autora, revolucija, a ne rat, još je jednom postao aktualan. Režim uspostavljen u Rusiji nakon Februarske revolucije nailazio je na stalnu opoziciju od njegove uspostave do pada. Srpanjska pobuna u Petrogradu, a zatim i pokušaj kontrarevolucije generala Kornilova u kolovozu, samo su najpoznatiji neuspjeli primjeri pobuna protiv Ruske vlade. Do uspješne pobune došlo je u Petrogradu, po julijanskom kalendaru, 25. listopada 1917. godine. Tog su dana u ruskoj prijestolnici boljševički revolucionari zauzeli grad, preuzeli vlast u Rusiji zbacivši vladu Kerenskog te pokrenuli Oktobarsku revoluciju, monumentalan događaj čije su se reperkusije ubrzo osjetile po čitavoj Europi.

¹⁵⁴ „U nedoumici“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 18., god. 1. (Zagreb: 1.11.1917.), 1.

¹⁵⁵ „Nacionalizam, internacionalizam i rat“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 3., god. 1. (Zagreb: 20.7.1917.), 2.

Oktobarska revolucija nije imala cilj samo dokinuti režim uspostavljen Februarskom revolucijom već ga temeljito preobraziti u socijalistički. Ona je pokrenula višegodišnji i teški građanski rat čiji ishod se krajem 1917. godine još nije mogao predvidjeti. Štoviše, sredinom studenog Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije s jasnim pesimizmom gleda na mogućnost da će revolucija biti uspješna tvrdeći kako „boljševiki nemaju izgleda, da postanu na dulje vremena gospodarima Rusije“.¹⁵⁶ Pa ipak, bez obzira na taj pesimizam, Oktobarski su događaji imali presudan utjecaj na Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije te na povijest socijalizma na ovim prostorima uopće. Iako su ti događaji bili vođeni jasno proklamiranom boljševičkom idejom kako su oni početak socijalističke revolucije, revolucije koju je internacionalni socijalistički pokret desetljećima beziznimno zagovarao, oni su imali ulogu rušenja, ili barem revizije, tekovina Februarske revolucije koja je u ideologiji Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije imala povlašten, donekle idealizirani, status. Taj je kontekst uvelike utjecao na percepciju Oktobarske revolucije. Već u prvom broju *Slobode* objavljenom nakon što vijesti o Revoluciji u Petrogradu stižu do Zagreba vidljiv je negativan odnos prema najnovijim događajima u Rusiji. U članku „Revolucija i mir“, nepotpisani autor piše:

„Revolucija jede svoju djecu!.. Ta toliko puta citirana riječ francuskog revolucionara od prije više od jednog stoljeća, dobiva opet svoju potvrdu u ruskoj revoluciji. Po ulicama Petrograda teče krv... Krv koju međusobno prolijevaju zavadjeni revolucionarci, jer drukčije ne mogu, jedan drugom dokazati tko imade pravo. [...] I puč boljševika u Petrogradu za jedan moment je oživio nadu, da će možda doći bar do separatnog mira s Rusijom. No nada bijaše kratkotrajna i ne samo radi toga, što boljševike nemaju izgleda, da postanu na dulje vremena gospodarima Rusije, već još više radi toga, što ovi ekstremni fantasti postaviše takovu mirovnu formulu, koja ne znači samo likvidaciju rata, već i likvidaciju ukorjenjenih međunarodnih pravnih odnosa.“¹⁵⁷

Autor Oktobarsku revoluciju ovdje smatra činom koji je poništio pozitivne tekovine Februarske revolucije. Citat kojim počinje članak, „Revolucija jede svoju djecu!“, parafraza je koju Georg Büchner u djelu *Dantonova smrt* stavlja u usta jednom od pokretača Francuske revolucije, Georgesu Dantonu, koji je 1794. godine, u jeku Revolucije, osuđen na smrt giljotinom. Generalna percepcija kako je Dantonova smrt označila krah pozitivnih promjena

¹⁵⁶ „Revolucija i mir“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 20., god. 1. (Zagreb: 15.11.1917.), 1.

¹⁵⁷ „Revolucija i mir“, 1.

koje je započela Francuska revolucija preslikana je na suvremeni slučaj Rusije u kojoj boljševici Oktobarskom revolucijom na smrt osuđuju tekovine Februrske revolucije koje su utjelovljene u metafori Dantona. Iz ove je poredbe jasno kako Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije smatra Oktobarsku revoluciju uvodom u propast socijalističkih ideala. Štoviše, stranka Oktobarsku revoluciju uopće ne naziva revolucijom, već pučem. Kao što je naznačeno u ranije prenesenom citatu, revolucija je smatrana metodom proletarijata, načinom uvođenja socijalističkog poretka. Nazivanje oktobarskih događaja pučem umjesto revolucijom jasan je diskurzivni postupak njihove diskreditacije, odnosno stvaranja negativnog, ili barem ne pozitivnog, značenja Oktobarske revolucije. U narednim brojevima *Slobode*, sve do ukidanja ovih novina na samom kraju godine, prevrat boljševika u Petrogradu neće ni jednom biti nazvan revolucijom. Ovo je u potpunoj suprotnosti s ranijom praksom identifikacije Februarske revolucije s Ruskom revolucijom te poistovjećivanja tog događaja s čitavom Rusijom. Koliko je negativan bio odnos prema Oktobru pokazuje članak „Metež u Rusiji“ koji započinje i završava s dvije kontradiktorne tvrdnje:

„Vijesti koje nam dolaze o Rusiji crtaju nam, potpuni metež. Velimo vijesti o Rusiji, jer iz same Rusije nema pouzdanih i vjerodostojnih vijesti, pa se ne zna, što se tamo zapravo događa. Po jednim je vijestima poražen Karjenskij, po drugima boljševici, a po trećima u Rusiji već diže kontrarevolucija glavu. [...] Danas je jasno, da boljševici ni u Rusiji nemaju ni vojsku ni većine pučanstva, pa ni većine ruskog proletarijata za sobom.“¹⁵⁸

Dakle, iako se u samom uvodu u članak konstatira kako iz same Rusije ne dolaze nikakve pouzdane vijesti te kako se čak ni ne zna kakav se sukob ondje vodi te tko u njemu pobjeđuje, na kraju članka se navodi kako je jasno da boljševici nemaju podršku većini pučanstva, pa ni podršku, za jednu socijalističku stranku ključnog, proletarijata. Imajući u vidu konstataciju o nepoznavanju prilika u Rusiji zanimljiv je i raniji citat iz članka „Revolucija i mir“ te tvrdnja kako krv teče ulicama Petrograda. Iako se, prema vlastitom priznanju, u redovima članova Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije gotovo ništa nije znalo o događajima u Rusiji, autori ovih članaka iznose tvrdnje o krvi koja teče ulicama Petrograda i, priznatom neznanju sasvim kontradiktoran, zaključak kako je jasno da boljševici nemaju podršku većine društva. Bez obzira jesu li ove tvrdnje bile točne ili ne, njihovi autori nisu imali relevantna saznanja o događajima u Rusiji na temelju kojih su ih mogli donijeti. One su rezultat

¹⁵⁸ „Metež u Rusiji“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 21., god. 1. (Zagreb: 22.11.1917.), 5.

iznimno negativne percepcije boljševika i Oktobarske revolucije te potrebe za diskreditacijom ideja na kojima je utemeljen prevrat u Petrogradu.

Međutim, iako je jasno kako unutar diskursa i ideologije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije Oktobarska revolucija nema pozitivno značenje te se čak ni ne smatra proleterskom revolucijom, odnos prema njoj je ipak u ovom razdoblju bio ponešto složeniji. Ta se složenost najbolje vidi u člancima koji se bave mogućnošću sklapanja mira i forme tog mira. Ranije citirani članak nastavlja se:

„Boljševiki traže likvidaciju tradicionalnih evropskih državnopravnih odnošaja, traže novo razgraničenje na temelju etnografske karte i pučkih plebiscita... Drugim riječima, boljševiki su stvarno postavili dalji mirovni cilj, nego li i sama entanta, nego li Engleska, Francuska i Amerika. Šta više, njihov je mirovni cilj skoro jednakom mjerom uperen i protiv ovih država kao i protiv centralnih vlasti. Tako pobjeda boljševika, kad bi se njihova vlast u Rusiji i ustalila, ne znači skraćenje rata, već znači s jedne jake zaraćene strane oficijelno proglašenje rata u jednu opću evropsku revoluciju. [...] Rat se sve više razvija u fazu likvidacije, a ta je likvidacija opći evropski prevrat, izgradanja nove Evrope. I čim prije rat rodi novu Evropu, čim prije izvali svoj revolucionarni porod, tim će prije doći narodi Evrope do žudno iščekivanog trajnog mira.“¹⁵⁹

Ono što je autor ovog članka vidio kao zahtjeve boljševika i njihovom mirovnom formulom, naizgled je potpuno odgovaralo onome što je Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije proklamirala kao svoje političke ciljeve prije izbijanja Oktobarske revolucije. Spomenuto „razgraničenje na temelju etnografske karte i pučkih plebiscita“ značilo bi ispunjenje zahtjeva za samoodređenjem naroda koje je Stranka opetovano tražila i koje je činilo temelj memoranduma koji je Mijo Radošević predao Holandsko-skandinavskom komitetu. Štoviše, u istom tom dvadesetom broju *Slobode* objavljen je Koraćev članak, vjerojatno napisan prije citiranog članka „Revolucija i mir“ te prije nego li su do Zagreba stigle pouzdane vijesti o Oktobarskoj revoluciji, u kojem se traži mir „na temelju novog uredjenja evropske karte, skrajane prema etnografskim granicama nacija.“¹⁶⁰

¹⁵⁹ „Revolucija i mir“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 20., god. 1. (Zagreb: 15.11.1917.), 1.

¹⁶⁰ Vitomir Korać, „Socijalizam ili nacijonalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 20., god. 1. (Zagreb: 15.11.1917.), 3.

Samo dva tjedna nakon što je autor članka „U nedoumici“ tražio da se rat zamijeni revolucijom, boljševici su, u očima Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, omogućili ispunjenje tog zahtjeva. Iako se posljednjem prevratu u Petrogradu ne priznaje status revolucije, doista se očekuje kako će djelovanje boljševika izazvati opći prevrat, izbijanje revolucije u čitavoj Europi i postizanje mira na temelju te revolucije. Zamršen odnos prema mirovnim idejama boljševika potvrđuje članak „Politički i socijalni pregled: Mirovna ponuda“ objavljen u dvadeset i drugom broju *Slobode* u kojem stoji:

„Mnogo napaćenom ljudstvu opet je došao bljesak nade – nažalost prazne, - da bi imao skoro doći mir. Pobjeda boljševika u Rusiji, ulila je mnogima nade, da bi do mira zbilja moglo doći. Međutim, da do tog mira ne će i ne može doći, vidi se već i iz same mirovne ponude, kako ju postaviše boljševiki [...]. Po toj mirovnoj formuli se – kako danas stvari još stoje u Evropi – ne će sklopiti ni primirje, a kamoli sam mir. Jer ova mirovna formula znači kao dobacivanje užeta svim imperijalistima, uz poklik: Evo vam, objesite se, pa ćemo s vama napraviti tromjesečno primirje i trajni mir. Sasma je naravni pojav, da imperijalisti ne će poslušati ljubazni poziv boljševika, pa da do mira neće i ne može doći.“¹⁶¹

U tekstu je mir doveden u izravnu relaciju s nadom i prestankom patnji, označiteljima nedvojbeno pozitivnog značenja, čemu je suprotstavljeno djelovanje boljševika koje onemogućava trenutni prestanak ratovanja. Čak je i boljševički pokušaj dokidanja imperijalizma ovdje suprotstavljen miru te stoga ima jasno negativno značenje, a autor, pritom ironično nazivajući mirovnu ponudu ljubaznim pozivom, ima razumijevanja za njeno odbijanje od strane imperijalista. Iako Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije priznaje kako boljševički mirovni program sadrži opće socijalističke zahtjeve poput ukidanja imperijalizma i pokretanja revolucionarnih prevrata, ali i njima specifično veoma važan zahtjev uvođenja prava na samoodređenje naroda, ona tom programu pridaje negativno značenje. Usprkos tome što je Stranka prije Oktobarske revolucije oštro kritizirala bezuvjetni zahtjev za mirom koji je postavio Holandsko-skandinavski komitet te je zapravo tražila da se mir postigne na osnovama sličnim onima koje sada ističe Oktobarska Rusija, stav Stranke se u nekoliko tjedana promijenio te se ona priklonila zahtjevu za hitrim sklapanjem mira bez prethodnih uvjeta.

¹⁶¹ „Politički i socijalni pregled: Mirovna ponuda“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 22., god. 1. (Zagreb: 29.11.1917.), 4.

Tijekom 1917. godine, nakon obnove rada, ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije vezana je uz dva značajna događaja povijesti socijalizma, uz Februarsku i Oktobarsku revoluciju. Odmah po svojoj obnovi Stranka se čvrsto opredjeljuje za Februarsku revoluciju. To se opredjeljenje može jasno iščitati iz diskursa. Vidljivo je u ovdje predloženim primjerima kako je Februarska revolucija, kao znak, imala funkciju čvorišne točke diskursa, njeno je značenje veoma stabilno te gotovo isključivo pozitivno, a ona fiksira značenja povezanih znakova. Tako Oktobarska revolucija, koja je u opoziciji s Februarskom revolucijom, u socijaldemokratskom diskursu i ideologiji Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije nužno poprima negativno značenje. Zanimljiv je i posebno ilustrativan primjer mirovnih prijedloga. Prije Oktobarske revolucije, zahtjev za postizanjem mira bez aneksija i ratnih reparacija okarakteriziran je nesocijalističkim i konzervativnim zahtjevom za očuvanje predratnog stanja te se traži pokretanje revolucije. Međutim, nakon Oktobra, kada boljševici doista u svoj mirovni prijedlog uvrštavaju zahtjeve koji su u skladu s onima koje ranije iznosi Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, zahtjev za postavljanjem uvjeta dogovoru o miru potpuno se gubi, a brzi prekid ratovanja pod svaku cijenu najednom dobiva pozitivno značenje. Možemo zaključiti kako je u ovom razdoblju središnji ideološki oslonac Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije bila upravo Februarska revolucija. Pojedini događaji i ideje svoje su pozitivno ili negativno značenje dobivale na temelju toga slažu li se s onime što je stranka percipirala kao tekovine Februarske revolucije.

3. 3. Ljevica i desnica Socijaldemokratske stranke

Već od samog početka 1917. godine, kada se u Hrvatskoj i Slavoniji javlja novi radnički pokret a monarhijska vlast omogućava djelovanje socijalističkih stranka, vidljiva je određena podjela među socijalistima Hrvatske i Slavonije. To je podjela na radnički pokret s jedne i predratne vođe Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije s druge strane. Radnički pokret tražio je trenutnu reorganizaciju sindikata i političke stranke te ponovni početak političkog djelovanja socijalista čemu su se protivili bivši vođe Stranke.¹⁶² Međutim, nakon što radnički pokret samostalno i uspješno organizira više radničkih akcija protiv gladi i niskih nadnica, započet je proces obnove Socijaldemokratske stranke te je stvoren Akcioni odbor u kojem se ujedinjuju ove dvije socijalističke frakcije. Uskoro nakon organizacije Akcionog odbora ova je

¹⁶² Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 65.

prvotna podjela prevladana te se predratno vodstvo Stranke priklonilo taktici radničkog pokreta i pristalo na obnovu političkog djelovanja.

Međutim, kako ističe Vitomir Korać, istovremeno se javlja znatno dublja i značajnija ideološka podjela unutar Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije.¹⁶³ Radi se o podjeli na zagovornike i protivnike boljševizma, odnosno socijalističke ljevice.¹⁶⁴ Ova je ideološka podjela još u povojima te je tijekom većeg dijela 1917. godine veoma nejasna.¹⁶⁵ Slab intenzitet podjele vjerojatan je razlog njenog nereflektiranja u diskursu, odnosno razlog zašto se Socijaldemokratska stranka u prvim mjesecima svog djelovanja doima ideološki homogenom po ovom pitanju. Međutim, razvoj povijesti internacionalnog socijalizma te, posebno važno, razvoj događaja u Rusiji od Februraske do Oktobarske revolucije, utjecali su na jačanje intenziteta podjele koja je konačno dovela do jasnog sukoba između stranačke desnice, socijaldemokrata, i stranačke ljevice, komunista.¹⁶⁶

Iako znamo kako je ova podjela postojala, zbog manjka izvora nemoguće je u potpunosti odrediti njene razmjere i reperkusije u inicijalnoj fazi djelovanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Prve naznake postojanja neke ideološke podjele u socijaldemokratskom diskursu javljaju se krajem rujna kada je u *Slobodi* objavljen prvi od tri nastavka članka „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“ koji je autor, potpisan inicijalima J. Š.¹⁶⁷ uredništvu poslao iz Češke. Posljednji od tri nastavka objavljen je u devetnaestom broju *Slobode*, 8. studenog. U članku J. Š. snažno napada socijaldemokratske stranke Njemačke, Austrije, Mađarske i ostalih imperijalnih sila tvrdeći kako su one počinile izdaju socijalizma priklonivši se početkom rata svojoj nacionalnoj buržoaziji te i sada se protiveći programu samoodređenja njima podložnih europskih naroda, u prvom redu Slavena.¹⁶⁸ Autor, nasuprot socijaldemokracije imperijalnih naroda, traži da se SDSHS opredijeli za radikalnu socijalističku politiku koja se, prema njemu, očituje u usmjeravanju napora ka rješavanju nacionalnog pitanja kroz samoopredjeljenje naroda u suradnji sa svim strankama, bile one buržoaske ili ne, koje

¹⁶³ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 241.

¹⁶⁴ Idem, 241.

¹⁶⁵ Idem, 241.

¹⁶⁶ Globačnik u svojoj recentnoj knjizi desnicu SDSHS iz 1917. godine, predvođenu Vitomirom Koraćem, naziva centrom koji je politički bio između lijeve i desne struje njemačkog socijalizma, a kasnije spominje, vjerojatno zbog njezine umjerenosti, kako se radi o desnijoj socijalističkoj opciji. Međutim, u kontekstu Hrvatske i Slavonije SDSHS se već od 1917. godine dijeli na lijevu i desnu frakciju, bez obzira koliko one doista bile lijeve ili desne s obzirom na međunarodnu socijaldemokraciju, a centar nastaje tek tijekom 1919. godine kao desno krilo ljevice, odnosno, tada već Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista).

¹⁶⁷ Vjerojatno se radi o Jovi Šmirtanu.

¹⁶⁸ J. Š., „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 17., god. 1. (Zagreb: 25.10.1917.), 2.

teže jugoslavenskom ujedinjenju i prekidu odnosa s Austro-Ugarskom Monarhijom.¹⁶⁹ Pritom J. Š. smatra kako je iluzorno misliti da će do nacionalnog oslobođenja doći revolucionarnim putem te odbija čak i poslijeratnu internacionalnu suradnju sa socijalističkim strankama koje su na početku rata glasale za ratne kredite.¹⁷⁰ Radikalni socijalizam, kako ga vidi i predlaže J. Š., zapravo je ustrajanje na svim tradicionalnim socijalističkim principima, poput ideje revolucionarnog ostvarenja socijalizma, samo što se kao primarni zadatak socijalista stavlja rješavanje nacionalnog pitanja i to kroz suradnju sa svim nacionalnim strankama. Kritiku članka, koja je objavljena kao uvodnik u njegov prvi dio, napisao je Vitomir Korać te je već ondje konstatirao kako se uredništvo *Slobode* ne slaže s razmišljanjima J. Š.-a, ali ih objavljuje s namjerom da se čitateljima pokazaže kako se problem nacionalnog pitanja „ne može i ne valja postaviti“.¹⁷¹ Posebno je zanimljivo Koraćevo razmišljanje o socijalističkoj revoluciji i radikalnim stavovima:

„Ostati radikalnim pristašama u svim ostalim teorijama, koje je rat praktički izvrgao ruglu, a htjeti samo reviziju nacionalnog stanovišta, to je pogreška ne samo češke manjine, nego i svih socijalističkih radikalaca uopće. [...] A ovako će ostati sve dotle, dogod radnička klasa i socijalističke stranke ne budu našle praktičniji i bolji put za prelaz u socijalističko društvo, a ne put fraziranja o socijalnoj revoluciji, pa time i put praktične odgode rješavanja svih neugodnih pitanja do dana blamaže socijalne revolucije, praktički dakle, ad calendas grecas (do sv. Nikada). [...] Da mi u Hrvatskoj dolazimo do ovog shvaćanja i ovih pogleda, razlog je što nam je neprestano pred očima upravo školski primjer, kako frazerski radikalizam praktički postaje sluškinjom reakcije. Naši pravaši su u teoriji najradikalniji Hrvati i borci za Hrvatsku državu bili kroz decenije; praktički je njihov politički rad najbolje služio konzervaciji Khuenovog režima. [...] Ta idejna ukočenost, sterilnost i dogmatizam, što je naše pravaše učinilo nesposobnom političkom strankom, eto taj idejni konzervatizam i misaona negibivost i okamenjenost je najopasnija značajka socijalističkih radikala. [...] Socijalističke manjine su redovno ovakovi posljednji Mohikanci jedne ideje što iščezava. Opasno je dakle, slijediti ih, jer njihov praktički

¹⁶⁹ J. Š., „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 17., god. 1. (Zagreb: 25.10.1917.), 2.; J. Š., „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 18., god. 1. (Zagreb: 1.11.1917.), 2.

¹⁷⁰ J. Š., „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 18., god. 1. (Zagreb: 1.11.1917.), 2.

¹⁷¹ „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 17., god. 1. (Zagreb: 25.10.1917.), 2,

put u pravilu ne vrijedi. [...] Čuvajmo se dakle od prividnog radikalizma Lenjina, Liebknechta, Kautskog i Bernsteina, a od iskrenih predstavnika socijalnih struja velikih nacija, od „Scheidemännera“ nas čuva njihova teorijska iskrenost i praktična dosljednost.“¹⁷²

Ovaj bitan Koraćev tekst nije kritika samo J. Š.-a i njegovih razmišljanja, već ga zbog općenitosti i navođenja hrvatskog primjera možemo čitati i kao prvu javnu kritiku radikalnije lijevih elemenata unutar SDSHS. Korać ovdje istupa kao predstavnik desne socijalističke frakcije, frakcije koja će nakon jačanja stranačke podjele stati nasuprot komunističke ljevice te će u narednim godinama preuzeti socijaldemokratski nazivnik koji će ljevica zamijeniti komunističkim. Temelj te podjele bit će upravo ovdje istaknuto pitanje revolucionarnog prijelaska u socijalizam koji Korać naziva fražiranjem te predviđa kako se nikada neće dogoditi. On se ne protivi primatu rješavanja nacionalnog pitanja nad socijalističkim, ali kritizira radikalizam socijalističkih manjina, odnosno ustrajanje na tradicionalnim idejama revolucionarnog socijalističkog prevrata. Radikalne manjine o kojima on govori postoje u velikim europskim socijalističkim, odnosno, socijaldemokratskim, strankama još od prije rata. Te su manjine zapravo revolucionarne lijeve frakcije koje tijekom Prvog svjetskog rata dolaze u sukob sa stranačkim vodstvima i stranačkom većinom odbijajući se solidarizirati s nacionalnim ratnim ciljevima te nastavljajući svoj nekadašnji rad pripremanja socijalističke revolucije. Koraćeva kritika nije usmjerena prema radikalnoj manjini neke specifične stranke već prema svim manjinama i svim radikalima pa stoga i prema zagovornicima revolucije u redovima Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije koji, iako još nisu jasno diferencirana i prepoznata frakcija, postoje od početaka obnove Stranke. „Ukočenost, sterilnost i dogmatizam“ te „misaona okamenjenost“ pridjevi su kojima autor opisuje radikalne manjine, a kasnije će ove iste primjedbe postati temelj kritike koju je stranačka desnica iskazivala prema ljevici. U ovom kontekstu valja primijetiti i to da Korać imenuje nekoliko političara koje smatra predvodnicima lijevih manjina, a kao prvog od njih navodi upravo Lenjina, predvodnika boljševizma i Oktobarske revolucije. Naime, kao što je ranije spomenuto, upravo je Oktobarska revolucija pokrenula proces diferencijacije socijalističke ljevice od socijalističke desnice na razini čitave Europe, a sam odnos prema Oktobru, odnosno zagovaranje ili protivljenje boljševičkim metodama, bio je temelj te diferencijacije, kako drugdje u Europi, tako i u Hrvatskoj i Slavoniji.

¹⁷² Idem, 2.

Trodijelni članak J. Š. i Koraćev odgovor na njega prvi je javni znak postojanja ideološke podjele unutar Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. J. Š. u trenutku pisanja članka živi na češkom prostoru te je samo suradnik *Slobode*, a ne i aktivan član Socijaldemokratske stranke, međutim, samo uredništvo napominje da članak objavljuje kako bi čitateljima pokazali greške njegova razmišljanja što ne bi bilo potrebno da zagovornici istih ideja ne postoje i u Hrvatskoj i Slavoniji. Citirani Koraćev uvodnik nije jedini kojim se kritiziraju stavovi J. Š.-a. Još jednu kritiku Korać objavljuje u dvadesetom broju *Slobode*, 15. studenog, a u dvadeset i drugom broju, autor potpisan samo kao A. S. člankom „Radikalni socijalizam“ također izriče protivljenje internacionalnom djelovanju i zagovaranje socijalističke revolucije što čini J. Š. U ovih nekoliko brojeva *Slobode* objavljena su tri članka kojima se nastoje pobiti stavovi J. Š.-a te revolucija prikazati kao neadekvatna metoda postizanja socijalističkog društva. Sam Korać spominje kako je tada već postojala podjela Socijaldemokratske stranke na ljevicu i desnicu,¹⁷³ međutim ta podjela nije toliko jasno vidljiva, ona se tek ograničeno manifestira u javnom diskursu kroz temeljnu socijalističku publikaciju, novine *Sloboda*, djelomično jer ljevica vjerojatno još nije koherentna skupina, ali uglavnom zato što desni socijalisti, s Koraćem na čelu, kontroliraju uredništvo *Slobode* te vjerojatno ograničavaju mogućnost objavljivanja tekstova s kojima se ideološki ne slažu.

Već je spomenuto kako je nakon obnove djelovanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije uslijedio period njena znatnog širenja i jačanja te kako su tijekom 1917. i početkom 1918. godine s radom ponovno počele gotovo sve predratne stranačke podružnice.¹⁷⁴ Međutim, sve do pred kraj studenog 1917. Stranka nije imala formalno članstvo. Kako svjedoči dvadeset i drugi broj *Slobode*, izdan 29. studenog, formalni upisi u Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije omogućeni su tek nekoliko dana prije izdavanja ovog broja, a vršili su se u prostorijama uprave *Slobode* u Ilici 55, kod Gejze Brudnjaka.¹⁷⁵ Kod upisa u stranku novi su članovi mogli sami odabrati žele li mjesečnu članarinu plaćati pedeset filira ili dvostruko više, jednu krunu, s time da su svi članovi, bez obzira koliko odlučili plaćati članarinu, imali potpuno

¹⁷³ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 241.

¹⁷⁴ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 65.

¹⁷⁵ „Iz stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 22., god. 1. (Zagreb: 29.11.1917.), 5-6; Prema Krležinim zapisima Brudnjak je bivši soboslikarski kalfa, dugogodišnji funkcioner radničkog pokreta, knjigovođa Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Krleža ga opisuje kao predratni kadar koji je iznimno nepovjerljiv prema novopridošlim članovima Stranke te odbija sve ideje lijeve frakcije tvrdeći da su njeni pripadnici „fićfirići i cincibumbule“. Mirolsav Krleža, *Dnevnik: 1914-1917.: Dvani dani 2*. (Sarajevo: NIŠP „Oslobođenje“, 1977.), 52; Krleža, „O socijaldemokratima i komunistima“, Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, A 116.

jednaka prava.¹⁷⁶ Uz poziv na učlanjenje u Socijaldemokratsku stranku, u ovom se broju *Slobode* ukratko izlažu i glavne programske odrednice budućeg djelovanja koje bi novi članovi trebali slijediti. Te su programske odrednice uglavnom općenite i u skladu su s onime što je Korać ranije izložio u članku „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, odnosno, poziva se na ukidanje kapitalističkog sustava, no ne navodi se metoda tog ukidanja, traži se hitno rješavanje nacionalnog pitanja itd. Međutim, uz to što je važan jer svjedoči o početku nove faze organizacije Stranke, značaj ovog članka koji poziva na ujedinjenje proizlazi i iz toga što on prvi puta najavljuje, iako ne eksplicitno, sklonost Socijaldemokratske stranke za participacijom u vlasti. Naime, pišući o razlozima ponovnog pokretanja političkog djelovanja, kako Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, tako i drugih europskih socijaldemokratskih stranaka, autor članka piše:

„Socijalisti su prekinuli skoro u svim zemljama, s praksom političke apstinencije: danas socijalističke vodje sjede u vladi ne samo Rusije, već i u Italiji, Francuskoj, Engleskoj, pa i u neutralnoj Danskoj i Švedskoj. Da u Njemačkoj i u Austriji nisu stupili u vladu, ne stoji samo do njihovog snobiranja. Socijalističke stranke tako po svuda istupaju, da aktivnim sudjelovanjem u vladi uplivišu na državnu upravu u pravcu razvitka u novo, bolje i savršenije ljudsko društvo.“¹⁷⁷

Ovaj kratak citat prva je naznaka da prevodnici socijaldemokracije razmišljaju o svojoj participaciji u vlasti. Oni se još uvijek ne priklanjaju eksplicitno toj ideji, međutim smatraju kako sudjelovanje u vlasti, odnosno u vladama, socijaldemokratima daje mogućnost provođenja politika koje vode „u novo, bolje i savršenije ljudsko društvo“. Sudjelovanje desne, socijaldemokratske frakcije u vladama Države Slovenaca, Hrvata i Srba te Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, postat će jednim od glavnih razloga sukoba lijeve i desne stranačke frakcije kao i konačnog rascjepa na komuniste i socijaldemokrate. Političku taktiku socijaldemokratskog sudjelovanja u buržoaskim vladama, koja je u kontekstu Hrvatske i Slavonije, prvi puta najavljena u ovom tekstu, komunisti će nazvati ministerijalizmom, a taj će naziv prihvatiti i sami socijaldemokrati.

Samo mjesec dana nakon što je počela formalno primati nove članove, Socijaldemokratska stranka naišla je na prvu opstrukciju svog djelovanja. Sredinom prosinca, točnije, 14. prosinca, nakon šest mjeseci kontinuiranog izlaženja zabranjen je tjednik

¹⁷⁶ „Iz stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 22., god. 1. (Zagreb: 29.11.1917.), 6.

¹⁷⁷ Idem, 5.

Sloboda.¹⁷⁸ Prema Koraću razlog zabrane *Slobode* bilo njegovo pisanje protiv Austro-Ugarske Monarhija te zagovaranje jugoslavenskog ujedinjenja.¹⁷⁹ Kako su posljednja tri broja *Slobode* opsežno cenzurirana, a izvornici na koje nije primijenjena cenzura nisu sačuvani, nije moguće sa sigurnošću utvrditi je li Koraćevo pisanje doista bio razlog za zabranu objavljivanja. Naime, jugoslavensko ujedinjenje i izlazak iz Austro-Ugarske Monarhije zagovarani su i u ranije objavljenim brojevima, međutim tada nisu doveli do zabrane publikacije. Bez obzira koji bio razlog zabrane *Slobode*, ona se pokazala tek kao upozorenje, a ne i dosta značajna opstrukcija rada Stranke. Manje od dva tjedna nakon zabrane *Slobode*, 24. prosinca, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, odnosno Akcioni odbor koji je vodi, odlučuje se na pokretanje novog tjednika, sada nazvanog *Pravda*.¹⁸⁰ Naziv novih novina sugerira političku opredijeljenost većine članova Akcionog odbora. Naime *Pravda* je bio naziv i poznate boljševičke publikacije koja nakon Oktobarske revolucije postaje svojevrsno službeno glasilo nove ruske vlasti. Odabir ovog imena zasigurno nije bio slučajan te on ukazuje kako su krajem 1917. godine većinu Akcionog odbora Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije činili pripadnici lijeve frakcije. Međutim, ovakva orijentacija Akcionog odbora isprva nije utjecala na uredničku politiku novopokrenute publikacije te nekadašnje uredništvo *Slobode*, sklono desnoj frakciji, s Koraćem na čelu sada preuzima uređivanje *Pravde*.¹⁸¹ Iako će u prvim mjesecima svoga izlaženja *Pravda* nastaviti s praksama preferiranja članaka koji ideološki odgovaraju desnoj frakciji,¹⁸² već sama činjenica da je publikaciji dano ovako sugestivno ime bila je u kontradikciji s dotada dominantnom ideologijom koja se može iščitati iz socijaldemokratskog diskursa. Nakon spomenutog članka J. Š. te Koraćeve kritike, ova je promjena naziva službene publikacije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije potvrdila da unutar Stranke postoji ideološki sukob između lijeve i desne frakcije.

Nekoliko mjeseci kasnije ljevičarska većina u Akcionom odboru usprotivila se uređivačkoj politici *Pravde*. Korać tvrdi kako se Akcioni odbor protivio napadima na boljševike te da je od njega traženo da ublaži kritički stav prema monarhijskim vlastima te radikalnost kod poziva na nacionalno ujedinjenje što on odbija te početkom ožujka daje ostavku na mjesto urednika nakon čega uredništvom počinje dominirati lijeva frakcija koja zauzima prijateljski

¹⁷⁸ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 244.

¹⁷⁹ Idem, 246.

¹⁸⁰ Idem, 246.

¹⁸¹ Idem, 246.

¹⁸² Idem, 246.

stav prema boljševizmu te ublažava napade na vlast.¹⁸³ Kakvo je točno bilo pisanje *Pravde*, prije i nakon Koraćeve ostavke, ne možemo utvrditi jer primjerci ovih novina gotovo i da nisu sačuvani. Međutim, sasvim je sigurno kako to pisanje više nije reflektiralo ideologiju stranačke desnice, odnosno frakcije koja će nakon komunističkog odcjepljenja od Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije postati isključivi nositelj socijaldemokratskog imena.

Kraj 1917. godine, tjedni nakon Oktobarske revolucije, bio je prijelomni period za Socijaldemokratsku stranku. Predratni socijalistički vođe koji zagovaraju desnu socijalističku struju, punu suradnju s buržoaskim strankama, a protiv se revolucionarnom prelasku u socijalizam, gube vodeću ulogu u Stranci u korist lijeve frakcije. Taj je gubitak položaja jasno vidljiv iz navedenih promjena naziva i uredničke politike službenog stranačkog glasila, ali potvrđuje ga i Korać u svojoj *Povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji* gdje piše kako on od kraja 1917. godine sudjeluje na tajnim sastancima s predstavnicima raznih buržoaskih stranaka poput stračevićanaca i Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁸⁴ Iako on to ne eksplicira, sasvim je očito kako su ti sastanci zatajeni od Akcionog odbora jer im se ljevičarska većina protivila. Razlog prelaska vodeće stranačke uloge u ruke lijeve frakcije najvjerojatnije je bila upravo Oktobarska revolucija. Nekoliko godina kasnije, u djelu *Izlet u Rusiju*, Miroslav Krleža novu je boljševičku vlast nazvao svjetionikom.¹⁸⁵ Taj je svjetionik jasno obasjao čitavu Europu potaknuvši pritom brojne socijaliste da se jasno opredijele za revolucionaran, boljševički put u socijalizam, kao i njihove socijalističke neistomišljenike da se ideji tog puta suprotstave. Boljševičko preuzimanje vlasti u Rusiji i posljedična revolucionarna uspostava socijalizma revitalizirali su ideju kako je revolucionarna promjena moguća, a vijesti o toj revitalizaciji dolazile su i do nezadovoljnih masa, kako drugdje u Europi, tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, koje se, radikalizirane teškim životnim uvjetima dugotrajnog ratovanja, u sve većoj mjeri priklanjaju socijalističkoj ljevici.

Lijeva frakcija Socijaldemokratske stranke dodatno jača nakon što početkom ožujka 1918. godine ruska boljševička vlast u Brest-Litovskom sklapa separadni mir s Centralnim silama čime je omogućen povratak brojnih ratnih zarobljenika iz Rusije u Hrvatsku i Slavoniju.¹⁸⁶ Da povratak zarobljenika znači i jačanje boljševičkih ideja te povećanu opasnost od revolucionarnog djelovanja smatralo je i Ministarstvo unutarnjih poslova Ugarske koje još

¹⁸³ Idem, 245-246.

¹⁸⁴ Idem, 246-247.

¹⁸⁵ Miroslav Krleža, *Izlet u Rusiju 1925*. (Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.), 77.

¹⁸⁶ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 249.

sredinom siječnja šalje banu upozorenje kako su ratni zarobljenici u Rusiji podvrgnuti sustavnoj boljševičkoj propagandi te da on mora spriječiti širenje revolucionarnih ideja nakon njihova povratka.¹⁸⁷ O prijetnji koju su za Austro-Ugarsku Monarhiju predstavljali povratnici iz Rusije dobro govore događaji iz Vinice, malog mjesta na slovenskoj obali Kupe nedaleko od Karlovca. Ondje su, krajem travnja, povratnici potaknuli lokalno stanovništvo na ustanak protiv općinske vlasti, razoružali žandarmeriju, uspostavili vlastitu upravu, a možda i proglasili Viničku Republiku.¹⁸⁸ Protiv ideja boljševiziranih povratnika i pokušaja revolucionarnog djelovanja kontinuirano su istupali pripadnici desne frakcije predvođeni Koraćem,¹⁸⁹ međutim, bez slobodnog pristupa jedinom masovnom mediju tog doba, novinama, ti su istupi veoma ograničeni.

Prva polovica 1918. godine bila je inicijalno razdoblje javne afirmacije ideja socijalističke ljevice koja nakon preuzimanja *Pravde* gotovo u potpunosti istiskuje desnu frakciju s pozicije kreatora socijalističkog javnog diskursa te joj tako iznimno otežava diseminaciju socijaldemokratske ideologije. Jedini preostali potencijalni kanal širenja socijaldemokratskih ideja bili su govori na javnim skupštinama. Međutim, zbog ograničene publike utjecaj takvih skupština znatno je manji od onog novinskih publikacija a i njihovo je održavanje, od početka rata, uglavnom zabranjivano. Pa ipak, usprkos podjeljenosti, 1918. godine Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije uspijeva obnoviti prvomajsku proslavu, najvažniju godišnju manifestaciju. Zagrebačko je radništvo i godinu ranije obilježilo ovaj radnički praznik, međutim Korać tvrdi kako je to obilježavanje organizirano od strane vlasti Austro-Ugarske Monarhije,¹⁹⁰ a i sama je Socijaldemokratska stranka već u uvodnoj rečenici svog prvomajskog proglasa konstatirala kako „Hrvatski proletarijat po prvi puta za ovog strašnog rata dolazi u položaj, da može 1. svibnja manifestirati svoju nepokolebivu vjernost socijalističkim načelima i težnjama.“¹⁹¹ Na prvomajskoj skupštini izglasan je proglas koji sadrži tek općenite zahtjeve za postizanjem mira na temelju samoodređenja naroda, demokratizacijom, uvođenjem socijalističkog poretka i zakonskim promjenama koje bi dopustile potpuno slobodu političkog djelovanja. Ovaj proglas ne reflektira isključivo

¹⁸⁷ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 47.

¹⁸⁸ Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 108.

¹⁸⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 249.

¹⁹⁰ Idem, 237-238.

¹⁹¹ Moša Pijade, ur., *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije: Tom IV.: Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892-1919*. (Beograd: Istorijsko odjeljenje Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 1950.), 160.

ideologiju ni lijeve ni desne frakcije.¹⁹² Glavni govornik na proslavi Prvog maja, održanoj u nekoj od zagrebačkih kino dvorana,¹⁹³ bio je Vitomir Korać koji bez obzira na pojavu frakcionaštva ostaje najutjecajnijim socijalističkim vođom Hrvatske i Slavonije. Prema Krležinom dnevničkom zapisu u kinu i pred njim okupila se „ogromna masa“ slušajući Koraća kako govori „trikolorno, rodoljubivo, na moto: jugoslavenska mati nemoj tugovati.“¹⁹⁴ Iako je Korać svoj govor smatrao sjajnim uspjehom, Krleža ga kritizira tvrdeći kako je bio suviše nacionalistički, a kritika tom govoru upućena je i iz buržoaskih stranka te od strane lijeve frakcije.¹⁹⁵

Do sredine 1918. godine postoje sasvim jasno i javno vidljivo kako unutar Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije funkcioniraju dvije suprotstavljene frakcije. Sukob lijeve i desne frakcije još nije zašao u toliko akutnu fazu da bi potpuno onemogućavao jedinstvo djelovanja Stranke, međutim, on je frakcije prometnuo na put stvaranje zasebnih identiteta kroz međusobnu diferencijaciju.

3. 4. Stvaranje socijaldemokratskog identiteta

U srpnju 1918. godine dolazi do formalne obnove rada središnjeg tijela Socijaldemokratske stranke, Glavnog odbora koji zamjenjuje nešto više od godinu dana ranije formiran Privremeni Akcioni odbor.¹⁹⁶ Krhku većinu u Glavnom odboru imala je lijeva frakcija kojoj se priklanja utjecajni predratni socijalistički vođa Vilim Bukšeg.¹⁹⁷ Imajući vlast u glavnom tijelu stranke, lijeva je frakcija nastojala sve više ograničiti utjecaj desnice čije predvodnike nastoje isključiti iz stranačkih tijela i sindikalnog pokreta te im ograničiti javno djelovanje.¹⁹⁸ Kako bi prekinuli monopol ljevice nad javnim diskursom socijalista, desna frakcija Socijaldemokratske stranke u srpnju pokreće vlastito glasilo, mjesečnik *Novo društvo: Socijalistička smotra*. *Novo društvo* zamišljeno je kao antiteza službenom stranačkom glasilu, *Pravdi*. Početkom objavljivanja ovog mjesečnika prvi puta se javlja očiti dualitet javnog

¹⁹² Pijade, ur., *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, 160-161.

¹⁹³ Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije javne je skupštine krajem i nakon rata redovito organizirala u zagrebačkim kino dvoranama, najčešće u Helios kinu (danas Gradsko dramsko kazalište Gavella) i Apolo kinu (danas Satiričko kazalište Kerempuh).

¹⁹⁴ Krleža, *Dnevnik: 1914-1917.*, 79-80.

¹⁹⁵ Idem, 80. i 83.

¹⁹⁶ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 250.

¹⁹⁷ Idem, 250.

¹⁹⁸ Idem, 250.

djelovanja desne i lijeve frakcije što omogućava njihovu ideološku diferencijaciju i stvaranje odvojenih socijaldemokratskih i komunističkih identiteta. Taj se proces diferencijacije i stvaranja identiteta temelji na nekoliko glavnih prijemnih točaka koje ideološki odvajaju dvije frakcije čineći od njih zasebne političke subjekte. Te su točke pitanje odnosa prema Oktobarskoj revoluciji i njenim tekovinama, odabir revolucionarnog ili evolucijskog puta u socijalizam te prihvatanje oportunističke taktike u svakodnevnoj politici.

Desna se frakcija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, jednako kao i njeni pandani diljem Europe, usprotivila glavnim idejama boljševičkog djelovanja. Međutim, odnos prema samoj Oktobarskoj revoluciji, događaju koji je, bez obzira na metodu, omogućio prevlast proletarijata u jednoj velikoj zemlji, bio je nešto složeniji. U uvodnom članku u prvi broj *Novog društva*, koji potpisuje uredništvo, nastoji se definirati odnos desne frakcije prema velikim promjenama koje se proteklih mjeseci događaju u Europi. Iako se ona u ovom članku uopće ne imenuje, jasno je da uredništvo upravo Oktobarsku revoluciju identificira kao događaj koji je pokrenuo te promjene te je naziva „elementarno silnom revolucijom“.¹⁹⁹ Već iz ovog je vidljivo kako je došlo do određene promjene u odnosu na diskurs koji je prevladavao u *Slobodi*. Listopadskim događajima u Rusiji sada se priznaje revolucionarni karakter te izniman utjecaj i snaga, međutim, Oktobarska se revolucija kasnije u istom tekstu naziva „ideološkim skokom duševno [...] labilnijih suvremenika“ te se tvrdi kako je ona utjecala samo na ideološki život u Rusiji, a ne i na materijalni.²⁰⁰ Naizgled, radi se o snažnoj kritici Oktobarske revolucije čiji se protagonisti i podupiratelji nazivaju duševno labilnim, a njen utjecaj se ograničava na ideološki život što bi značilo da ona nije ispunila temeljenu socijalističku težnju za promjenom materijalnih uvjeta života. Međutim, činjenica da se kod ove kritike ne spominje eksplicitno ni Oktobarska revolucija ni boljševici ili komunisti kao njeni provoditelji, ukazuje na to da desna frakcija još uvijek nije željela ili nije mogla jasno odrediti i obznaniti svoj stav.

Nešto kasnije, u broju objavljenom u kolovozu, u članku „Socijalna demokracija i nacionalni problem“, Đuro Cvijić marginalno se dotiče Oktobarske revolucije. Kritizirajući politiku njemačke socijaldemokracije Cvijić piše:

„Dosljedno toj novoj socijalističkoj orijentaciji stranka je slavila prednosti „njemačke revolucije“ (od 4. kolovoza 1914.) prema brutalnim metodama ruske

¹⁹⁹ *Novo društvo*, svezak 1., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 2.

²⁰⁰ *Idem*, 2-3.

revolucije. [...] Ne mora čovjek biti Bismarck, da po njenom držanju prema ruskoj revoluciji spozna, što je postalo iz njemačke socijalne demokracije.“²⁰¹

Zanimljivo je da Cvijić, koji će samo godinu dana nakon ovog članka biti istaknuti član mlade komunističke stranke, uopće ne hvali Oktobarsku revoluciju, odnosno, kako ju je tada bilo uvriježeno nazivati, rusku revoluciju. Štoviše, on čak ni ne negira navodno brutalne metode kojim je ona izvedena. Cvijić se, izražavajući kritiku Njemačke socijaldemokratske stranke, tek protivi napadima na Revoluciju i tvrdnjama kako ona nije u interesu ruskog proletarijata.

Na gotovo sto i trideset stranica svih brojeva *Novog društva*, objavljenih u drugoj polovici 1918. godine kada su događaji u Rusiji jedna od glavnih vijesti gotovi svih europskih i svjetskih novina, Oktobarska revolucija jedva da se i spominje. Samo u dva navedena članka moguće je iščitati nosi li ona u socijaldemokratskom diskursu pozitivno ili negativno značenje. Razlog zašto Oktobar nije tema o kojoj je desna frakcija voljna pisati, vjerojatno je upravo taj što on još uvijek nema ni pozitivno ni negativno značenje. Za razliku od kraja 1917. godine kada joj odbijaju uopće priznati revolucionarni karakter, nešto manje od godinu dana kasnije, pripadnici desne frakcije shvaćaju kako je Oktobarska revolucija događaj od prevelike važnosti da bi ga otpisali tek kao pobunu koja je poništila zasade režima nastalog nakon Februarske revolucije. Također, potpisivanjem separatnog mira i povratkom zarobljenika, do druge je polovice 1918. godine moralo postati poznato da boljševička vlast u Rusiji doista nastoji ostvariti neke od temeljnih socijalističkih ideja ratujući istovremeno s kontrarevolucionarnim snagama. Stoga je desna frakcija uspjela prepoznati važnost događaja u Rusiji, ali ne i stvoriti jasan stav o njima koji bi se u socijaldemokratskom diskursu reflektirao kao privid fiksiranih konotacija koje bi se vezivale uz Revoluciju. Dakle, desna frakcija Socijaldemokratske stranke, u ovom razdoblju diferenciranja dviju socijalističkih struja, nema jasan odnos prema samoj Oktobarskoj revoluciji, iznimno važnom procesu još nesigurna ishoda koji je doveo jednu socijalističku stranku na vlast u velikoj zemlji. Međutim, tu nesigurnost i taj oprez socijaldemokrati uglavnom nisu imali prilikom razmatranja većine ishoda Oktobra.

Do izbijanja Oktobarske revolucije, u Europi već desetljećima, još od Pariške komune, nije bilo izraženijih pokušaja socijalističke revolucije. Europske socijalističke stranke odbacile su revolucionarne težnje u korist reformističkih. Slično je učinila i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije koja od kraja devetnaestog stoljeća kao temeljni dokument svog djelovanja

²⁰¹ Đuro Cvijić, „Socijalna demokracija i nacionalni problem“, u *Novo društvo*, svezak 2., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 38.

koristi prilagođenu verziju Erfurtskog programa. Tim se programom, izvorno sastavljenim od strane njemačkih socijaldemokrata, poziva proletarijat na potpuno rušenje kapitalističkog društva, ali do tog rušenja više ne mora nužno doći revolucionarnim putem, već se ostavlja prostor za reformističko²⁰² djelovanje stranaka.²⁰³ Tekstovi predratnih socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije pokazuju kako su oni s vremenom prestali promišljati revoluciju kao moguću metodu ostvarivanja socijalističkog društva. Međutim, s izbijanjem Oktobarske revolucije dolazi do radikalne promjene te pitanje odnosa prema revoluciji kao metodi ostvarivanja socijalizma postaje jedno od temeljnih pitanja razlikovanja lijeve od desne socijalističke frakcije, odnosno, komunista od socijaldemokrata. Unutar desne frakcije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije nastavlja jačati predratna tendencija prihvaćanja reformizma te ta frakcija do ovog razdoblja odbacuje revoluciju kao moguću metodu ostvarivanja socijalističkog društva. Na to ukazuje već citirani uvodni članak u prvom broju *Novog društva* gdje uredništvo piše:

„Svakoj fazi ovako elementarno silne revolucije bezuvjetno slijedi faza poriva proturevolucije. [...] To je zakon socijalnog razvitka; dinamika socijalnih sila i snaga ne odstranjuje se ni najvećim socijalnim prevratima; ona se samo modificira prema novim materijalnim uvjetima, na koje je društveni opstanak vezan. A razvoj tih materijalnih uvjeta, razvoj sredstava proizvodnje, pomoću kojih se društvo ljudsko bori s prirodom za svoj opstanak, taj razvoj ne poznaje zastoja, pa prema tome ni skokova. Tek ideološki život, što se temelji na tom ekonomskom razvoju, a uslijed tromosti ili jake percipitvnosti ljudskog duha, ili uslijed materijalnih interesa pojedinih klasa, on tek poznaje zastoje i skokove. U njemu nije svagda miran tečaj evolucije, već dolaze i faze revolucija i proturevolucija. [...] otidje li revolucija u skokovima predaleko, eto bezuvjetno kontrarevolucije, što opet u skokovima hrli natrag; njihova međusobna borba ipak ruši sve staro, i revolucionarci i reakcionarci se moraju prilagoditi novim prilikama; konačno se, dakle, ipak ide stalno napred.“²⁰⁴

²⁰² U promatranom periodu reformizam je česta politička taktika umjerenih i desnih socijalista. On kao svoj krajnji cilj i dalje proklamira ostvarenje socijalističkog, odnosno komunističkog društva, ali revolucija ne smatra nužnim preduvjetom tog ostvarenja, već do socijalizma teži doći kroz ostvarivanje niza socijalnih i ekonomskih reformi koje imaju za cilj poboljšanje položaja proletarijata.

²⁰³ „The Erfurt Programme“, *Marxist Internet Archive* (<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm>, posjećeno 7.9.2018.)

²⁰⁴ *Novo društvo*, svezak 1., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 2-3.

Desna će frakcija, odnosno, socijaldemokrati, opetovano isticati kako je njihov krajnji cilj jednak cilju komunista, potpuno ekonomsko i socijalno oslobođenje potlačenih, odnosno stvaranje socijalističkog društva. Međutim, jasno je iz predočenog citata kako oni smatraju da je taj cilj moguće ostvariti samo reformama, postepenom evolucijom kojom se mijenjaju materijalni uvjeti života. Štoviše, oni potpuno odbijaju svaku mogućnost pozitivne promjene revolucijom tvrdeći kako postoji „zakon socijalnog razvitka“ prema kojem se materijalni uvjeti života mijenjaju samo neprekinutim i neizbježnim evolucijskim napretkom, a nikako „skokovima“, odnosno revolucijama koje mogu utjecati samo na ideološki život, ali i to tek privremeno jer će njihov utjecaj nužno biti negiran kontrarevolucijom. Taj se stav ponavlja u više članaka objavljenih u *Novom društvu*. Tako Vitomir Korać u članku „Programi i stranke“ tvrdi kako su mladi ljudi, a jednako tako i mlade stranke, u „pravilu radikalniji, odlučniji, revolucionarniji“ da bi zatim te osobine odbio ustvrdivši kako se s vremenom i iskustvom ljudi i stranke „olinjavaju svog prvobitnog radikalizma, pa usuprot svojoj radikalnosti u programima postaju popustljive u praksi, u taktici.“²⁰⁵ Do sredine 1918., kada su ovi tekstovi objavljeni, odbijanje revolucionarnog djelovanja već je bila uvriježena praksa socijaldemokracije, ali ta se praksa do prevrata u Rusiji uglavnom podrazumijevala te nije bilo potrebe da se stranke ovako jasno određuju prema njoj. Ipak, iako možemo sa sigurnošću zaključiti kako se desna frakcije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije izrazito protivila ideji revolucionarnog prevrata, čime se našla na dijametralno suprotnom polu od lijeve frakcije, u diskursu je vidljiva blaga nevoljkost da se eksplicitno odbije ideja revolucije. Naime, sam pojam „revolucija“, koji je bez obzira na tradiciju reformizma zauzimao važno mjesto u socijalističkoj teoriji, izbjegnut je i zamijenjen „skokovima“, a Korać se protivi samo revolucionarnosti kod mladih, ali ne govori da njegova frakcija gubi revolucionarnost, već radikalizam.

Pitanje revolucionarnosti vodi do još jedne važne, za jugoslavenske socijaliste možda i najvažnije, točke sukoba socijalističke ljevice i desnice, oportunizma, ideje opravdanosti suradnje socijalista s vladajućim klasama u interesu poboljšanja položaja proletarijata. U europskom se okviru kulminacija te suradnje zbila pred sam rat kada je velika većina europskih socijaldemokrata odlučila pružiti potporu svojim vladama glasajući u parlamentima za uzimanje ratnih kredita. Tijekom krvavih godina ratnih sukoba proširilo se shvaćanje kako su ovime socijaldemokrati pogazili svoja proklamirana načela internacionalizma i čvrstog protivljenja ratu, a Oktobarska revolucija i boljševička vlast u Rusiji, odbijanjem suradnje s vladajućim klasama, dodatno su aktualizirale potrebu da se socijalisti jasno odrede za ili protiv

²⁰⁵ Vitomir Korać, „Programi i stranke“, u: *Novo društvo*, svezak 3., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 89.

suradnje. Sam je Lenjin još za vrijeme rata²⁰⁶ u tekstu „Oportunizam i raspad Druge internacionale“ pisao o oportunizmu:

„Socijalni šovinizam i oportunizam jednaki su u svojoj političkoj esenciji; klasna suradnja, odbacivanje diktature proletarijata, odbijanje revolucionarnog djelovanja, podložnost buržoaskim zakonima, nepovjerenje u proletarijat i povjerenje u buržoaziju. Politički, ove su ideje identične, a takav je i sadržaj njihovih taktika.“²⁰⁷

Koliko je negativno Lenjinovo mišljenje o oportunizmu, dovoljno govori činjenica kako ga on gotovo izjednačava sa socijalnim šovinizmom, odnosno agresivnim patriotizmom kojem se, pod parolama o obrani domovine, za vrijeme rata okrenula većina europskih socijalističkih stranaka. Desna frakcija, kasnije socijaldemokrati, krajem i nakon Prvog svjetskog rata, doista je u svom djelovanju zastupala sve ove karakteristike oportunizma koje je Lenjin nabrojio. Međutim, u svom oportunističkom djelovanju ona nije vidjela spomenute negativnosti. Desnica je, u posljednjim mjesecima rata, svoj oportunizam uglavnom pravdala potrebom da se jugoslavenski proletarijat zajedno sa buržoazijom izbori za izlazak iz Austro-Ugarske i za državnu samostalnost. To je vidljivo u članku potpisanom pseudonimom ABDITUS:

„Dokle se buržoazija kakvog naroda bori za slobodu i političko sjedinjenje svog naroda, radnička je klasa isto tako nacionalna. U tom slučaju su klasne opreke među obima još slabe i bez većih posljedica.“²⁰⁸

Oportunizam kao prihvatljiva taktika socijalističkih stranaka zagovara se u većem broju članaka objavljenih u *Novom društvu*. U jednom od njih Korać piše:

„Moderne socijalističke stranke su tako reći programatski prihvatile taktiku kompromisa. N. pr. za nas dosad vazda mjerodavni erfurtski program sam se sastoji iz jedne načelne deklaracije, t. zv. konačnog cilja našeg nastojanja i niza praktičnih – nazvanih i taktičkih – zahtjeva, t. j. zahtjeva, koji već sami po sebi znače kompromis s današnjim društvenim poretkom.“²⁰⁹

²⁰⁶ Iako je tekst napisan 1915., prvi puta je objavljen tek 1924. godine.

²⁰⁷ Vladimir I. Lenin, „Opportunisma, and the Collapse of the Second International“, *Marxist Internet Archive* (<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/dec/x01.htm>, posjećeno 8.9.2018.). Prijevod autora, naslov i tekst su u izvoru napisani engleskim jezikom.

²⁰⁸ ABDITUS, „Jugoslavenstvo i proletarijat“, u: *Novo društvo*, svezak 4., knjiga 1. (Zagreb: 1918), 105.

²⁰⁹ Vitomir Korać, „Nacionalna koncentracija i socijalna demokracija“, u: *Novo društvo*, svezak 4., knjiga 1. (Zagreb: 1918), 109.

Ovi citati ukazuju kako je desna frakcija svoj oportunizam vidjela kao potrebnu taktiku koja odgovara historijskim uvjetima djelovanja. Ti historijski uvjeti, u prvom redu, označavaju težnju za postizanjem državne samostalnosti napuštanjem Austro-Ugarske Monarhije, a ta je težnja povezivala socijaliste s gotovo svim buržoaskim strankama. Ipak, socijaldemokrati tvrde kako je za njih samostalnost, koju žele postići po modelu samoodređenja naroda, samo jedan od ciljeva na putu do socijalističkog društva, a da je oportunizam tek taktika koja nikako ne utječe na spomenuti krajnji cilj. To potvrđuje i pisanje uredništva u prvom broju časopisa:

„Oportunizam i principijelnost tako se međusobno nadopunjuju u sasvim skladnu harmoniju. Jer između oportunizma i dogmatizma nema oštrog prelaza, već prelijevanje u nuancama; to su tek razlike mišljenja o tome, što je momentalno moguće ili nemoguće. Nije zato svaki oportunizam beznačajno vrludanje, kao što ni svaki dogmatizam nije sterilno fraziranje.“²¹⁰

Desna frakcija inzistirala je da ta oportunistička taktika ne znači odstupanje od socijalističkih principa. Međutim, upravo se oportunizam pokazao kao ključna točka razlaza desne i lijeve frakcije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, ali i podjele jugoslavenskih socijalista na socijaldemokrate i komuniste. Naime, oportunistička suradnja desne frakcije s buržoaskim strankama u nekoliko narednih godina pretvorila se u ministerijalizam, u sudjelovanje socijaldemokrata u samim buržoaskim vladama. Ministerijalizam, kao vrsta oportunizma, bio je praksa socijaldemokrata koju ljevica nije mogla prihvatiti. On je bio razlog zašto su komunisti odbili socijaldemokratske pozive za suradnjom i ujedinjenjem koji su im više puta upućivani u poratnim godinama. Oportunistička taktika desne frakcije, neprihvatljiva zagovornicima revolucije po boljševičkom modelu, bila je jedno od glavnih uzroka diferencijacije socijalista Hrvatske i Slavonije na socijaldemokrate i komuniste.

Neprihvatanje Oktobarske revolucije kao modela uvođenja socijalizma u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno na cjelokupnom teritoriju Južnih Slavena, zamjena revolucionarnog djelovanja reformističkim pod opravdanjem postepene evolucijske promjene te oportunistička spremnost na suradnju s buržoaskim strankama tri su temeljne točke potpunog razdvajanja lijeve i desne frakcije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Tijekom druge polovice 1918. godine, paralelno objavljivanje suprotstavljenih publikacija desnice i ljevice omogućilo je jačanje procesa diferencijacije frakcije i stvaranje njihovih javno prepoznatljivih identiteta. Tako lijeva frakcija preuzima komunistički identitet, a desna socijaldemokratski. Ova dva

²¹⁰ *Novo društvo*, svezak 1., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 5.

identiteta funkcioniraju kao označitelji za ideologiju, odnosno označeno, koja se nalazi u njihovoj pozadini te koja se procesu diferencijacije frakcija također specificira. Tako nastaje zasebna socijaldemokratska ideologija čije su temeljne odrednice upravo stavovi obrađeni u ovom odlomku. Stvaranje zasebnog identiteta i ideologije uzrokovalo je da od kraja 1917. godine Socijaldemokratska stranka gotovo u potpunosti prestaje funkcionirati kao jedinstveni politički akter već, iako još formalno ujedinjeni, u praksi komunisti i socijaldemokrati vode zasebne, a ponekad i suprotstavljene, politike.

3. 5. Samoodređenje

Od obnove radničkog pokreta i Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, pa sve do kraja 1918. godine, važno mjesto u socijaldemokratskom diskursu ima pitanje samoodređenja naroda. Već je više puta spomenuto kako je SDSHS zahtijevala da se mir i poslijeratno uređenje Europe temelje na pravu na narodno samoodređenje. Ovakve zahtjeve nisu donosili samo socijalisti, kako u Hrvatskoj i Slavoniji, tako i drugdje u Europi i svijetu. U vrijeme rata zahtjev za samoodređenjem naroda mogao se pronaći u proklamacijama najrazličitijih političkih aktera. Od kraja Prvog svjetskog rata pa do danas, pravo na samoodređenje ostalo je zapamćeno kao nikada do kraja ostvarena ideja američkog predsjednika Woodrowa Wilsona. Doista, američki predsjednik koji je po svom dolasku u Europu imao zvjezdani status i neprikosnoveni autoritet svojim je djelovanjem znatno proširio ideju samoodređenja te utjecao na njeno prihvaćanje diljem svijeta.²¹¹ Međutim, koncept samoodređenja nije Wilsonovo djelo, on se javlja još sredinom devetnaestog stoljeća,²¹² a u internacionalnom političkom diskursu, diskursu diplomacije, za vrijeme rata etablirao ga je Lenjin, te Wilson ovaj koncept koristi kao odgovor na Lenjinove ideje.²¹³ Kako bismo ustanovili što je ovaj koncept značio za Socijaldemokratsku stranku valja prvo kratko razmotriti njegove postavke kako ih stvaraju Lenjin i Wilson, a zatim i analizirati njegovu pojavu u socijaldemokratskom diskursu.

²¹¹ Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the Origins of Anticolonial Nationalism* (New York: Oxford University Press, 2007.), 6-17.

²¹² Manela, *The Wilsonian Moment*, 18.

²¹³ Rita Augestad Knudsen, „Moments of Self-determination: The Concept of „Selfdetermination“ and the Idea of Freedom in 20th- and 21stCentury International Discourse“, doktorska disertacija (The London School of Economics and Political Science, 2014.), 11.

Lenjinova ideja samoodređenja javlja se već 1902. godine u krakom pojašnjenju političkog programa Ruske socijaldemokratske radničke partije u kojem se izjavljuje kako je nakon rušenja carizma i uspostave republike nužno svim nacijama koje činu Rusiju priznati pravo na samoodređenje.²¹⁴ U narednim desetljećima poznati socijalistički filozofi poput Rose Luxemburg, Karla Kautskog, Otta Bauera ili samog Lenjina napisali su izniman broj radova i novinskih članaka u kojima objašnjavaju svoje viđenje koncepta samoodređenja. Ipak, pred početak i tijekom rata na prominentno su mjesto došli Lenjinovi stavovi te on, 1914. godine u nastavcima objavljuje knjigu *Pravo nacija na samoodređenje* u kojoj prikazuje historijski razvoj te definira koncept samoodređenja. Lenjin tvrdi kako samoodređenje nije ništa više i ništa apstraktnije od političkog odvajanja nacija od stranih nacionalnih tijela i posljedična formacija nezavisnih nacionalnih država, a pravo na samoodređenje je pravo postojanja kao nezavisna država.²¹⁵ Za Lenjina, ali i brojne druge socijaliste, stvaranje nacionalnih država uvjetovano je historijsko-ekonomskim razvojem kapitalizma.²¹⁶ On smatra kako nacionalne države, kao zajednice čija je glavna karakteristika zajednički jezik svih stanovnika, pružaju modernom kapitalizmu najpogodniji okvir za razvoj privrede jer uklanjaju političke i kulturne barijere koje postoje u višenacionalnim državama.²¹⁷ Prema Lenjinu to je ekonomska podloga nacionalnih pokreta i razlog zašto je njima inherentan zahtjev za samoodređenjem.²¹⁸ On podržava i potiče samoodređenje, stvaranje nacionalnih država i rješavanje nacionalnih pitanja, ali ne iz razloga što zagovara same nacionalne zajednice, već jer ih smatra nužnim prijelaznim oblikom iz kapitalizma u socijalizam.²¹⁹ Iako je Lenjin koristio sintagmu nacionalnog samoodređenja, a na prostoru Hrvatske i Slavonije uglavnom će se govoriti o samoodređenju naroda, radi se o istom konceptu. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije uglavnom ne razlikuje pojmove naroda i nacije, oni su za njih istoznačni te ih naizmjenično koriste.

Za razliku od Lenjinova, Wilsonov je koncept samoodređenja bio nešto složeniji. On je početkom 1917. godine održao govor pod nazivom „Mir bez pobjede“, najznačajniji u nizu govora kojima razlaže svoje viđenje poslijeratne Europe na temelju istoimene ideje mira bez pobjede, ideje postizanja dogovora predvodnika zaraćenih strana te sklapanje mira koji bi

²¹⁴ Vladimir I. Lenin, „Material for the Preparation of the Programme of the R.S.D.L.P.: Draft Programme of the Russian Social-Democratic Labour Party“, *Marxist internet archive* (<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1902/draft/02feb07.htm#fwV06P027F01>, posjećeno 4. 12. 2018.).

²¹⁵ Vladimir I. Lenin, „The Right of Nations to Self-Determination“, *Marxist internet archive* (<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/ch01.htm>, posjećeno 4. 12. 2018.).

²¹⁶ Lenin, „The Right of Nations to Self-Determination“.

²¹⁷ Idem.

²¹⁸ Idem.

²¹⁹ Idem.

garantirale Sjedinjene Američke Države.²²⁰ Wilson traži da se taj mir sklopi na temelju „američkih vrijednosti i principa“, odnosno „prava i morala“ koji će uvesti potpunu pravnu jednakost svih nacija, kako velikih i moćnih, tako i malenih i slabih.²²¹ Njegova ideja pravne jednakosti nije podrazumijevala ništa više, nikakav zahtjev za ekonomskim izjednačavanjem nacija nije dolazio u obzir.²²² Uz jednakost nacija, drugi Wilsonov uvjet budućeg mira bio je da se vlade i vladari moraju oslanjati isključivo na potporu i izbor naroda.²²³ Formulirano kroz ova dva uvjeta, Wilsonovo viđenje samoodređenja zasnovano je na američkoj republikanskoj tradiciji zastupanja jednкости prava i sloboda pojedinaca koja je sada preslikana na međunarodnu zajednicu.²²⁴ Za razliku od Lenjinova jednostavnog zaključka kako je stvaranje nacionalnih država na temelju prava na samoodređenje historijsko-ekonomska nužnost epohe kapitalističkog razvoja, Wilson postavlja suprotnu argumentacijsku liniju zasnivajući pravo samoodređenja na apstraktnim konceptima prava i sloboda čovjeka i nacija za koje je smatrao da su odlika civiliziranosti.

Dakle, Lenjinov koncept samoodređenja osmišljen je u tradiciji socijalizma i marksističke filozofije, a Wilsonov predstavlja njegov pandan zasnovan na liberalnoj tradiciji. I Lenjinov i Wilsonov koncept samoodređenja bili su još za rata poznati u Hrvatskoj i Slavoniji te se ponekad spominju u *Slobodi* i *Novom društvu*, međutim, iako bi Lenjinov koncept naizgled bolje odgovarao jednoj socijalističkoj i socijaldemokratskoj stranici, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije inicijalno se priklonila Wilsonu i njegovoj ideji. O tome jasno svjedoči nepotpisani članak „Pravo samoodređenja“, objavljen 1917. godine u sedmom broju *Slobode*:

„[...] god. 1917. sjeti se predsjednik sjevernoameričkih saveznih država učenjak Wilson, da izvuče ispod velike naslage dugogodišnje prašine dosta kratku, ali to snažniju lozinku. Lozinku, koja je velika istina, jer se bazira na toliko puta deklariranom ljudskom pravu, a pred pravom morali bi svi ljudi biti jednaki. A to je ona velika istina: svi smo narodi jednakopravni, svaki pa i najmanji narod imade ista prava, kao i drugi veliki narodi, dakle: Svaki narod imade pravo, da sam sobom upravlja, da sam o sebi odlučuje – nema vodećih naroda [...] već su svi jednaki.“²²⁵

²²⁰ Manela, *The Wilsonian Moment*, 22-24.

²²¹ Idem, 23.

²²² Idem, 23.

²²³ Idem, 24.

²²⁴ Idem, 23.

²²⁵ „Pravo samoodređenja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 7., god. 1. (15.8.1917.), 3.

Autor sasvim eksplicitno pripisuje Wilsonu zasluge za osmišljavanje temelja mirovnog rješenja i poslijeratnog uređenja Europe te mu pridaje epitet učenjaka. Međutim, i bez navođenja imena američkog predsjednika, bilo bi sasvim jasno od kuda je ovakav koncept samoodređenja preuzet. Autor ne koristi ništa slično Lenjinovim ili socijalističkim argumentima o nužnosti samoodređenja u kapitalizmu već se poziva na apstraktan koncept ljudskog prava tvrdeći da pred njime svi moraju biti jednaki, odnosno da sve nacije moraju imati pravnu jednakost.

Iako prethodni citat ukazuje na nesocijalističko shvaćanje samoodređenja, u *Slobodi* su se mogli pronaći i ponešto drugačiji glasovi. U trinaestom broju *Slobode*, u članku „Koalicija i nacionalno ujedinjenje“ piše:

„Program samoodređenja naroda jeste program nove svesvjetske revolucije, a koja se razvija iz općeg svjetskog rata. A revolucije imadu tu drskost, - što im i daje značajku, da se ne obaziru na interese starih društvenih i vladavinskih sistema i klasa, već preko njih bezobzirno i suvereno svraćaju na dnevni red na radikalno rješenje problema.“²²⁶

Za razliku od prethodnog članka, ovdje se autor znatno više približava Lenjinovu viđenju koncepta samoodređenja. On izjednačava samoodređenje s revolucijom, a iako se ne eksplicira, revolucija o kojoj autor govori sigurno nije socijalistička, već nacionalna revolucija koja bi trebala srušiti stari sistem vlasti i klasa, odnosno društveno ustrojstvo Austro-Ugarske Monarhije i samu Monarhiju. Međutim, kako se radi o kratkom i općenitom tekstu, ne može se ustvrditi je li njegov autor ovakvo razmišljanje o samoodređenju preuzeo od nekog specifičnog socijalističkog mislioca, poput Lenjina, ili se radi o jednostavnom povezivanju tradicionalno snažnog socijalističkog ideologema revolucije s idejom samoodređenja koja u ratnim godinama dobiva važno mjesto u socijalističkom i socijaldemokratskom diskursu.

Čini se kako je koncept samoodređenja za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije bio mješavina ovih dvaju utjecaja, liberalnog i socijalističkog. U socijaldemokratskom diskursu samoodređenje je čvrsto vezano uz revoluciju, odnosno ono je poistovjećeno s njom. Niz članaka objavljenih u *Slobodi* i *Novom društvu* proces samoodređenja identificira s rušenjem starog poretka i stvaranjem nove Europe. Tako će autor već citiranog članka „Revolucija i mir“ boljševički zahtjev za završetkom rata na osnovi

²²⁶ „Koalicija i nacionalno pitanje“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 13., god. 1. (27.9.1917.), 1.

dosljednog provođenja općeg samoodređenje smatrati uvodom „u jednu opću evropsku revoluciju“ koja će omogućiti sklapanje mira „na temelju samoodređenja i suverenosti naroda.“²²⁷ Pritom je izjednačavanje samoodređenja i revolucije element proizašao iz socijalističke tradicije, a naglašavanje suverenosti vezano je uz zapadnu, odnosno liberalnu misao koja samoodređenje zasniva na apstraktnim idejama međunarodnog prava, prava čovjeka itd. Ova inherentna dvojnost koncepta samoodređenja vidljiva je u uvodnom članku u prvi broj *Novog društva*:

„Strateški cilj ove velike svesvjetske revolucije velimo, da nam je jasan: to je stvaranje novog društvenog poretka. A taj strateški je cilj dvostrukog lica: ideološki i ekonomski. Ideološki je cilj: sloboda svakog pojedinca i svih ljudskih skupina, klasa ili nacija; nazivamo taj ideološko strateški cilj pobjedom demokracije, pobjedom prava narodnog samoodređenja.“²²⁸

Autor ovog citata piše u skladu sa socijalističkom tradicijom o revolucionarnom prevratu kojim će nastati socijalističko društvo te kao jednog od subjekta ovog procesa oslobođenje imenuje klase. Međutim, autor ujedno preuzima liberalni koncept samoodređenja stavljajući ga u socijalistički diskurs. Za njega samoodređenje nema ekonomsku podlogu, na kojoj inzistira Lenjin, već je ideološki cilj, apstraktna kategorija. Zapadni liberalni utjecaj vidljiv je i u zahtjevu za slobodom koja počinje od pojedinca te potpunom izostavljanju pitanja jednakosti.

Samoodređenje je za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije bio koncept utemeljen u socijalističkoj tradiciji i nauci, ali i koncept koji je u središte njihova političkog rada i njihove ideologije došao pod utjecajem ideja koje su stizale sa Zapada, a čiji je najistaknutiji širitelj bio američki predsjednik Wilson. Međutim, u kontekstu Hrvatske i Slavonije, odnosno južnoslavenskih predjela Austro-Ugarske Monarhije uopće, koncept samoodređenja nadovezao se na još jedan tradicionalno važan društveni problem, onaj rješavanja nacionalnog pitanja. Hrvatsko nacionalno pitanje jedina je osnovica političkog života u Hrvatskoj i Slavoniji tijekom velikog dijela devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Socijaldemokratska stranka poistovjetila je nacionalno pitanje i pitanje samoodređenja naroda, odnosno nacije, a, u skladu s već spominjanom socijalističkom tradicijom, sam čin rješavanja ovog pitanja smatrali su izvršenjem nacionalne revolucije. Tako je deklaracijom o djelovanju u

²²⁷ „Revolucija i mir“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 20., god. 1. (Zagreb: 15.11.1917.), 1.

²²⁸ *Novo društvo*, svezak 1., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 4.

ratnom periodu, koju SDSHS donosi krajem siječnja 1919. godine na kongresu u Zagrebu, konstatirano kako je provedeno „ujedinjenje u jednu jedinstvenu državu“, odnosno stvaranje prvo Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a zatim i Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca „uspjeh iz jugoslavenske nacionalne revolucije.“²²⁹ Ova rezolucija naznačava granice samoodređenja ili supstanciju nacionalnog pitanja, odnosno ona naznačava što je Socijaldemokratska stranka smatrala vlastitom nacijom koja se trebala samoodrediti. Ta nacija nije bila ograničena na Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju ili čak na južnoslavenske predjele Monarhije, već je ona uključivala sve hrvatske, srpske i slovenske predjele. Kakvo je bilo stajalište Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije prema nacionalnom pitanju prije nego li je došlo do raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja novih država, dobro je vidljivo iz članka „Socijalna demokracija i nacijski problem“ objavljenog u drugom broju *Novog društva*:

„Samo jugoslavenska socijalna demokracija još od svoga početka, a neke građanske grupacije istom od nedavna zastupaju ujedinjenje Jugoslavena u etnografskim granicama – ni više, ni manje. [...] I jugoslavenska socijalistička konferenca u Ljubljani, na kojoj bijaše zastupljena i hrvatska i bosanska stranka, istaknula je kao jednu točku programa jugoslavenske socijalne demokracije „potpuno nacijski ujedinjenje sviju Jugoslavena“ bez obzira na sve umjetno načinjene državnopravne i političke ograde.“²³⁰

Autor ovog članka, jedan od budućih komunističkih predvodnika, Đuro Cvijić, ističe kako socijaldemokrati od početaka svog djelovanja zagovaraju „ujedinjenje Jugoslavena u etnografskim granicama“. Pritom on ne govori o nekoj partikularnoj stranci ili grupaciji već o jugoslavenskoj socijaldemokraciji očito smatrajući kako su pojedine stranke, uključujući i Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, dijelovi općeg jugoslavenskog socijaldemokratskog pokreta. Posebno zanimljiv dio ovog teksta je Cvijićev komentar na zaključak konferencije koja je prije rata održana u Ljubljani. On konstatira kako između Jugoslavena postoje „umjetno načinjene državnopravne i političke ograde“ što zapravo znači da jugoslavenstvo smatra nekom prirodnom nacionalnom i narodnom odrednicom. Cvijić svoje promišljanje jugoslavenstva kao prirodne odrednice „umjetno podjeljenih“ Srba, Hrvata i Slovenaca nije obrazložio, a to ne čine ni preostali autori koji spominju jugoslavensko jedinstvo. Činjenica da nije postojala potreba za pojašnjavanjem ideje kako Srbi, Hrvati i

²²⁹ *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 10., god. 3. (Zagre: 29.1.1919.), 2.

²³⁰ Đuro Cvijić, „Socijalna demokracija i nacijski problem“, u: *Novo društvo*, svezak 2., knjiga 1. (Zagreb: kolovoz 1918.), 43-44.

Slovinci temeljem svoje etničke sličnosti čine jednu naciju, a da se ta ideja više puta javlja u diskursu, govori kako je jugoslavenstvo, za socijaldemokrate, bila široko prihvaćena formula rješavanja nacionalnog pitanja i rezultat procesa samoodređenja. Pritom valja spomeniti kako etnografske granice nipošto ne završavaju na granicama Austro-Ugarske Monarhije već uključuju i Kraljevinu Srbiju, odnosno srpski narod koji živi u toj državi. Prvo imalo opširnije objašnjenje stranačkih stavova vezanih uz nacionalno pitanje objavio je tek 1922. godine Vitomir Korać u knjižici *Hrvatski „problem“*. Iako ovdje Korać negira „prirodnost“ neke nacionalne odrednice tvrdeći kako je na prostoru trenutne države samo stotinjak godina ranije živjela tek seljačka masa koja nije bila ni hrvatska ni jugoslavenska,²³¹ on, jednako kao i Cvijić nekoliko godina ranije, ne priznaje relevantnost hrvatskog pitanja te smatra kako je hrvatstvo zastarjeli nacionalni partikularizam, a da su svi stanovnici Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nacionalno Jugoslaveni.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije samoodređenje je vidjela kao način rješavanja nacionalnog pitanja, međutim, za njih to nacionalno pitanje nije bilo hrvatsko, već jugoslavensko nacionalno pitanje, a kao takvo ono je nadilazilo Južne Slavene Austro-Ugarske te je obuhvaćalo i Kraljevinu Srbiju. Bez obzira je li jugoslavenstvo smatrano inherentnom i prirodnom ili samo aktualnom nacionalnom odrednicom velike većine stanovnika južnoslavenskih zemalja Monarhije, a zatim i Kraljevine SHS, temeljem njega negirani su svi nacionalni partikularizmi. Štoviše, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije svako je isticanje nacionalnih posebnosti ili zahtjeve za njihovim priznavanjem kroz neku vrstu federalističkog državnog uređenja smatrala separatističkim nastojanjem i prijetnjom uspjesima jugoslavenske nacionalne revolucije. Ova ideološka postavka, razmatranje jugoslavenstva kao jedinstvene nacije, a nacije kao nekog prirodnog okvira, važnu ulogu imat će kod stvaranja nove države i odlučivanja o njenom uređenju.

4. Stvaranje nove države i rascjep

4. 1. Država Slovenaca, Hrvata i Srba

Početak 1918. godine, sklapanje separatnog mira između Centralnih sila i država nastalih na teritoriju nekadašnjeg Ruskog Carstva, ostavio je privid kako ratne prilike idu u

²³¹ Vitomir Korać, *Hrvatski „problem“* (Beograd: Biblioteka „Pravo naroda“, 1922.), 7.

pozitivnom smjeru za Njemačku i Austro-Ugarsku. Međutim, takav se razvoj europskih političkih prilika nije odrazio na unutrašnje stanje u Austro-Ugarskoj gdje se sve snažnije javljaju glasovi koji su tražili dokidanje stare Monarhije. Ti se glasovi javljaju i u južnoslavenskim predjelima Monarhije, a oni se na proljeće 1918. godine konkretiziraju te pretvaraju u koherentnu političku platformu. Početkom ožujka u Zagrebu je održan dvodnevni sastanak na kojem sudjeluju predstavnici Starčevićeve stranke prava, Slovenske ljudske stranke, Slovenske narodne napredne stranke, Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, disidenata Hrvatsko-srpske koalicije i brojni pojedini političari iz Bosne i Hercegovine, Istre, Dalmacije i Međimurja.²³² Drugog dana sastanka donesen je set zaključaka poznatih kao Zagrebačka rezolucija²³³ čiji potpisnici traže da se temeljem prava narodnog samoodređenja ustanovi jedinstvena država Slovenaca, Hrvata i Srba.²³⁴ Rezolucija ne govori eksplicitno o napuštanju Austro-Ugarske Monarhije kao ni o teritorijalnom opsegu i ustroju željene države, ali ovaj sastanak svejedno možemo identificirati kao formalni početak procesa rastvaranja Monarhije i stvaranja nove države na njenim južnoslavenskim predjelima.²³⁵ Naime, potpisnici Zagrebačke rezolucije dogovorili su daljnju suradnju i osnivanje Narodnog vijeća, tijela koje bi okupilo sve relevantne političke predstavnike Slovenaca, Hrvata i Srba s područja Monarhije te koje bi imalo političku moć paralelnu službenim organima vlasti.²³⁶

Iako SDSHS u ovom razdoblju više ne dvoji oko potrebe napuštanja Austro-Ugarske te stvaranja južnoslavenske državne zajednice, unutar nje nije postojalo jedinstveno mišljenje koje i kakve političke akcije bi trebale biti poduzete kako bi se taj cilj ostvario. Ovaj je prijedor bio odraz stranačke podjele na desnicu i ljevicu. Desna frakcija zagovarala je suradnju sa svim strankama koje traže napuštanje Austro-Ugarske, bez obzira na političko opredjeljenje tih stranka, a već je spomenuto kako je njen predvodnik, Vitomir Korać, iako bez potpore tadašnjeg stranačkog vodstva, od kraja 1917. godine uključen u tajne pregovore s raznim buržoaskim političarima. Do ožujka je ljevičarsko vodstvo Stranke odlučilo poduprijeti inicijativu desnice te uključiti Socijaldemokratsku stranku u proces stvaranja Narodnog vijeća. Međutim, zaoštavanje stranačkog rascjepa tijekom 1918. godine otežava suradnju lijeve i desne frakcije što se odražava na političko djelovanje čitave stranke. Tako je Glavni odbor Socijaldemokratske

²³² Zlatko Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919.)“, u: *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 14., no. 1. (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.), 43.

²³³ Punim imenom: Rezolucija i načela hrvatskih, srpskih i slovenačkih političara za koncentraciju političkih stranaka i grupacija.

²³⁴ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 43.

²³⁵ Idem, 43.

²³⁶ Idem, 43.

stranke Hrvatske i Slavonije, u kojem većinu ima lijeva frakcija, 8. kolovoza donio odluku o prekidu svake suradnje s građanskim, odnosno buržoaskim strankama.²³⁷ Sam se Korać ogлуšio na odluku i nastavio održavati svoje kontakte s građanskim političarima te ga stoga krajem istog mjeseca Glavni odbor smjenjuje s mjesta sekretara, a umjesto njega imenuje ljevičara Slavka Kaurića.²³⁸ Bez obzira na načelno protivljenje suradnji s buržoaskim strankama, ljevici ubrzo postaje jasno kako su pobjeda Antante i raspad Austro-Ugarske neminovni²³⁹ te da se Socijaldemokratska stranka mora što aktivnije uključiti u proces transformacije u novu državu.

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba konačno je оформljeno 5. listopada 1918. godine, više od pola godine nakon donošenja Zagrebačke rezolucije. Narodnom vijeću odmah pristupaju vodeće političke stranke iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Istre te većina oporbenih stranaka iz Hrvatske i Slavonije.²⁴⁰ Vladajuća Hrvatsko-srpska koalicija ušla je u Vijeće nekoliko dana kasnije. Za razliku od većine ostalih oporbenih stranaka, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije formalno nije sudjelovala na skupštini održanoj 5. listopada. Naime, samo dan ranije Glavni odbor Socijaldemokratske stranke poslao je sazivateljima skupštine obavijest kako će Vitomir Korać, Vilim Bukšeg i Svetozar Delić prisustvovati sjednici Narodnog vijeća, ali da je njihova uloga tek promatračka te da će o formalnom angažmanu stranke naknadno odlučiti konferencija jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka.²⁴¹ Ta je konferencija održana samo dan kasnije, 6. listopada, a na njoj sudjeluju socijaldemokrati iz Slovenije, Bosne i Hercegovine te Hrvatske i Slavonije.²⁴² Uz protivljenje predstavnika iz Bosne i Hercegovine, na konferenciji je odlučeno kako će socijaldemokrati sudjelovati u radu Narodnog vijeća.²⁴³ Međutim, Korać i njegovi istomišljenici nisu čekali odluku konferencije te su oni, nadišavši ulogu pukog promatranja, već 5. listopada aktivno pristupili radu Vijeća. Sam Korać je istog dana imenovan u sedmeročlani odbor čiji je cilj bilo pregovaranje s Hrvatsko-srpskom koalicijom oko uvjeta njihova ulaska u Narodno vijeće.²⁴⁴ Dan kasnije on je izabran i u osmeročlani Poslovni odbor koji je trebao upravljati vijećem do okončanja pregovora s Hrvatsko-srpskom koalicijom i stvaranja

²³⁷ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 250.

²³⁸ Idem, 251.

²³⁹ Idem, 252.

²⁴⁰ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 46.

²⁴¹ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919“, 94.

²⁴² Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, *Građa o stvaranju jugoslavenske države* (Beograd: IRO, 1964.), 331.

²⁴³ Janković, *Građa o stvaranju jugoslavenske države*, 331.

²⁴⁴ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 46.

Središnjeg odbora.²⁴⁵ Tim je pregovorima dogovoreno da će Hrvatsko-srpska koalicija imati dvanaest predstavnika u Narodnom vijeću i šest u Središnjem odboru, Starčevićeva stranka prava šest u Vijeću i dva u Odboru, a preostale stranke i skupine po jednog ili dva predstavnika u Vijeću i jednog u Odboru.²⁴⁶ Sukladno tome, u Narodno vijeće kao predstavnici Socijaldemokratske stranke sada formalno ulaze Korać i Vilim Bukšeg, a Korać ulazi i u Središnji odbor.²⁴⁷ Korać koji je bio najistaknutiji član Socijaldemokratske stranke te koji je protivno volji vlastitog Glavnog odbora održavao kontakte i suradnju s buržoaskim političarima, u ovom se procesu pokazao kao agilan i previše utjecajan političar da bi ga ljevičarsko vodstvo potpuno uklonilo s pozicija moći.

Paralelno s procesom stvaranja Narodnog vijeća jačao je sukob unutar Socijaldemokratske stranke, a došlo je i do značajne promjene u odnosima moći između ljevice i desnice. Tome svjedoči Koraćevo pisanje u lipanjskom broju *Novog društva*:

„Laž je i ogromna obmana da sloboda diskusije može smetati jedinstvu stranke i njenoj akciji sposobnosti. To može biti samo onda, ako je lična netolerancija ili tvrdoglavost jača od svijesti dobrovoljne discipline, kojom se pojedinac mora podvrgnuti zaključcima stranačke većine. Ne mora većina svagda biti najpametnija, pa u pravilo to rijetko i biva, ali ona je u demokratskoj skupini jedina zvana da joj daje pravac akciji i riješava, što da se učini. Pojedinac joj se svagda mora pokoriti, ako mu je na srcu jedinstvo i akcijona sposobnost stranke. Lična netolerancija i tvrdoglavost nisu odlike kulturnih ljudi; to su u pravilu odlike ograničenih mozgova, to su odlike kulturno neizradjenih ili bolesnih individualiteta. Zato je prva dužnost svakog socijaliste, da se bezuvjetno podvrgava jedino volji većine, a ako mu ta volja nije po ćudi, tad mu stoji slobodno, da osvjedočava u javnim diskusijama svoje drugove o valjanosti svojih pogleda. Ali ni u kojem slučaju nije ovlašten smetati većini u provadjanju njene volje i njenih akcija.“²⁴⁸

Opća politička situacija i Koraćev uspjeh u Narodnom vijeću gdje je samog sebe, a time i Socijaldemokratsku stranku, prometnuo u jednog od vodećih političkih aktera u zemlji, potaknuli su novo jačanje desne frakcije. Ključan moment tog jačanja bio je prelazak Vilima

²⁴⁵ Idem, 47.

²⁴⁶ Idem, 47.

²⁴⁷ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 252.

²⁴⁸ Vitomir Korać, „Nacionalna koncentracija i socijalna demokracija“, u: *Novo društvo*, svezak 4., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 107-108.

Bukšega iz lijeve u desnu frakciju.²⁴⁹ Bukšeg, član Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke i njen predstavnik u Narodnom vijeću, bio je rijedak primjer veoma istaknutog predratnog socijaldemokrata koji se nakon obnove stranke priklanja lijevoj frakciji te je stoga ključan za njenu snagu.²⁵⁰ Negdje krajem rujna ili početkom listopada Bukšeg prihvaća Koraćevo stajalište o nužnosti suradnji s buržoaskim strankama, ulazi u Narodno vijeće te omogućava desnoj frakciji da ponovno preuzme kontrolu nad Glavnim odborom Socijaldemokratske stranke.²⁵¹ Nije moguće odrediti točan trenutak kada desna frakcija dobiva većinu u Glavnom odboru, no to se svakako dogodilo prije 4. listopada kada Socijaldemokratska stranka šalje Koraća da kao promatrač sudjeluje na prvoj skupštini Narodnog vijeća. Naime, prema dokumentu *Osnova organizacionog statuta Narodnog vijeća SHS*, sastavljenom 22. srpnja 1918. godine, prije nego li Socijaldemokratska stranka prekinula suradnju s buržoaskim strankama, u Narodnom vijeću socijaldemokrate su trebali predstavljati Brudnjak i Antolić, obojica pripadnici lijeve frakcije.²⁵² Prelazak stranačke vlasti u ruke desnice morao se dogoditi kratko prije konstituiranja Narodnog vijeća jer očito između ta dva događaja nije bilo dovoljno vremena da se organizira i održi konferencija koja bi omogućila predstavnicima desnice da punopravno zastupaju Socijaldemokratsku stranku na prvom zasjedanju Vijeća. Tako da je Korać svojim aktivnim sudjelovanjem u radu vijeće i u radu njegova Poslovnog odbora formalno kršio ranije stranačke odluke, ali je pritom znao da će već sljedeći dan dobiti potporu za svoje djelovanje.

Znajući kako desna frakcija ponovno ima podršku većine Glavnog odbora Korać traži da se ponovno raspravlja o pitanjima političke taktike pritom iznimno oštro napadajući svoje stranačke neistomišljenike optužujući ih za osobnu netoleranciju i tvrdoglavost koje su rezultat „neizradjenih ili bolesnih individualiteta.“ Štoviše, iako sam u više navrata djeluje suprotno odlukama stranačke većine, Korać sada traži od svakog člana Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije da se potpuno povine demokratski donesenim odlukama te da se o njima raspravlja samo u okviru stranačkih diskusija. Preuzimanje većine u Glavnom odboru ubrzo će se odraziti na položaj desnice i ljevice kao kreatora javnog i političkog diskursa. Naime, 14. studenog desnica uspijeva donijeti odluku o prestanku izdavanja *Pravde* koja je tjedan dana

²⁴⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 253.

²⁵⁰ Idem, 253.

²⁵¹ Idem, 253.

²⁵² Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 75.

kasnije zamijenjena *Slobodom*²⁵³ čiji urednik ponovno postaje Korać.²⁵⁴ Ponovnim pokretanjem *Slobode* nestaje potreba desnice da izdaje slabije čitani mjesečnik *Novo društvo* te je njegov posljednji, četvrti broj objavljen u listopadu.

Pristavši uz taktiku stranačke desnice, taktiku suradnje s buržoaskim strankama, Glavni je odbor etablirao Socijaldemokratsku stranku kao relevantan politički faktor koji je u turbulentnim vremenima promjene državnog okvira imao značajan utjecaj. Kako je listopad odmicao, Narodno je vijeće u sve većoj mjeri nastojalo preuzeti ovlasti Sabora i Zemaljske vlade. Nastojeći stvoriti strukturu paralelnu Zemaljskoj vladi, Središnji odbor Narodnog vijeća odlučio je, 21. listopada, osnovati jedanaest odsjeka,²⁵⁵ svojevrsnih ministarstava.²⁵⁶ Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije dobila je dvojicu čelnika odsjeka.²⁵⁷ Bukšeg je postavljen na čelo Odsjeka za socijalnu politiku, a Odsjek za aprovizaciju imao je dva čelnika, pravaša Akačića i socijaldemokrata Delića.²⁵⁸ Tog je dana Središnji odbor ukupno imenovao svega deset čelnika različitih resora.²⁵⁹ Iako je Socijaldemokratska stranka imala tek dva zastupnika u osamdesetoročlanom Narodnom vijeću, njeni su članovi činili čak petinu čelnika svih odsjeka, odnosno, ministara u vladi Narodnog vijeća. Snažna disproporcionalnost u zastupljenosti ukazuje na velik značaj koji su Stranci pridavali ostali politički akteri. Taj je značaj bio posljedica zapaljivih političkih i društvenih prilika u kojima se činilo kako bi socijaldemokrati mogli u većoj mjeri utjecati na seljaštvo i radništvo, najnezadovoljnije slojeve društva, ali ulogu je zasigurno imala i politička sposobnost čelnih ljudi Socijaldemokratske stranke, napose sveprisutnog Vitomira Koraća.

Uz jačanje svojih pozicija u tjelima vlasti, Socijaldemokratska stranka nastojala je vršiti aktivnu agitaciju javnosti te tako pridobiti nove pristaše. Potpuno slobodno vršenje agitacije omogućeno je slabljenjem središnje vlasti koja je nekada zabranjivala i kontrolirala javne manifestacije. Oslobođena nekadašnje zabrane javnog okupljanja, u drugoj polovici listopada Socijaldemokratska stranka organizira niz skupova za oslobođenje Jugoslavena i proslava osnivanja Narodnog vijeća. Takva se okupljanja nisu održavala samo u Zagrebu, već i u manjim gradovima i mjestima poput Varaždinskih Toplica gdje je 27. listopada održana proslava

²⁵³ Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918-1919.*, 20.

²⁵⁴ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 254.

²⁵⁵ Historiografska praksa nije ujednačena u imenovanju odsjeka i njihovih čelnika, uz ovu terminologiju, određeni ih autori nazivaju povjerenstvima i povjerenicima ili ministarstvima i ministrima.

²⁵⁶ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 49.

²⁵⁷ Idem, 49.

²⁵⁸ Idem, 49.

²⁵⁹ Idem, 49.

osnivanja Narodnog vijeća na kojoj su sudjelovali i pripadnici zelenog kadra te koja je uključivala „svečani ophod pod jarko crvenim barjakom radničkim“.²⁶⁰ Stranka je organizirano sudjelovala i na okupljanju na Markovu trgu prilikom raskida državno-pravnih odnosa s Austro-Ugarskom Monarhijom. Naime, Sabor je odluku o tom raskidu donio prema napatku Središnjeg odbora Narodnog vijeća sastavljenom dan ranije,²⁶¹ te je Socijaldemokratska stranka prije službene odluke Sabora putem letaka raširila po Zagrebu poziv radnicima i radnicama da 29. listopada napuste svoja radna mjesta, okupe se na Preradovićevu trgu te organizirano „pod crvenim barjacima proleterske revolucije“ krenu prema Markovu trgu.²⁶²

Nakon što je Hrvatski sabor tog 29. listopada formalno prekinuo odnose s Austro-Ugarskom Monarhijom i priznao vlast Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba stvorena je kratkotrajna Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Mjesec dana postojanja ove državne zajednice obilježno je nefunkcionalnošću vlasti te društvenim i političkim kaosom. Država SHS imala je tek zanemarivu i neefikasnu vojsku,²⁶³ njezino je postojanje priznala tek nekolicina drugih država,²⁶⁴ a istovremeno je bila suočena sa snažnim unutarnjim nemirima i neprekinutim neprijateljstvom talijanske vojske. Nužno rješenje takvih okolnosti bilo je ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, značajnom članicom Antante, do kojeg i došlo početkom prosinca. Međutim, ujedinjenje nije bilo samo nužda, već i želja velike većine Narodnog vijeća. Tome svjedoči zaključak Središnjeg odbora donesen 3. studenog, tek nekoliko dana nakon napuštanja Monarhije i prije uspostave službene diplomacije sa Srbijom, kojim se povodom oslobođenja Beograda pozdravlja „bratska srpska vlada kao predstavница kraljevine Srbije, koja je svojom snagom istrгла otačbinu iz tuđih šaka, s kojom ćemo u skoro zajedno dijeliti vedriju i svjetliju budućnost.“²⁶⁵ Vedrija i svjetlija budućnost, odnosno ujedinjenje sa Srbijom u jedinstvenu državu prvi je puta spomenuto u zapisnicima tijela Narodnog vijeća tog 3. studenog, no takvo je ujedinjenje i znatno ranije bilo dio programa mnogih političkih stranaka.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije od svojih je početaka težila suradnji s socijaldemokratima u Srbiji koji su, uostalom, imali ulogu u širenju socijalističkih ideja u južnoslavenskim zemljama Monarhije. Tijekom vremena u socijalističkim krugovima Hrvatske i Slavonije javlja se ideja o potrebi ujedinjenja Južnih Slavena Austro-Ugarske sa Srbijom, a ta

²⁶⁰ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918“, 103.

²⁶¹ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 109.

²⁶² Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 106.

²⁶³ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 55.

²⁶⁴ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.), 62.

²⁶⁵ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 120.

ideja krajem Prvog svjetskog rata, odnosno u periodu nakon obnove Stranke, postaje dominantna. I prije ulaska u Narodno vijeće te stvaranja Države SHS, Socijaldemokratska stranka jasno je zagovarala ujedinjenje sa Srbijom pozivajući se na etničku jednakost Slovenaca, Hrvata i Srba bez obzira na državne granice i političke razlike. Iako se ujedinjenje nametalo kao nužnost i ispunjenje težnji, kako za Narodno vijeće, tako i za Socijaldemokratsku stranku, sam način ujedinjenja te posljedično državno uređenje i oblik vlasti bila su prijeporna pitanja oko kojih nije postojao konsenzus. S obzirom na to da monarhijsko državno uređenje, kakvo je postojalo u Srbiji, nije bilo u skladu sa socijalističkom i socijaldemokratskom ideologijom, Socijaldemokratska stranka pokušavala je utjecati na uređenje nove države. Tome svjedoče završne rečenice proglasa kojima su radnici 29. listopada pozvani da se pridruže proslavi izlaska iz Austro-Ugarske:

„Radništvo mora ne samo svim silama pomagati djelo narodnog oslobođenja nego i odmah istaknuti, što su njegove tražbine kod novog uređenja države. Proletarijat ima dužnost, da u narodnoj borbi sudjeluje, ali i slobodu, da traži svoja prava spram države i društva.“²⁶⁶

Iako se u *Slobodi* i u *Novom društvu* u brojnim člancima poziva na uvođenje demokracije i odbacivanje feudalne vladavine, ne iznosi se konkretan prijedlog budućeg uređenja. Međutim, izvještaj sa spomenute proslave u Varaždinskim toplicama, koji je sastavila Gizela Blažajić, ukazuje kako je među članovima Socijaldemokratske stranke i njihovim pristašama postojala jasna ideja kakva bi trebala biti nova država. Prema izvještaju, okupljeni su na proslavi klicali slobodi, jednakosti, Wilsonu, Jugoslaviji, ali i republici.²⁶⁷ Prijedor treba li država koja će biti stvorena ujedinjenjem Države SHS i Kraljevine Srbije biti republika ili monarhija postojao je u Narodnom vijeću, odnosno njegovom Središnjem odboru. On se prvi puta u zapisnicima spominje 11. studenog kada je na dnevnom redu Središnjeg odbora trebala biti „Debata o republikanskoj i monarhičkoj formi države S. H. S.“.²⁶⁸ Međutim, tog se dana ova debata nije održala već je na zahtjev Frana Barca odgođena za 14. studenog.²⁶⁹ Zapisnik sjednice Središnjeg odbora od 14. studenog nije sačuvan te ne možemo znati je li se ona tada dogodila i kakvi su stavovi zastupani. Međutim ključna sjednica na kojoj se odlučivalo o

²⁶⁶ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 106.

²⁶⁷ Idem, 103.

²⁶⁸ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 126-127; Naziv točke naizgled ukazuje kako se rasprava trebala voditi o unutarnjem uređenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba, međutim razvidno je iz zapisnika kako je upotrebljena kratica označavala državu koja će biti stvorena nakon ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom, ali bez prejudiciranja hoće li ta država biti monarhija ili republika.

²⁶⁹ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 127.

željenom uređenju buduće države kao i o načinu ujedinjenja održana je 23. i 24. studenog, a zapisnik i prijedlozi zastupnika ostali su sačuvani. Socijaldemokratski predstavnici na ovoj su sjednici predali svoj prijedlog načina ujedinjenja i uređenja buduće države te su više puta ponovili svoj stav kako oni traže da ta država bude slobodna demokratska republika.²⁷⁰ Prijedlog predan Središnjem odboru narodnog vijeća potpisali su Vitomir Korać, Vilim Bukšeg i Svetozar Delić u ime Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije te Anton Kristan u ime Jugoslavenske socijaldemokratske stranke,²⁷¹ a u njegovu uvodu se spominje kako je izrađen „u sporazumu sa drugovima u Srbiji.“²⁷² U središnjem djelu prijedloga stoji:

„I mi uvidjamo, da vanjski i nutarnji politički položaj naroda SHS bezuvjetno zahtjeva jedinstveni privremeni parlamenat, jedinstvenu vrhovnu vlast i zajedničku vladu. Ali kao načelni pristaše republikanskog državnog oblika izjavljujemo, da ne možemo glasovati zato, da se vladarska vlast, makar i privremeno do odluke konstituante, povjeri članu bilo koje dinastije, nego da bi se vrhovna vlast do toga časa povjerila Direktoriju od 3 lica, koji će izabrati Državno Vijeće SHS.“²⁷³

Vidljivo je iz ovog prijedloga kako dvije najvažnije Socijaldemokratske stranke Države SHS, ona u Hrvatskoj i Slavoniji te ona u Sloveniji, žele da se buduća država centralistički uredi s jedinstvenom zakonodavnom i izvršnom vlasti na čitavom njenom teritoriju. Također, oni se protive monarhijskom obliku vladavine tvrdeći kako su „načelni pristaše republikanskog državnog oblika.“²⁷⁴ Socijaldemokratski prijedlog bio je tek jedan od većeg broja prijedloga o uređenju buduće države koji su podneseni tog dana te je stoga izabrana sedmeročlana komisija, čije je član bio i Vilim Bukšeg, s ciljem formuliranja jedinstvenog dokumenta koji će biti dan na glasanje Središnjem odboru te koji će nakon toga postati službeni stav Narodnog vijeća o načinu ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom te o uređenju buduće države.²⁷⁵ Izabrani sedmeročlani odbor istog je dana obavio svoj posao te se uvečer, tog 24. studenog, Središnji odbor okupio na novoj sjednici i izglasao dokument poznat kao *Naputak*.²⁷⁶ Između ostalog, *Naputkom* je izabrano dvadeset i osam predstavnika Narodnog vijeća, među kojima je i Korać, ovlaštenih da u dogovoru s vladom Srbije i predstavnicima stranaka u Srbiji i Crnoj Gori

²⁷⁰ Idem, 137-140.

²⁷¹ Bez obzira na ime, Jugoslavenska socijaldemokratska stranka uvijek je bila ograničena na slovenski teritorij.

²⁷² Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 143.

²⁷³ Idem, 143.

²⁷⁴ Idem, 143.

²⁷⁵ Idem, 140.

²⁷⁶ Idem, 145-146.

„bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim naputcima“²⁷⁷ U pogledu centralizma i federalizma, predloženo je da se država uredi tako da se ustanovi središnji državni parlament i vlada koja bi upravljala vanjskim poslovima, vojskom, financijama, prometom i poštom, a da ostale poslove obavlja sedam autonomnih pokrajinskih vlada čiji bi rad nadzirali pokrajinski parlamenti.²⁷⁸ Također, predviđeno je da će o odluku o monarhijskom ili republičkom uređenju donijeti Konstituenta, ali da će do te odluke privremeno vladarsku vlast vršiti kralj, odnosno prijestolonasljednik regent Aleksandar.²⁷⁹ Govoreći u ime socijaldemokrata, Bukšeg ističe kako se slaže sa svim odredbama *Naputka* osim one o privremenoj kraljevskoj vlasti smatrajući kako se tom odlukom prejudicira buduće monarhijsko uređenje.²⁸⁰

Nekoliko dana nakon izglasavanja *Naputka*, 28. studenog, delegacija Narodnog vijeća stigla je u Beograd te započela pregovore s predstavnicima srbijanske vlade.²⁸¹ Pokušavajući što brže i jednostavnije provesti proces ujedinjenja, delegacija je zanemarila *Naputak* te je umjesto njega sastavljen kraći tekst, poznat kao *Adresa*, na temelju kojeg je regent Aleksandar 1. prosinca proglasio "ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca."²⁸² Nakon proglašenja ujedinjenja delegacija Narodnog vijeća u Beogradu izabrala je dvanaesteročlani odbor sa zadatkom da nastavi pregovore oko formiranja jedinstvene vlade.²⁸³ Pregovori o sastavljanju vlade počeli su 12. prosinca te je ubrzo zaključeno kako bi prva zajednička vlada trebala biti koncentracijska, odnosno kako bi trebala predstavljati sve značajnije stranke u državi.²⁸⁴ Dobivši mandat od regenta Aleksandra, prvu je vladu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca sastavio član Narodne radikalne stranke Stojan Protić, a u tu je vladu kao ministar za socijalnu politiku ušao i Vitomir Korać²⁸⁵ koji nakon ujedinjenja ostaje u Beogradu kao jedan od dvanaest članova odbora za pregovore o sastavljanju vlade.²⁸⁶ Nastojeći dati privid kako novi ministri zastupaju sve

²⁷⁷ Idem, 147.

²⁷⁸ Idem, 148.

²⁷⁹ Idem, 148.

²⁸⁰ Idem, 147-148.

²⁸¹ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 65.

²⁸² Ferdo Šišić, Dokumenti, 280-283.

²⁸³ Nada Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb: Globus, 1989.), 32.

²⁸⁴ Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 34.

²⁸⁵ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarac* (Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1982.), 75.

²⁸⁶ Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 32.

pokrajine i sve političke opcije, vlada je izjavila da ministar Korać kroz svoje sudjelovanje u vladi predstavlja sve Socijaldemokrate u zemlji.²⁸⁷

Period postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, uključujući kratko razdoblje prije 29. listopada, i prvi mjeseci Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, svojevrsno je zlatno doba desne frakcije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Njoj je u ovom razdoblju pošlo za rukom vratiti kontrolu nad Strankom i njezinim izdavaštvom te afirmirati se kao relevantan politički faktor. Pritom se kao neprikosnoveni vođa Socijaldemokratske stranke ponovno ističe Vitomir Korać. Iako u Sloveniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini postoje zasebne socijaldemokratske stranke, ni jedna od njih nema utjecaj sličan onome Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Njeni članovi, uglavnom Korać, Bukšeg i Delić, aktivno sudjeluju u radu Narodnog vijeća, svakog odbora tog tijela te čak postaju ministri Države SHS. Jedini predstavnik neke od preostalih socijaldemokratskih stranaka koji je aktivno sudjelovao u radu Narodnog vijeća je član Jugoslavenske socijaldemokratske stranke Anton Kristan, ali čini se kako je njegov značaj bio znatno manji od onoga spomenute trojke. Kakav je utjecaj Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije imala na Narodno vijeće, odnosno na Središnji odbor, a s time i na procese rušenja Austro-Ugarske Monarhije te stvaranja Kraljevstva SHS, najbolje opisuje mišljenje Stjepana Radića izrečeno na sjednici Središnjeg odbora 24. studenog:

„Prvi uzima riječ Radić, koji mnogo čemu prigovara prijedlogu i zaključuje, da mora pobijediti misao prave demokracije, a ne misao socijalističko-buržoasko oligarhije, koja danas imade u Narodnome Vijeću prevlast.“²⁸⁸

Zanemarujući Radićevu kvalitativnu ocjenu kako se radilo o „socijalističko-buržoaskoj oligarhiji“, iz ove je konstatacije jasno da je Socijaldemokratska stranka koja je s radom ponovno počela tek nešto više od godinu dana ranije, doista odigrala značajnu političku ulogu u ovom razdoblju. Nju je nastavila igrati i u Beogradu gdje Vitomir Korać, iako za to nema formalnu podršku stranke, ulazi u prvu vladu nove države kao ministar značajnog ministarstva. Ovi politički uspjesi desne frakcije, što unutar, što vanstranački, kombinirani s, u ovako turbulentnim vremenima neminovnim, rastom javne potpore, naizgled su značili da Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u novu državu ulazi s potencijalom značajnog jačanja političkog i javnog položaja. Međutim, nabrojani politički uspjesi ojačali su unutarstranački sukob desnice i ljevice koji je ugrožava budućnost stranke te je i sam Korać

²⁸⁷ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 75.

²⁸⁸ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 145.

kasnije zaključio kako je „u punom duhu rascjepa ušao radnički pokret Hrvatske i Slavonije u novoosnovanu državu.“²⁸⁹

4. 2. Nakon „nacionalne revolucije“

Izlazak iz Austro-Ugarske i stvaranje nove države kroz ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom Socijaldemokratska stranka ocjenila je kao izvršenje nacionalne revolucije.²⁹⁰ Pripadnici i desne i lijeve stranačke frakcije u svom su pisanju opetovano koristili tezu kako je jugoslavensko ujedinjenje bio revolucionaran proces koji je stvorio bazu za njihov daljnji rad. Upravo je ta ideja revolucionarnog karaktera ujedinjenja uspjela kratkotrajno spriječiti širenje stranačke podjele. Naime, iako je u kolovozu 1918. godine ljevičarsko vodstvo stranke prekinulo svaku suradnju s buržoaskim strankama te se uglavnom protivilo kasnijoj odluci desne frakcije da se Socijaldemokratska stranka ponovno uključi u Narodno vijeće, kroz nekoliko su mjeseci predvodnici ljevice promijenili mišljenje te zaključili kako se sudjelovanje u Narodnom vijeću pokazalo korisnim za njihove političke ciljeve. Tome svjedoče u *Slobodi* objavljeni transkripti govora, održanih na stranačkoj konferenciji krajem siječnja, predvodnika lijeve frakcije. Jedan od objavljenih govora održao je predratni socijalist i ljevičar, Vladimir Bornemissa:

„U vrijeme prevrata bili su nam interesi isti. Rušenje gnjile Austro-Ugarske. Združili smo se s buržoazijom za naše zajedničko oslobodjenje, da tako naš proleterijat dobije mogućnost boriti se samo protiv jedne fronte: domaće buržoazije, a ne kao do sada, protiv dvije; i domaće i strane. Došla je ta naša „Revolucija“. Osnovano je Narodno Vijeće. A jer je bilo ispravno mišljenje da je Narodno vijeće revolucionarno tijelo, i ako ne u našem socijalističkom shvatanju, to je stvoren pravilan zaključak, da treba da idemo unutra, i to u korist mase izrabiti.“²⁹¹

Ostali istaknuti ljevičari slagali su se s Bornemissinim stavom i poduprli sudjelovanje Socijaldemokratske stranke u Narodnom vijeću krajem 1918. godine. Međutim, ulazak Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u središnju državnu vladu Kraljevstva SHS bila je Koraćeva samostalna odluka, odnosno, kako je zaključio Svetozar Delić, „Korać radeći

²⁸⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 256.

²⁹⁰ „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27. i 28. siječnja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 10., god. 3. (Zagreb: 29.1.1919.), 2.

²⁹¹ Idem, 4.

po svom shvatanju u duhu stranačkih foruma ušao je u centralnu vladu.“²⁹² Koraćevo je slobodno shvaćanje stranačkih odluka uzrokovalo potres u već zategnutim odnosima lijeve i desne frakcije. Taj se potres javno manifestirao na već spomenutoj konferenciji Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, koja je održana od 25. do 27. siječnja 1919. godine u Zagrebu. Ova konferencija prekretnica je u povijesti Socijaldemokratske stranke. Dugotrajna podjela na desnu i lijevu frakciju iznimno je ojačala pod utjecajem Koraćeva ulaska u vladu te je sve više dolazila do izražaja nemogućnost funkcioniranja dviju snažnih frakcija unutar jedinstvene stranke.

Zagrebačka konferencija SDSHS primarno je sazvana s ciljem da se konačno razriješi sukob desnice i ljevice. Za sudjelovanje na konferenciji prijavilo se sto trideset i dvoje delegata stranačkih organizacija i tijela, od toga ih je pedeset i troje dolazilo iz Zagreba, pedeset i devet iz drugih dijelova Hrvatske i Slavonije, a preostalih dvadeset delegata činili su članovi Glavnog odbora.²⁹³ Uz stranačke delegate, na konferenciji su sudjelovali i predstavnici Srpske socijaldemokratske partije, Dragiša Lapčević i Filip Filipović, te predstavnik socijalista iz Bosne i Hercegovine, Sretan Jakšić.²⁹⁴ Sam početak konferencije, Bukšegov pozdravni govor, jasno je iskazao temeljni problem stranke i glavnu temu konferencije. Skraćeni sadržaj tog pozdravnog govora objavljen je u *Slobodi*:

„U 9 sati prije podne otvara konferenciju predsjednik akcionog odbora²⁹⁵ Bukšeg! pozdravlja prisutne, koji se prvi put sastaju iza ratnih patnji, kojima ni naša stranka nije bila pošteđena. Naglašuje trzavice, koje su nastale prevratom u Rusiji i opominje da u ovim raznolikostima mišljenja, koja će nastupiti ima više temperamenta i srca, apelira na jedinstvenost, da se opreke ne pooštre, već da se pojmovi razbistre u formi snošljivosti.“²⁹⁶

Bukšeg, koji se unatrag nekoliko mjeseci nalazio s obje strane stranačke podjele, ne bi imao potrebu tražiti od sudionika konferencije jedinstvenost te čak i međusobnu snošljivost da prethodno razdoblje Socijaldemokratske stranke nije karakterizirala upravo suprotnost toga. Međutim, Bukšegovi apeli bili su uglavnom isprazni, jedinstva Stranke nije bilo.

²⁹² „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27. i 28. siječnja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 11., god. 3. (Zagreb: 1.2.1919.), 3.

²⁹³ „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27. i 28. siječnja“, u: *Sloboda*, br. 10., god. 3. (Zagreb: 29.1.1919.), 1.

²⁹⁴ Idem, 1.

²⁹⁵ Glavni odbor ovdje je preimenovan u Akcioni odbor koji je prestao djelovati reorganizacijom Glavnog odbora nekoliko mjeseci ranije.

²⁹⁶ „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27. i 28. siječnja“, u: *Sloboda*, br. 10., god. 3. (Zagreb: 29.1.1919.), 1.

Kako bi se razriješilo pitanje stranačke podjele, odnosno, kako bi se donijela legitimna odluka hoće li se Socijaldemokratska stranka opredijeliti za socijalističku desnicu ili ljevicu, okupljenim delegatima na glasanje su dane dvije rezolucije, jednu je sastavio Glavni odbor, odnosno desna frakcija, a drugu lijeva. Glavna razlika ovih dviju deklaracija bio je njihov odnos prema ministerijalizmu, prema sudjelovanju u zajedničkoj vladi s buržoaskim strankama. Dok deklaracija desnice u svojoj prvoj točki konstatira kako je sudjelovanje u vladama opravdano „jer se sudjelovanjem u vlasti djelovalo u pravcu ojačanja proletarijata, tj. izvođenja pozitivnih klasnih probitaka“, prva točka ljevičarske deklaracije traži izlazak stranačkih predstavnika iz vlade zahtijevajući da Stranka djeluje „na principu nepomirljive klasne borbe i bez ikakove suradnje sa buržoazijom ma u kome obliku.“²⁹⁷ Ove dvije kratke deklaracije podudaraju se samo u toliko što obje pozivaju na nastavak klasne borbe i ujedinjenje svih socijalističkih stranaka u državi, međutim, istovremeno su izravno suprotstavljene samo po pitanju ministerijalizma. Naime, dvije su frakcije prilikom izrade svojih deklaracija detektirale sasvim drugačije probleme kao pitanja od dovoljnog značaja da uđu u njihovu deklaraciju. Drugim riječima, dok se deklaracija desnice bavi pitanjima poput isplativosti nasilnih metoda političke akcije i građanskih prava, deklaracija ljevice sadrži stavove o agrarnoj reformi i sudjelovanju u međunarodnim socijalističkim organizacijama.²⁹⁸ Iz toga što su obje frakcije svoj odnos prema ministerijalizmu definirale već u prvoj točki, te zato što se radi o jedinom pitanju kojeg su obje frakcije unaprijed prepoznale kao spornu točku, vidljivo je kako je upravo pitanje sudjelovanja u vladi, kao i u drugim predstavničkim tijelima, u tom trenutku bilo ključan stranački problem i najvažnija točka diferencijacije ljevice i desnice.

Prihvatanje deklaracije suprotstavljene frakcije nije bila opcija ni za desnicu ni za ljevicu. Čini se da je tijekom trajanja konferencije postalo jasno kako opredjeljenje za isključivo desnu ili isključivo lijevu socijalističku politiku znači i konačni rascjep Socijaldemokratske stranke. Na to je u svom govoru, pokušavajući sačuvati stranačko jedinstvo, ukazao Đuro Cvijić:

„I jedna i druga rezolucija znači rascjep stranke, a ja mislim, da nismo došli ovamo da se cijepamo, nego smo došli, da se s ostalim drugovima ujedinito u jednu moćnu jugoslavensku socijalističku stranku, dok bi rascjep mogao značiti rasulo,

²⁹⁷ Idem, 1.

²⁹⁸ Idem, 1-2.

ali svakako nastavak nepodnošljivih stranačkih odnosa i slabljenje otporne snage proletarijata u njegovoj klasnoj borbi.“²⁹⁹

Cvijićevo mišljenje o neminovnosti rascjepa ako se prihvati jedna od rezolucija dijelila je nekolicina istaknutih predstavnika obje frakcije. Iz tog je razloga Mijo Radošević, ljevičar koji se netom vratio s putovanja Rusijom, predložio da se izradi kompromisna rezolucija koju bi mogla prihvatiti i lijeva i desna frakcija.³⁰⁰ Uz Cvijića, u korist prijedloga stvaranja kompromisne rezolucije govore ljevičari Vladimir Bornemissa i Sretan Jakšić, inače predstavnik bosanskih socijalista, te desničar Vilim Bukšeg.³⁰¹ Međutim, većina delegata ipak nije bila spremna na kompromise te je na kraju drugog dana konferencije, s 59 glasova za i 39 glasova protiv, izglasana rezolucija desnice kojom je ministerijalizam usvojen kao politika stranke.³⁰² Posljedice ove odluke jasno su se vidjele već sljedeći, posljednji dan konferencije prilikom izbora članova središnjih stranačkih tijela. I desnica i ljevica isprva su predložile zasebne liste svojih kandidata za Glavni odbor, Nadzorni odbor i Mirovno sudište. Iako su predviđale da će frakcija koja ih je sastavljala dobiti većinu mjesta u svakom od ovih tijela, na obje liste stavljeni su i pripadnici suprotstavljene frakcije.³⁰³ S obzirom na to da su obje liste nakon imena i prezimena istaknutih kandidata u zagrade stavile frakciju kojoj ti kandidati pripadaju,³⁰⁴ vidljivo je kako je u ovom periodu Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije funkcionirala samo na temelju veoma ograničene suradnje dviju jasno definiranih i suprotstavljenih frakcija koje su na očuvanje jedinstva pristajale tek u nadi da će uskoro osvojiti ili osigurati vlast u Stranci. Međutim, izglasavanjem rezolucije koju je predložila desnica, ljevica uviđa nemogućnost svojeg daljnjeg djelovanja u okviru Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije te povlači svoju listu i odbija svako sudjelovanje u stranačkim tijelima prepuštajući ih potpunoj kontroli desne frakcije.³⁰⁵ Ubrzo nakon završetka konferencije ljevica u tajnosti stvara vlastiti Akcioni odbor koji ima cilj pripremiti napuštanje Stranke i ujedinjenje sa srpskom i bosanskom socijaldemokratskom strankom.³⁰⁶ Iako ljevica još uvijek formalno ostaje dijelom Socijaldemokratske stranke, a u narednim je mjesecima bilo sporadičnih slučajeva suradnje lijeve i desne frakcije, ovom je zagrebačkom konferencijom ukinuta svaka

²⁹⁹ „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27.i 28. siječnja“, u: *Sloboda*, br. 11., god. 3. (Zagre: 1.2.1919.), 5.

³⁰⁰ Idem, 5.

³⁰¹ Idem, 5-7.

³⁰² „Stranačka konferenca obdržavana 26., 27.i 28. siječnja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 12., god. 3. (Zagre: 4.2.1919.), 2.

³⁰³ Idem, 4.

³⁰⁴ Idem, 4.

³⁰⁵ Idem, 4.

³⁰⁶ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 259.

mogućnost dugoročnog jedinstva Stranke te se ljevica opredijelila za put neminovnog napuštanja socijaldemokracije.

Paralelno s raspadom unutarnje stranačke strukture, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, ušavši u državnu vladu, postaje jedan od odlučujućih faktora u kreiranju društvenih, političkih i ekonomskih prilika u zemlji. To pokazuje već i odluka donesena 22. prosinca, samo dva dana nakon stvaranja prve vlade, kojom je Korać imenovan u tročlanu ministarsku komisiju koja je dobila zadatak redigirati Ustav Kraljevine Srbije iz 1903. godine kako bi se on mogao privremeno primijeniti na čitavu državu.³⁰⁷ Iako bi protezanje ustava van granica Kraljevine Srbije temeljem vladine odluke bilo suprotno aktima ujedinjenja te bi ojačalo poziciju zagovornika monarhijskog uređenja, sam je Korać bio pobornik primjene srpskog ustava na ostatak države želeći da se na prostor Države SHS implementiraju odredbe o građanskim slobodama za koje je smatrao da će liberalizirati politički život.³⁰⁸ Iako je odlukom vlade 30. siječnja donesen privremeni ustav, koji je zapravo bio tek jedva redigirani prijepis ustava iz 1903. godine, on je već istog dana povučen te je donošenje bilo kakvih ustavnih odredaba ipak prepušteno budućoj Ustavotvornoj skupštini kao što je i bilo predviđeno aktima ujedinjenja.³⁰⁹ Međutim, ovo nedonošenje privremenog ustava nipošto nije značilo narušavanje moći središnje vlade, a s time i moći socijaldemokratskog ministra Koraća, jer u ovom inicijalnom periodu nove države još nije formiran parlament te stoga vlada ima moć vladanja državom donošenjem ukaza.

Svoju moć Središnja je vlada pokazala ukidanjem svih dotadašnjih pokrajinskih vladi i svojevoljnim imenovanjem novih. U Hrvatskoj i Slavoniji vladinim je ukazom 20. siječnja smijenjen s vlasti ban Mihalović na čije je mjesto imenovan, na prijedlog Svetozara Pribićevića, član Hrvatsko-srpske koalicije, Ivan Palaček.³¹⁰ Tog je dana raspuštena i vlada Narodnog vijeća te je Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju ponovno uspostavljena 14. veljače, ali sada sa smo četiri umjesto nekadašnjih jedanaest odsjeka.³¹¹ Iako je ovom reorganizacijom broj čelnika, odnosno povjerenika u vladi Hrvatske i Slavonije znatno smanjen, jedno je mjesto, ono povjerenika za socijalnu skrb, i dalje bilo rezervirano za predstavnika Socijaldemokratske stranke te je na čelo tog povjerenstva imenovan Vilim Bukšeg.³¹² Kako prvotni plan

³⁰⁷ Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 50.

³⁰⁸ Idem, 51.

³⁰⁹ Idem, 52-53.

³¹⁰ Idem, 58.

³¹¹ Idem, 62.

³¹² Idem, 62-63.

reorganizacije vlade za Hrvatsku i Slavonije nije uključivao obnovu Povjerenstva za socijalnu skrb te je ono naknadno dodano,³¹³ izgledno je kako je Koraćevo sudjelovanje u beogradskoj vladi, odnosno utjecaj koji su on i Socijaldemokratska stranka imali na ostatak ministara, od kojih je u ovom slučaju najvažniji ministar unutarnjih poslova Pribićević, bilo presudno da Socijaldemokratska stranka zadrži svoj ministarski položaj u Hrvatskoj i Slavoniji. Valja spomenuti kako Koraću i njegovim socijaldemokratima, u nastojanju da svojoj stranci osiguraju vladajući položaj u pokrajini, nikakvu prepreku nije predstavljalo to što je vlada svojim imenovanjem bana i povjerenika prekršila ranije zaključke Narodnog vijeće prema kojima državna vlada čelnike Zemaljske vlade u Hrvatskoj i Slavoniji može imenovati samo na prijedlog Zemaljskih vijeća ili sabora.

U Hrvatskoj i Slavoniji, prvih nekoliko mjeseci nove države politički je život uvelike obilježen nastojanjima da se provedu dvije ključne reforme čiji je cilj poboljšanje položaja najvećeg djela društva, odnosno seljaštva i radništva. Te su dvije reforme bile opsežna promjena radnog zakonodavstva i rješavanje agrarnog pitanja. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije oduvijek se smatrala legitimnom predstavnikom radništva, kako industrijskog tako i seoskog, te je ona predstavljala pokretačku snagu iza ovih reformi. Naime, nakon ujedinjenja stranka se intenzivnije počinje baviti pitanjem ekonomskog položaja radnika i seljaka. Okretanje ekonomskim pitanjima, koja bi naizgled trebala biti okosnica političkog djelovanja jedne socijalističke stranke, rezultat je raširenog mišljenja kako je ujedinjenjem Srba, Hrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske, Srbije i Crne Gore, ostvaren prvi cilj Socijaldemokratske stranke te da je stoga došlo vrijeme da Stranka otpočne organizirano raditi na ostvarenju svojih preostalih težnji, napose onih koje bi dovele do uvođenja socijalizma. To je vidljivo i u *Slobodi* gdje se javlja niz članak kojima se propituje i usmjerava daljnji rad Socijaldemokratske stranke. Jedan takav članak, nazvan „Načela i metode“, objavljen je, bez navođenja imena autora, u devetom broju *Slobode* te ondje autor piše:

„Političkim revolucijom došli smo u načelu do slobode i ravnopravnosti političke (nacionalne), ali zato nijesmo došli ni do prave političke, a kamoli do socijalne slobode. [...] Za nas proleterce politička (nacionalna) sloboda ne znači još socijalnu slobodu. Mi ju tek moramo izvojevati. Putem predratne socijalne politike ne, već socijalnom revolucijom. [...] Ova nema da bude nikakvim građanskim

³¹³ Idem, 58.

ratom, ona ne može da bude djelom jednog dana, niti činom nasilja, već ona je poštenom i svrsishodnom organizacijom rada.“³¹⁴

Iako autor ovdje poziva na revoluciju koja bi dovela do „socijalne slobode“, iz njegova opisa te revolucije vidljivo je kako on zapravo potiče na postepeni, organizirani, odnosno reformistički proces poboljšanja socijalnih prilika. Nakon svoje obnove 1917. godine, Socijaldemokratska stranka gotovo sav svoj politički kapacitet stavila je u službu onoga što ovdje autor naziva „političkom revolucijom“, odnosno u službu nastojanja da se izađe iz Austro-Ugarske Monarhije te da se kroz ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednoj državi ostvari maksimalna sloboda političkog djelovanja svakog pojedinca i svake stranke. Je li takva sloboda doista ostvarena ili nije drugo je pitanje, međutim, ujedinjenjem završava prva faza djelovanja Socijaldemokratske stranke te unutar nje, što se reflektira i u diskursu, tijekom siječnja 1919. godine sazrijeva ideja o nužnosti pokretanje borbe za poboljšanje ekonomskih uvjeta života siromašnijih slojeva. Uz agrarnu reformu, što je tema kojom se Stranka sporadično bavila još za postojanja Austro-Ugarske, u središte stranačkog djelovanja dolazi pokušaj promjene radnog zakonodavstva. Iako su se u Socijaldemokratskoj stranci, ali i u javnosti Hrvatske i Slavonije već neko vrijeme promišljale i raspravljale nužne izmjene radnog zakonodavstva, SDSHS s definiranim zahtjevom reforme rada u javnost izlazi 6. veljače kada su diljem Hrvatske i Slavonije organizirani veliki skupovi i brojne obustave rada. Tog je dana ili u narednim danima, Socijaldemokratska stranka organizirala skupove i obustavila rad u brojnim gradovima poput Karlovca, Bjelovara i Slavonskog Broda, ali svakako najveća akcija organizirana je u samom Zagrebu gdje su u deset sati ujutro gotovo svi gradski radnici privremeno napustili svoja radna mjesta, a tisuće su se okupile na javnoj skupštini Socijaldemokratske stranke.³¹⁵ Prema izvještaju objavljenom u *Slobodi*, u deset sati prekinut je tramvajski promet, zatvorene su sve trgovine, radione, gostione i drugi lokali, a u čitavom gradu s radom je nastavilo tek nekoliko tiskara.³¹⁶ Iako se skupština trebala održati u dvorani Metropol kina,³¹⁷ na nju je pristiglo više ljudi nego što stane u dvoranu ili čak na trg Petra Preradovića te je skupština premještena na Sveučilišni trg³¹⁸ gdje se oko petnaest tisuća ljudi okupilo kako bi

³¹⁴ „Načela i metode“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 9., god. 3., (Zagreb: 25.1.1919.), 1.

³¹⁵ „Velika javna radnička skupština u Zagrebu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 14., god. 3., (Zagreb: 8.2.1919.), 1.

³¹⁶ „Velika javna radnička skupština u Zagrebu“, 1.

³¹⁷ Metropol kino nalazilo se na mjestu današnjeg kina Europa u zgradi koja je srušena sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća.

³¹⁸ Danas Trg Republike Hrvatske.

saslušalo govornike Socijaldemokratske stranke.³¹⁹ Uredništvo *Slobode*, glasila Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, imalo je razlog preuveličati broj prisutnih na skupštini i razmjer obustave rada,³²⁰ međutim, činjenica da je skupština uvelike premašila sva očekivanja organizatora te su je morali prebaciti na veći trg, govori kako je ova akcija Socijaldemokratske stranke doista bila veoma dobro posjećena.

Sudeći prema govornicima na zagrebačkom skupu 6. veljače, akciju za reformom zakonodavstva predvodila je desna frakcija, ali s njome su surađivali i istaknuti ljevičari koji su samo desetak dana ranije odbili sudjelovati u radu upravnih tijela Socijaldemokratske stranke. Skup na Sveučilišnom trgu otvorili su desničari Sima Kotur i Vilim Harimina nakon kojih je govorio centrist Mijo Radošević te ljevičar Franjo Ljuština koji oštro istupa protiv ministerijalizma i za revolucionarnu akciju.³²¹ Nakon govora aklamacijom je prihvaćena rezolucija koju čita Kotur te kojom skupština traži od vlade da u roku od četrnaest dana ograniči radni dan na osam sati, zabrani rad nedjeljom i noću, zabrani rad za djecu mlađu od šesnaest godina, uvede zakonsko pravo na štrajk te mirovine za radnike i osiguranje za siročad.³²² Donesena je i odluka da će radnici u slučaju neispunjenja ovih zahtjeva u roku od četrnaest dana stupiti u štrajk koji će trajati dotle dok vlada ne prihvati njihove zahtjeve.³²³ Nakon prihvaćanja rezolucije okupljeni su pod crvenom zastavom i pjevajući Marseljezu krenuli na Markov trg gdje je Haramina trebao održati govor no na zapadnoj strani Markova trga pojavili su se vojnici s nataknutim bajunetama, a iako se oni ubrzo povlače, povorka se prebacila na Trg bana Jelačića gdje je oko trinaest sata skupština završila još jednim govorom Sime Kotura.³²⁴

Iako je akcija za promjenu radnog zakonodavstva ostala ograničena samo na Hrvatsku i Slavoniju te u njoj nisu sudjelovale socijalističke stranke ostalih pokrajina, ona je pokazala da SDSHS ima snagu mobilizirati mase te stvoriti značajne opstrukcije i štrajkove. Neobična je pozicija Socijaldemokratske stranke koja participira u vlasti i na državnoj i na provincijskoj razini, a istovremeno organizira demonstracije i skupštine na kojima njeni članovi postavljaju zahtjeve vladi prijeteći velikim štrajkovima u slučaju njihova neispunjenja. Međutim, ova

³¹⁹ „Velika javna radnička skupština u Zagrebu“, 1.

³²⁰ Prema izvještaju koji je nekoliko dana kasnije sastavio povjerenik Narodnog vijeća za javnu sigurnost za grad Zagreb, Grga Angjelinović, na skupštini se skupilo samo između dvije i tri tisuće radnika, ali je doista za vrijeme njena održavanja potpuno obustavljen rad u čitavom Zagrebu. – Josip Vidmar, „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919 god.“, u: *Arhivski vjesnik*, vol. 2., no. 2. (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1958.), 37.

³²¹ Idem, 1-2.

³²² Idem, 3.

³²³ Idem, 3.

³²⁴ Idem, 3.

neobična dvostruka akcija istovremenog djelovanja putem javnih demonstracija i sudjelovanja u vladama, urodila je plodom. Dvanaest dana nakon zagrebačke skupštine, 18. veljače, ban Palaček donio je ukaz kojim se od 10. ožujka u Hrvatskoj i Slavoniji radno vrijeme, osim u slučaju kućnih obrta, ograničava na osam sati dnevno te se u poduzeća uvode radnički pouzdanici koje, s ciljem zaštite njihovih interesa, autonomno biraju sami radnici.³²⁵ Iako ovime nisu ispunjeni svi zahtjevi izraženi 6. veljače, Socijaldemokratska stranka i njoj bliski sindikati odustali su od štrajka ustvrdivši kako je dio zahtjeva ispunjen te kako je Ministarstvo socijalne politike odaslalo uvjerenje kako će raditi na provedbi reforme radnog zakonodavstva u skladu sa zahtjevima od 6. veljače.³²⁶ Tako je ministar Korać poslao uvjerenje kako će njegovo ministarstvo poraditi na reformi radnog zakonodavstva stranci koju je sam vodio te sindikatima koji su u praksi bili pod kontrolom te stranke. Bez obzira na neobičnost situacije te na činjenicu da nisu svi zahtjevi prihvaćeni, ovaj banski ukaz bio je izniman napredak u radnom zakonodavstvu i pravima radnika. Kako socijalističke stranke preostalih pokrajina nisu sudjelovale u akciji za ograničavanje radnog dana na osam sati, ovaj je napredak u pravima radnika bio ograničen samo na Hrvatsku i Slavoniju.

Rješavanje agrarnog pitanja, odnosno nastojanje da se provede agrarna reforma kojom bi se povećali posjedi malih seljaka, bio je politički cilj Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije još od njenih predratnih početaka. Nakon obnove 1917. godine Stranka nastavlja agitirati za provođenje agrarne reforme, ali u jeku rata i rušenje Austro-Ugarske ovaj je politički cilj privremeno zapao u drugi plan. Međutim, agrarno je pitanje smatrano općim i akutnim problemom Hrvatske i Slavonije te provođenje agrarne reforme postaje jedan od ključnih ciljeva rada Narodnog vijeća i stoga ono uvelike nadilazi okvire djelovanja same SDSHS. Razlog zašto je Narodno vijeće značajnu pažnju pridavalo agrarnom pitanju velikim je dijelom proizlazio iz ideje kako će se njegovim rješenjem primiriti nezadovoljno seljaštvo.³²⁷

Poslovni je odbor Narodnog vijeća već 16. listopada donio zaključak kako bi budući Središnji odbor trebao ustanoviti zasebno „Tajništvo za rješavanje agrarnog pitanja“.³²⁸ Pet dana kasnije, Središnji odbor formirao je predviđeni zasebni resor za rješavanje agrarnog pitanje te na njegovo čelo postavio Stjepana Radića,³²⁹ a početkom studenog Narodno je vijeće

³²⁵ „8 satni rad – Radnički pouzdanici“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 19., god. 3., (Zagreb: 20.2.1919.), 1.

³²⁶ „Izjava Općeg Radničkog Saveza“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 20., god. 3., (Zagreb: 22.2.1919.), 1.

³²⁷ Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji: 1918-1941 god.* (Sarajevo: Izdavačko poduzeće „Veselin Masleša“, 1958.), 149.

³²⁸ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 104.

³²⁹ Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, 49.

donijelo „Dekret o zapljeni i ponarodjenju državnih, crkvenih i vlastelinskih dobara te dobara ratnih bogataša za Hrvatsku i Slavoniju“ kojim se najavljuje trenutna zapljena i razdioba većih ili za rata stečenih imanja malim seljacima, vojnicima i težacima nakon uspostave mira.³³⁰ Međutim, iza dekreta Narodnog vijeća nije stajala ni stvarna moć ni potrebna odlučnost kojom bi se provela zapljena zemljišnih posjeda. Iz tog su razloga, 23. studenog, socijaldemokratski članovi Vijeća, Korać, Bukšeg, Delić i Anton Kristan iz Slovenije, podnijeli prijedlog za provedbu agrarne reforme kojim se traži trenutna likvidacija svih feudalnih odnosa i zapljena veleposjeda većih od sto jutara.³³¹ Zbog neprovođenja predviđene agrarne reforme i podnesenog socijaldemokratskog prijedloga, na sjednici Narodnog vijeća 25. studenog raspravljalo se o agrarnom pitanju te je imenovan četveročlani odbor, čijim članom postaje i Vitomir Korać, sa zadatkom da formuliра prijedlog rješenja agrarnog pitanja i predloži povjerenstvo koje će taj prijedlog provesti.³³² Samo dan kasnije taj je odbor predložio, a Središnji odbor Narodnog vijeća prihvatio, novi prijedlog provedbe agrarne reforme.³³³ Prihvaćeni je prijedlog uključivao socijaldemokratske zahtjeve potpunog ukidanja preostalih feudalnih odnosa i zapljene velikih zemljišnih posjeda, ali je u odnosu na njih reterirao u radikalnosti te je predviđao „pravednu odštetu“ dotadašnjim vlasnicima oduzetih posjeda.³³⁴ Međutim, kao ni prethodni planovi o provođenju agrarne reforme, ni ovaj nije ostvaren u praksi te je ostao tek mrtvo slovo na papiru.³³⁵

Stvaranjem Kraljevstva SHS problem agrarne reforme prelazi na višu instancu te ga pod svoje okrilje preuzima zajednička vlada u Beogradu i sam regent. Upravo je regent Aleksandar, svojim proglasom od šestog siječnja, kojim narodu obećava provođenje agrarne reforme, dao ključan poticaj i zadao okvir rješavanja agrarnog pitanja.³³⁶ Iako je regentov govor bio tek obećanje bez ikakve zakonske važnosti, vlada je postupila u skladu s vladarevim riječima te je ubrzo osnovala u proglasu spomenutu ministarsku komisiju za rješavanje agrarnog pitanja.³³⁷ Komisija je sastavljena od samo četvorice ministara, a jedan od njih bio je i sveprisutni socijaldemokratski ministar Vitomir Korać.³³⁸ Međutim, kako je vlada bila koncentracijska te

³³⁰ Štambuk-Škalić, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“, 125.

³³¹ Idem, 144.

³³² Idem, 151-152.

³³³ Idem, 155.

³³⁴ Idem, 155.

³³⁵ Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 150.

³³⁶ Idem, 153.

³³⁷ Idem, 155.

³³⁸ Idem, 155.

je okupljala ideološki suprotstavljene aktere, ni u unutar ove komisije nije postojao jedinstveni stav o tome kako bi se agrarna reforma trebala provesti. Dok se Korać, na tragu ranijih socijaldemokratskih prijedloga zalagao za što radikalniju reformu, utjecajni bosanskohercegovački političar, ministar i član spomenute komisije Mehmed Spaho, pokušavao je zaštititi interese veleposjednika.³³⁹ Sukob ove dvojice ministara eskalirao je sredinom veljače kada obojica predaju svoje ostavke, ali vlada, uvažavajući Koraćeve prijedloge provođenja agrarne reforme, prihvaća samo ostavku Spahe.³⁴⁰ Nekoliko dana kasnije, 25. veljače, ministarska je komisija predložila, a vlada prihvatila i bez parlamenta donijela „Prethodne odredbe o provedbi agrarne reforme“, dokument od sedam poglavlja koji je uređivao provedbu agrarne reforme.³⁴¹ Koraćeve zasluge za donošenje ovog dokumenta svakako su velike, ali ne i presudne. „Prethodne odredbe“ nisu u tako kratkom roku donesene zbog njegove ostavke, kako je on sam tvrdio, već zato što su regent i vlada željeli riješiti agrarno pitanje prije početka proljetnih poljoprivrednih radova koji bi znatno odužili problem nezadovoljstva seljaštva.³⁴²

„Prethodne odredbe“ samo su djelomično pratile ranije iznesene ideje Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Iako su njima ukinuti preostali kmetski i kolonatski odnosi te je proglašena eksproprijacija šuma i veleposjeda, ovaj je dokument predviđao dodjeljivanje znatne odštete i rente u visini nekadašnjih prihoda bivšim vlasnicima zemlje i feudalnim vlastelinima.³⁴³ Za socijaldemokrate i Koraća važno je bilo šesto poglavlje „Prethodnih odredba“ kojim je propisano osnivanje Državnog ureda za agrarnu reformu koji je stavljen pod nadzor ministra za socijalnu politiku te koji je imao zadaću brinuti o provedbi agrarne reforme, unutarnje kolonizacije i repatrijacije iseljenika.³⁴⁴ Time je rješavanje agrarnog pitanja, ključna poslijeratna reforma nove države već kreirana pod socijaldemokratskim utjecajem, dana na upravljanje socijaldemokratskom ministru Koraću čime se dodatno osnažuje njegov nemali utjecaj kao i utjecaj Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Više je razloga zašto je državna vlast, a s njome i SDSHS, nastojala u što kraćem roku provesti agrarnu reformu. Uz potrebu izjednačavanja zemljišnih odnosa u čitavoj državi i oduzimanja stranih veleposjeda, doista se nastoje riješiti problem iznimnog siromaštva seljaka te postojanja

³³⁹ Idem, 156.

³⁴⁰ *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 22., god. 3. (Zagreb: 27.2.1919.), 1.

³⁴¹ Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 157.

³⁴² Idem, 157.

³⁴³ Idem, 157-159.

³⁴⁴ Idem, 160.

arhaičnih feudalnih odnosa.³⁴⁵ Međutim, najvažniji razlog žurbe bilo je nastojanje da se smiri pobunjeno seljaštvo te odagna mogućnost izbijanja socijalističke revolucije.³⁴⁶ Koju godinu kasnije u beogradskim *Radničkim novinama* sam Vitomir Korać zapisao je:

„Trebalo je ne rešavati stvar agrarne reforme, onda bi došlo do agrarnih nemira u našoj zemlji odmah s proleća 1919 god. Vojska je bila malobrojna i ratom izmučena. Potpora sela je samo falila – pa da se kod nas zagazi u jednu krvavu revoluciju – iz koje bi kao pobedilac imao izaći sovjetski režim u Jugoslaviji. To je bio boljševički račun.“³⁴⁷

U skladu s ranije prikazanim stavom socijaldemokrata prema revolucionarnom djelovanju, Korać zaključuje kako je alternativa provođenju agrarne reforme neprihvatljiva krvava revolucija kojom bi bio uspostavljen sovjetski režim. Stoga opetovanim zagovaranjem provedbe agrarne reforme, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije nastoji paralelno obnašati dvije funkcije, onu opozicijskih predstavnika i zaštitnika radnika te onu predvodnika postojećeg sustava. Zanimljivo je kako Korać ne sumnja da je te 1919. godine postojao dovoljan revolucionarni potencijal za rušenje državnog poretka, ali mu se svejedno suprotstavlja smatrajući da bi to rušenje bilo krvavo te da bi na vlast dovelo boljševike, odnosno komuniste. Time je Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, predvođena ministrom Koraćem, agrarnom reformom pokušala poboljšati položaj seljaštva, sebe predstaviti kao zaštitničku snagu ekonomski potlačenih slojeva i istovremeno onemogućiti značajnije društvene promjene koje su prijetile da i samim socijaldemokratima dokinu povlaštenu političku poziciju te da društvo potencijalno stave na put, za socijaldemokrate nepoželjnog, revolucionarnog prevrata. Drugi riječima, Socijaldemokratska stranka, sukladno svojoj reformističkoj i oportunističkoj ideologiji, vodila je ekonomski progresivnu, ali društveno veoma odmjerenu politiku koju bismo, s obzirom na širi historijski kontekst tog vremena, u određenim aspektima mogli smatrati konzervativnom.

Odmah po proglašenju „Prethodnih odredbi“, čak i prije nego li je osnovan Državni ured za agrarnu reformu, Ministarstvo za socijalnu politiku, točnije Odjeljenje za agrarnu reformu Ministarstva za socijalnu politiku počelo je s podjelom ranije zaplijenjenih veleposjeda.³⁴⁸ Iako je agrarna reforma trebala znatno poboljšati ekonomski položaj seljaka, ali i čitave države kroz

³⁴⁵ Idem, 282-297.

³⁴⁶ Idem, 276-277.

³⁴⁷ Vitomir Korać, „Agrarna reforma i njeni 'prijatelji'“, u: *Radničke novine*, br. 66., god. 4. (Beograd, 1922.), 2.

³⁴⁸ Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 298.

efikasniju proizvodnju na selu, Koraćevo je rukovođenje ovim procesom obilježno nizom negativnih pojava. Žurba s pokretanjem reforme uzrokovala je konfuziju i neefikasnost, a intenzitet i prioritetne regije za provođenje reforme uglavnom su uvjetovani stranačkim oportunizmom uz zanemarivanje ekonomskih interesa.³⁴⁹ Agrarna reforma i njeno provođenje ubrzo su naišli na osudu zagovornika reforme³⁵⁰ te čak i brojnih članova Socijaldemokratske stranke koji se nisu ranije opredijelili za stranačku ljevicu. Tome svjedoči nepotpisani članka „Početak agrarne reforme“ objavljen 1. ožujka u *Slobodi*. Iako je temeljna namjera članka informirati čitateljstvo o reformi i „Prethodnim odredbama“, a ne iznositi stav o njima, jasno je kako autor nema pozitivno mišljenje o agrarnoj reformi. On se protivi isplaćivanju naknade i rente veleposjednicima kojima je zemlja oduzeta te zaključuje kako reforma „prirodno prikazuje jedan kompromis unutar samog ministarstva.“³⁵¹ Očekivane pohvale stranačkom predvodniku Koraću potpuno izostaju te se spominjanjem kompromisa priznaje kako je on reterirao u odnosu na ideje SDSHS o provođenju agrarne revolucije. Na nezadovoljstvo pristaša Stranke ukazuje i izvještaj s narodne skupštine održane 9. ožujka u Jablanovcu. Prema izvještaju tog se dana u lokalnu stranačku organizaciju učlanilo čak tristotinjak novih članova, ali skupština je istovremeno izglasala rezoluciju kojom se traži radikalnije provođenje agrarne reforme i prestanak isplate naknade za oduzetu zemlju.³⁵² Kako izvještaj nije detaljan, ne može se zaključiti jesu li na unošenje ovog zahtjeva u izglasanu rezoluciju utjecali zagovornici stranačke ljevice, no očito je kako većina okupljenih pristaša Socijaldemokratske stranke Koraćevu agrarnu reformu smatra nedovoljno radikalnom. Agrarna reforma i „Prethodne odredbe“ doista su bili kompromis te kao takvi nisu u potpunosti zadovoljili ni jednu od zainteresiranih strana. Stoga se reforma, nužno vezana uz Koraća i socijaldemokrate koji su je vodili, našla na meti kritike kako konzervativaca i liberala, tako i ljevice te samih pristaša Socijaldemokratske stranke.

Iako je bila jedan od važnih aktera u ujedinjenju i stvaranju Kraljevstva SHS, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije nije se dugo zadržala na vlasti. Veoma nestabilne političke okolnosti, koje su obilježile prvih desetak godina prve jugoslavenske države, odrazile su se i na sudjelovanje socijaldemokrata u prvoj Protićevoj vladi. Krajem ožujka, Jugoslavenski socijalno-demokratski klub, udruženje desetak socijaldemokratskih zastupnika u Privremenom narodnom predstavništvu, donio je odluku o istupanju iz centralne

³⁴⁹ Idem, 335.

³⁵⁰ Idem, 335.

³⁵¹ „Početak agrarne reforme“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 23., god. 3., (Zagreb: 1.3.1919.), 1.

³⁵² B., „Pučka skupština u Jablanovcu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 29., god. 3. (Zagreb: 15.3.1919.), 2.

vlade i svih pokrajinskih vlada.³⁵³ Kao razlog navodi se kako su „unutarnje prilike u našoj državi [...] u pogledu političkom i socijalnom postale nesnošljive“,³⁵⁴ a Korać u svojoj *Povijesti radničkog pokreta* tvrdi kako je neprovođenje reformi razlog njegova izlaska iz vlade.³⁵⁵ Socijalne i ekonomske politike vlade doista su bile glavni razlog socijaldemokratskog stupanja s vlasti. Naime, 24. ožujka, samo dan prije nego li je Jugoslavenski socijalno-demokratski klub donio spomenutu odluku, u parlamentu je završena trodnevna debata o planu vladina budućeg djelovanja,³⁵⁶ a tada se negdje javila i ideja o izdvajanju agrarne reforme iz ingerencije Koraćeva ministarstva i osnivanju zasebnog Ministarstva za agrarnu reformu, što je i učinjeno 2. travnja.³⁵⁷ Nezadovoljni radom vlade, socijaldemokrati istupaju iz vladajuće koalicije, 28. ožujka Korać daje ostavku na mjesto ministra u zajedničkoj vladi, a Vilim Bukšeg na mjesto ministra u pokrajinskoj vladi Hrvatske i Slavonije.³⁵⁸ Anton Kristan i Albin Prepeluh, socijaldemokratski članovi slovenske pokrajinske vlade zaprijetili su svojim ostavkama, ali su nastavili obnašati ministarske dužnosti.³⁵⁹

Socijaldemokratsko sudjelovanje u državnoj vlasti Kraljevstva SHS trajalo je od kraja prosinca do kraja ožujka, svega nešto više od četiri mjeseca. U ta je četiri mjeseca Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slovenije imala moć utjecati na i uvoditi promjene i na državnoj i na pokrajinskoj razini. Dvije najznačajnije uvedene promjene svakako su uvođenje osmosatnog radnog dana u Hrvatskoj i Slavoniji te pokretanje agrarne reforme. Obje su ove mjere imale, barem s nominalnog stanovišta Stranke, cilj poboljšati položaj najsiromašnijih i tradicionalno obespravljenih slojeva. Nema sumnje da je taj cilj, posebno u pogledu izmjene radnog zakonodavstva, u značajnoj mjeri ispunjen. Četiri mjeseca na vlasti Socijaldemokratska stranka iskoristila je za poboljšanje položaja radnika i seljaka, ali je istovremeno, sudjelujući u buržoaskoj vladi koja je provodila represivnu politiku, kompromitirala svoju poziciju zagovornika uvođenja demokratskih i građanskih sloboda. Štoviše, djelovanje desnog socijalističkog vodstva smatrano je kontroverznim od strane velikog dijela članova i pristaša Socijaldemokratske stranke te je ponekad uzrokovalo nezadovoljstvo i protivljenje službenim stranačkim politikama.

³⁵³ „Beograd, 25. ožujka 1919.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.33., god. 3. (Zagreb: 27.3.1919.), 1.

³⁵⁴ Idem, 1.

³⁵⁵ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 266.

³⁵⁶ Kassander, „Beograd, 24 ožujka 1919.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.33., god. 3. (Zagreb: 27.3.1919.), 1.

³⁵⁷ Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 337.

³⁵⁸ Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 120-121.

³⁵⁹ Idem, 121.

4. 3. Rascjep na kongresu ujedinjenja

Unutar Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, u prvim mjesecima 1919. godine, postojale su dvije suprotstavljene tendencije razvoja. S jedne strane Stranka je sudjelovanjem u vladama, državnoj i pokrajinskoj, imala ključnu političku ulogu te se nalazila u periodu jačanja stranačkog članstva i uspostavljanja novih lokalnih organizacija. Brojni izvještaji s osnivačkih skupština stranačkih podružnica daju naslutiti kako je upravo kontinuirano jačanje političke i društvene važnosti temeljna tendencija Socijaldemokratske stranke u ovom periodu. Međutim, unutarnji razdor lijeve i desne frakcije, koji je formaliziran na skupštini u Zagrebu krajem siječnja kada ljevica odbija participirati u upravnim tijelima Stranke te osniva vlastiti tajni Akcioni odbor, dosegnoo je točku bez povratka nakon koje rascjep postaje samo pitanje vremena. Priklanjanje taktici oportunizma i ministerijalizma, odnosno sudjelovanje desne frakcije u vlasti bilo je uzrok sukoba na siječnjaškoj skupštini te glavni razlog zašto je naknadno pomirenje frakcija bilo nemoguće.

Iako je od kraja siječnja rascjep na ljevicu i desnicu neminovan, u narednih nekoliko tjedana SDSHS donekle zadržava privid jedinstvenog djelovanja. Taj je privid dolazio iz zajedničkog vođenja akcije za ograničavanje radnog vremena na osam sati dnevno u veljači 1919. godine. Međutim, ova je akcija, i u sklopu nje organizirani javni skupovi, bila posljednji slučaj suradnje lijeve i desne frakcije. Od kraja veljače nadalje vidljivo je jasno razgraničenje javnog i političkog djelovanja ljevice i desnice. Na javnim skupovima i drugim događanjima pojavljuju se samo govornici jedne od dviju stranačkih frakcija te se time javno manifestira prekid suradnje na skupštini u Zagrebu.

Paralelizam jačanja Stranke i raspadanja njene unutarnje strukture nije bila jedina disonantna pojava koja je obilježila povijest Socijaldemokratske stranke u ovom razdoblju. Druga koju valja spomenuti bila je represija nad socijalistima, komunistima i drugim ljevičarima, bili oni članovi Socijaldemokratske stranke ili ne, koju je provodila državna vlada u kojoj je Korać bio ministar. U ozračju nemira, nezadovoljstva stanovništva, čak i mogućnosti izbijanja revolucije, policija i vojska nove države, uglavnom vođene direktivama Svetozara Pribićevića, ministra unutarnjih poslova, nastojale su suzbiti djelovanje organizacija i agitatora koje su smatrali prijetnjom režimu. Slučajevi takve represije, koji su ponekad bili i iznimno nasilni, javljaju se još 1918. godine, a vjerojatno je najpoznatiji primjer sukob vojnih jedinica Narodnog vijeća s vojnicima i građanima na Trgu bana Jelačića 5. prosinca 1918. godine.

Međutim, iako ih je bilo i ranije, izvještaji o raznim represivnim akcijama vojske i policije prema članovima ili simpatizerima Socijaldemokratske stranke počinju se u *Slobodi* redovito javljati od početka veljače što koincidira s intenzivacijom javnog djelovanja Stranke zbog nastojanja da se uvede osmosatni radni dan. Tako je 8. veljače, pod naslovom „Nečuveno nasilje soldateske u Pakracu“ objavljen izvještaj o uhićenju vodstva Socijaldemokratske stranke i Općeg radničkog saveza u Pakracu od strane srpske konjice uoči održavanja skupštine za izmjenu radnog zakonodavstva.³⁶⁰ Od tada su se zaredali slični izvještaji te se već u narednom broju pojavljuje članak „Vojnički teror u državi SHS“ u kojem se spominju uhićenja članova Socijaldemokratske stranke u Valpovu i Zemunu te onemogućavanje rada podružnice u Baočanima,³⁶¹ a u broju nakon toga objavljen je članak „Presija na štampu“ u kojem autor kritizira cenzuriranje novina te proziva vlasti koje vrše cenzuru, političke progone, uhićenja i zabranjivanje skupova kao izdajnike slobode i nacije.³⁶² Represija socijalista i same Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije nastavila se u narednim mjesecima te je ona pokazatelj svojevrzne nemoći stranke koja je imala važnu ulogu u vlasti. Iako je Koraćevo ministarstvo vodilo najvažniji reformi proces u zemlji, a Socijaldemokratska stranka bila dovoljno snažna da pod prijetnjom protesta i štrajkova uvede značajne promjene radnog zakonodavstva u Hrvatskoj i Slavoniji, ona nije mogla zaštititi čak ni svoje visokopozicionirane članove, poput vodstva pakračkog ogranka, od represivnih akcija vojnih i policijskih vlasti.

U okolnostima ovih disonantnih tendencija povijesti Socijaldemokratske stranke, lijeva se frakcija pripremala za napuštanje Stranke i ujedinjenje s drugim komunističkim strankama Kraljevstva. Ubrzo po svom osnivanju, Akcioni odbor ljevice odlučio je ujediniti se sa socijaldemokratskim strankama u Srbiji i Bosni i Hercegovini u kojima je lijeva, komunistička opcija bila izuzetno dominantna.³⁶³ Nastojeći prije rascjepa na svoju stranu pridobiti što veći dio simpatizera Socijaldemokratske stranke, negdje od sredine veljače dvije frakcije ulaze u otvoreni sukob međusobno se optužujući za izdaju interesa proletarijata i vođenje pogrešne politike. Da je ljevica bila znatno uspješnija u tom nastojanju svjedoči zapisnik s izborne skupštine Socijaldemokratske stranke, održane 26. veljače u Zagrebu, objavljen u *Slobodi*. Držeći govor, Vilim Bukšeg je konstatirao:

³⁶⁰ „Nečuveno nasilje soldateske u Pakracu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 14., god. 3. (Zagreb: 8.2.1919.), 5.

³⁶¹ „Vojnički teror u državi SHS“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 15., god. 3. (Zagreb: 10.2.1919.), 1.

³⁶² „Presija na štampu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 16., god. 3. (Zagreb: 13.2.1919.), 1.

³⁶³ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 259.

„To što se mase momentalno odvrćaju od socijalne demokracije nije ništa novo. Sličan je slučaj bio onda, kada smo stajali u borbi protiv Khuena. I onda su nas mase bile ostavile skoro potpuno na cjedilu, a mi smo ipak istrajali.“³⁶⁴

S obzirom na to da je tek koji tjedan ranije Socijaldemokratska stranka pvela veliku i uspješnu akciju za uvođenje osmosatnog radnog dana te da su novi stranački ogranci osnivani gotovo na dnevnoj bazi, jasno je da mase koje Bukšeg spominje nisu napuštale socijalističku ideju ili Socijaldemokratsku stranku općenito, već specifično njenu vladajuću desnu frakciju opredjeljujući se pritom za radikalnije lijevu opciju. Da je u ovom trenutku ljevica doista smatrana glavnom prijetnjom socijaldemokraciji, potvrđuju Koraćeve zaključne riječi:

„Predstoji nam borba proti crvenih i crnih boljševika. Pop, kapitalista i feudalac, udružuju se protiv nas, jer naš put njima je opasniji od komunističkog. [...] Na našem današnjem sastanku objavimo borbu proti svih boljševika i crvenih i crnih i bijelih i zelenih.“³⁶⁵

Zatvarajući skupštinu pozivom na borbu protiv boljševika, Korać je jasno dao do znanja koga smatra najbitnijim protivnikom. Štoviše, iz njegova poziva na borbu protiv „svih boljševika i crvenih i crnih i bijelih i zelenih“ vidljivo je kako on pod imenom boljševika objedinjuje tradicionalne protivnike socijalista, poput raznih zagovornika monarhizma ili kapitalizma, pridajući pritom označitelju boljševizam iznimno negativno značenje. Samo pet dana nakon što je *Sloboda* objavila govore Koraća i Bukšega, u istim se novinama javlja članak „Zar cijepanje stranke?“ u kojem se po prvi puta javno konstatira već svima poznato, da je Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije pred izvjesnim rascjepom te da se lijeva frakcija namjerava ujediniti s komunistima Srbije te Bosne i Hercegovine u jedinstvenu stranku.³⁶⁶ Predviđeno je da se to ujedinjenje dogodi na kongresu koji je sazvan za 20. do 22. travnja u Slavonskom Brodu.³⁶⁷ Kongres je sazvala Srpska socijaldemokratska stranka, međutim ona nije uputila službene pozive već je na sudjelovanje javno pozvala one socijaldemokratske stranke koje su se odrekle ministerijalizma.³⁶⁸ Vodstvu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije bilo je jasno kako je ovim uvjetom njoj onemogućeno sudjelovanje

³⁶⁴ „Izbornički sastanak naše stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 25., god. 3. (Zagreb: 6.3.1919.), 3.

³⁶⁵ Idem, 4.

³⁶⁶ „Zar cijepanje stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 27., god. 3. (Zagreb: 11.3.1919.), 1.

³⁶⁷ Idem, 1; U izvorima se za Slavonski brod koristi stariji naziv ovog grada, Brod na Savi.

³⁶⁸ „Zar cijepanje stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 27., god. 3. (Zagreb: 11.3.1919.), 1.

na kongresu te se u članku navodi kako srpska strana ne dolazi kao „drugarska stranka, da s nama raspravlja o budućoj taktici, već kao diktator, kome bi se morali pokoriti.“³⁶⁹

Uvertira u rascjep koji se trebao dogoditi u Slavonskom brodu bila je skupština zagrebačke organizacije Stranke održana 18. ožujka. Na toj je skupštini, kako piše *Sloboda*, ljevica, dovevši na nju veći broj svojih simpatizera koji do tad nisu bili članovi Stranke, izvršila puč.³⁷⁰ Simpatizeri ljevice predvođeni Slavkom Kaurićem, opstruirali su rad skupštine te vodstvo desnice odlučuje napustiti dvoranu nakon čega ljevica izabire svoj odbor na čelo gradske organizacije.³⁷¹ Već je iz naslova članka u kojem su objavljene vijesti o ovoj sjednici, „Raskol stranke“, jasno kako je desnica spomenuti događaj vidjela kao konačan početak javnog cijepanja Socijaldemokratske stranke. Poučeno događajima u zagrebačkoj organizaciji, desničarsko je vodstvo zaoštrilo svoj stav prema kongresu u Slavonskom Brodu:

„Taj kongres je sazvan u tu svrhu, da raliira, da ujedini ne socijaliste – već komuniste, boljševike, frankovce i radićevce u jednu partiju, to je kongres za kompromitaciju socijalizma. [...] Sasma je jasno, da u toj novoj partiji nema mjesta socijalnim demokratima. Ko ide tamo, taj istupa iz stranke dobrovoljno i stupa u drugu stranku. To nije ujedinjenje stranke, to je stranački raskol.“³⁷²

Zagrebačkom skupštinom nije došlo do formalnog raskola stranke, pobunjeni ljevičari nisi još isključeni, međutim, posljedica skupštine bila je ta da Glavni odbor po prvi puta službeno konstatira kako se u SDSHS dogodio raskol između vodstva i stranačke opozicije koja je radikalnije lijeva.³⁷³ Također, u skladu s neformalnom konstatacijom kako sudjelovanje na kongresu u Slavonskom Brodu znači svojevoljno istupanje iz Socijaldemokratske stranke, Glavni je odbor donio odluku kako će izbaciti sve članove koji odu na kongres i raspustiti lokalne organizacije koje pošalju svoje predstavnike.³⁷⁴

Pripremajući teren za budući rascjep, ljevica je 27. ožujka objavila *Manifest opozicije*, dokument koji optužuju Glavni odbor za nesposobnost zaštite interesa proletarijata i Koraća da je samovoljnim uvođenjem ministerijalizma doveo Stranku do raskola te koji poziva na

³⁶⁹ Idem, 1.

³⁷⁰ „Raskol stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 31., god. 3. (Zagreb: 20.3.1919.), 1.

³⁷¹ Idem, 1.

³⁷² Idem, 2.

³⁷³ „Socijaldemokrati! Drugovi i drugarice!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 32., god. 3. (Zagreb: 22.3.1919.), 1.

³⁷⁴ Idem, 2.

sudjelovanje na Brodskom kongresu.³⁷⁵ Tri dana kasnije lijeva je opozicija u Zagrebu, u prostorijama Hrvatskog sokola, održala veliki skup na kojem se, prema izvještaju desničarske *Slobode*, okupilo čak četiri tisuće ljudi koji su slušali govore Gejze Brudnjaka, Mije Radoševića i Vladimira Bornemisse te jednoglasno, aklamacijom, izglasali rezoluciju koja poziva na provođenje međunarodne revolucije.³⁷⁶ Velika potpora stranačkog članstva ljevici nakon objave *Manifesta opozicije* te napuštanje državne i pokrajinske vlade od strane socijaldemokrata, što su dva događaja koja vremenski koincidiraju, potaknuli su stranačko vodstvo da reterira u svom oštrom stavu prema Brodskom kongresu. Stoga je Glavni odbor, na zamolbu slovenskih socijaldemokrata,³⁷⁷ dao nalog Vilimu Bukšegu da pokuša stupiti u kontakt sa Srpskom socijaldemokratskom strankom te dogovoriti sastanak na kojem bi glavni odbori dviju stranaka razgovarali o mogućnosti suradnje.³⁷⁸ Međutim, iako je Bukšeg isticao kako su socijaldemokrati napustili vladu, srpska je stranka, kao neformalni predvodnik ljevice u čitavoj državi, odbila mogućnost sastanka uvjetujući svaki razgovor službenim odustajanjem od politike ministerijalizma.³⁷⁹ Nakon neuspješnog pokušaja suradnje sa srpskom strankom, vodstvo Socijaldemokratske stranke upustilo se u posljednji, i prilično očajnički, pokušaj saniranja svog unutarstranačkog rascjepa. Naime, Akcionom odboru ljevice ponuđeno je da preuzme većinu u Glavnom odboru, ali uz uvjet da ljevica prethodno deklarativno odbaci boljševizam.³⁸⁰ Međutim, ljevica je tu ponudu odbila te je 16. travnja prekinula kontakte sa stranačkom desnicom.³⁸¹ Zahtjev Srpske socijaldemokratske stranke, kao i ljevice općenito, da se napusti ministerijalistička politika nije, ili je tek u maloj mjeri, utjecao na izlazak socijaldemokrata iz vlada te stoga Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije nije bila spremna doista se odreći ministerijalizma i oportunizma u budućnosti iako u tom trenutku nije sudjelovala u vladama.

Iako su vlasti sredinom travnja, gotovo dva mjeseca nakon njegove najave, odlučile zabraniti održavanje kongresa u Brodu na Savi, tek koji dan nakon zabrane Srpska socijaldemokratska partija odlučila je kongres prebaciti u Beograd gdje je njegovo održavanje dopušteno.³⁸² Kongres je održan od 20. do 23. travnja te je na njemu prisustvovalo četiristo

³⁷⁵ „Manifest opozicije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 36., god. 3. (Zagreb: 3.4.1919.), 1.

³⁷⁶ Javna pučka skupština u Zagrebu“, u: : *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 36., god. 3. (Zagreb: 3.4.1919.), 2.

³⁷⁷ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 264.

³⁷⁸ „Iz beogradske konference“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 38., god. 3. (Zagreb: 8.4.1919.), 1.

³⁷⁹ Idem, 2.

³⁸⁰ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 271.

³⁸¹ Idem, 271.

³⁸² „Kongres jugoslavenskih socijalno-demokratskih stranaka dozvoljen u Beogradu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 42., god. 3. (Zagreb: 17.4.1919.), 2.

trideset i dvoje delegata od čega je osamdeset i osmero bilo iz Hrvatske i Slavonije.³⁸³ Okupljeni su delegati izglasali osnivanje Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)³⁸⁴, nove političke stranke u koju ulaze Srpska socijaldemokratska partija, ljevica Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine, Socijaldemokratska stranka Dalmacije, Jugoslavenski revolucionarni komunistički savez Pelagić te socijalističke organizacije iz Vojvodine, Makedonije i Crne Gore.³⁸⁵ Novostvorena stranka odmah pristupa Trećoj, Moskovskoj ili Komunističkoj internacionali³⁸⁶ potvrđujući time svoje opredjeljenje za političku taktiku uspostavljanja socijalizma revolucionarnim putem po uzoru na boljševike u Rusiji.

Jugoslavenski su komunisti Beogradski kongres smatrali mjestom i vremenom osnivanja jedinstvene komunističke partije koja, bez obzira na promjene imena, ima kontinuitet djelovanja u narednih sedamdesetak godina te je stoga kongres ostao poznat kao Kongres ujedinjenja. Stvaranjem SRPJ(k) razriješena je dugotrajna podjela unutar Socijaldemokratske stranke u kojoj sada ostaje samo nekadašnja desna frakcija te stoga ovu stranku sada možemo definirati kao socijaldemokratsku opciju bez da pritom pravimo ograde konstatacijama o postojanju radikalno lijeve frakcije. Socijaldemokratska stranka postala je homogenija te je utjelovila temeljne ideološke postavke desnice, odnosno, reformizam i oportunizam, suprotstavljajući se pritom napokon i formalno organiziranim komunistima koji su se ideološki opredijelili za revolucionarnu politiku. Razdvajanje radničkog pokreta na jasno diferencirani socijaldemokratski i komunistički pol, do čega je došlo na Kongresu ujedinjenja stvaranjem komunističke stranke, bio je fenomen koji se tih godina zbivao u raznim europskim državama, poput Francuske i Njemačke, te na koji je međunarodna situacija, poput uspostave Mađarske Sovjetske Republike Bele Kuna, uvelike utjecala. Razrješenje podjele Socijaldemokratske stranke i osnivanje SRPJ(k) nije značilo i završetak transformacija i previranja ovih stranaka. SRPJ(k) postat će doista komunistička stranka tek godinu dana kasnije na svom Vukovarskom kongresu kada nakon izlaska socijalističkog centra stranka mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije, a Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u samo nekoliko narednih godina više će puta mijenjati svoj naziv i okvir djelovanja. Ona će proći kroz nekoliko

³⁸³ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 68.

³⁸⁴ Kratica SRPJ(k).

³⁸⁵ Rajković, *Povijest neostvarenih mogućnosti*, 31.

³⁸⁶ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 268.

transformacija i ujedinjenja, međutim, ideološki će ostati socijaldemokratskom strankom koja nastaje nakon Kongresa ujedinjenja.

4. 4. Sindikati

Radnički su sindikati, koji se u izvorima češće nazivaju strukovnim organizacijama, još od devetnaestog stoljeća bili važan aspekt radničkog pokreta. Sindikalne su se organizacije počele javljati znatno prije uspostave Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije 1894. godine, ali se dio sindikata, onaj dio koji je simpatizirao socijalističke i lijeve ideje, ubrzo čvrsto veže uz političku organizaciju. Jednako kao i SDSHS, radnički su sindikati zabranjeni po izbijanju Prvog svjetskog rata te je njihov rad obnovljen tek 1917. godine. Proces njihove obnove započet je i prije početka obnove političke organizacije, a, kao što je ranije spomenuto, zahtjev za odobrenjem reorganizacije sindikalnih organizacija predan je početkom svibnja³⁸⁷ te ga je Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade odobrio 17. srpnja 1917. godine.³⁸⁸ Odobrenjem ovog zahtjeva omogućena je obnova rada niza sindikata kao što su Savez drvodjelskih radnika i Savez obučarskih radnika, ali i reorganizacija Općeg radničkog saveza, krovne strukovne organizacije čije se središte nalazi u Zagrebu i koja će u narednim godinama ostati usko vezana uz Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije. Na mjesto predsjednika Općeg radničkog saveza³⁸⁹ izabran je Gejza Brudnjak, a na mjesto tajnika Stjepan Turković. S razvojem političkih i strukovnih organizacija, Turković će izgubiti ovu utjecajnu poziciju te se od početka 1919. godine više ne spominje kao član upravnih tijela Socijaldemokratske stranke, Akcionog odbora ljevice ili Općeg radničkog saveza, a Brudnjak će postati jedan od važnih članova lijeve frakcije i pobornika rascjepa.

Iako je prije Prvog svjetskog rata Opći radnički savez funkcionirao kao strukovna organizacija nekvalificiranog radništva, a skupine poput željezničara, obučara i drugih imale su vlastite saveze, sada su, zbog potrebe za što bržom reorganizacijom radničkog pokreta, u ORS primani svi radnici bez obzira na njihovu struku.³⁹⁰ Razvoj Općeg radničkog saveza, i sindikata koji su u njega uključeni, u prvoj godini nakon obnove rada ostaje nam uglavnom nepoznat zbog manjka izvora. Arhivski izvori uglavnom nisu sačuvani, a djelovanje sindikata u *Slobodi*

³⁸⁷ Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 25.

³⁸⁸ Idem, 38.

³⁸⁹ Kraće ORS.

³⁹⁰ Sima Kotur, „Iz radničkog pokreta“, u: *Novo društvo*, 1, 28.

gotovo da se uopće ni ne spominje. Međutim, iz nekolicine pritužbi koje je Savez slao Zemaljskoj vladi i njenim odjelima, vidljivo je kako su do sredine 1918. godine njegove podružnice osnovane u brojnim gradovima i mjestima Hrvatske i Slavonije, poput Zagreba, Karlovca, Đurđenovca, Našica, Sušina itd. Također, na prvoj skupštini ORS-a, održanoj u srpnju 1918. zaključeno je kako je „u ovih par mjeseci, što djeluje „opći radnički savez“ u njega prikupilo se toliko radnika i radnica, koliko je bilo do rata u svim radničkim savezima zajedno.“³⁹¹ Pritom je napomenuto kako više od polovice članova Saveza čine žene što potvrđuje i to da su one činile četvrtinu delegata na spomenutoj skupštini.³⁹² Možemo stoga pretpostaviti kako je proces reorganizacije ORS-a otpočeo veoma uspješno. On se najvjerojatnije oslanjao na predratnu strukturu i organizatore što je neselektivnim primanjem novih članova omogućilo brz razvoj sindikalnog pokreta koji nisu osujetile ni povremene zabrane osnivanja podružnica i održavanja skupština.

Povijest Općeg radničkog saveza zrcalila je povijest Socijaldemokratske stranke uz koju je on bio usko vezan. Podjela na lijevu i desnu frakciju koja je postojala u Stranci javila se i u ORS-u kojeg je od njegova osnivanja putem predsjednika Brudnjaka vodi lijeva frakcija. Čini se kako je do prvog izraženog sukoba dviju frakcija došlo negdje u srpnju 1918. godine, uoči održavanja prve glavne godišnje skupštine Općeg radničkog saveza koja je sazvana za 21. toga mjeseca. Povod ovog sukoba frakcija bilo je donošenje novog pravilnika koji je trebao urediti način funkcioniranja Saveza.³⁹³ Savezno vodstvo, predvođeno Brudnjakom, težila je uspostavi decentralizirane organizacije u kojoj podružnice imaju velike ovlasti, a tome se suprotstavila najsnažnija podružnica, ona u Zagrebu, koja je tražila centralizaciju i onemogućavanje uspostave više od jedne sindikalne podružnice po gradu ili mjestu.³⁹⁴ Međutim, iza tog povoda stajao je uobičajeni sukob ljevice i desnice. To je postalo jasno na samoj skupštini kada je ljevica, koja u tom trenutku kontrolira i Glavni odbor Socijaldemokratske stranke i predsjedništvo ORS-a, pokušala isključivanjem Koraća dokinuti utjecaj desnice na Opći radnički savez.³⁹⁵ Međutim, pokušaj ljevice ne samo da je bio neuspješan, već je bio i iznimno kontraproduktivan te su na čelo ORS-a, kao predsjednik, potpredsjednik i tajnik izabrani desničari Stjepan Batt, Vilim Haramina i Sima Kotur.³⁹⁶ Spomenuti prijem oko centralizacije

³⁹¹ Ć., „Iz radničkog pokreta“, u: *Novo društvo*, 2., 61.

³⁹² Idem, 61.

³⁹³ Sima Kotur, „Iz radničkog pokreta“, u: *Novo društvo*, 1, 28.

³⁹⁴ Idem, 28.

³⁹⁵ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 250.

³⁹⁶ Idem, 250.

ili decentralizacije razriješen je tako da je prevladala centralistička ideja zagrebačke podružnice te je odlučeno da će se radnici bez obzira na struku i dalje uključivati u jedan sindikat koji će u svakom mjestu moći imati samo po jednu podružnicu.³⁹⁷

Predviđanja kako će Opći radnički savez nastaviti svoj ubrzani rast i razvoj, izrečena na srpanjskoj skupštini, bila su točna. Kako ističe Vitomir Korać, stvaranjem nove države radnički pokret počeo je „bujati neviđenom snagom“ te se „broj sindikalno organiziranih radnika popeo na okruglo 50.000.“³⁹⁸ Iako Korać zasigurno pretjeruje ovom naknadnom ocjenom broja članova sindikata u Hrvatskoj i Slavoniji, na prijelazu iz 1918. u 1919. godinu, sindikalni je pokret svakako bio na putu znatnog jačanja. Međutim, to je jačanje potkopavala podjela na ljevicu i desnicu, na zagovornike radikalnog djelovanja i na reformiste. To je do izražaja došlo 16. siječnja 1919. godine na konferenciji radikalnijih radničkih udruženja (tipografa, željezničara, građevinara, kožarskih radnika, trgovačkih namještenika i knjigoveža) kada je osnovan Kartel strukovnih organizacija,³⁹⁹ Općem radničkom savezu konkurentna sindikalna središnjica koja će postati temeljna organizacija komunističkog sindikalnog pokreta.⁴⁰⁰ Osnivanje KSO-a svakako je oslabilo poziciju ORS-a koji je do tada bio neprikosnoveni predvodnik sindikalizma u Hrvatskoj i Slavoniji. Problem nije bio samo u narušavanju hegemonije ORS-a već i u strukama koje su odlučile pridružiti se Kartelu. Naime, strukovne organizacije tipografa, željezničara i kožarskih radnika u Hrvatskoj i Slavoniji imaju dugu tradiciju dobro organiziranog i brojnog sindikalnog djelovanja te njihovim opredjeljenjem za ljevicu Opći radnički savez gubi dio članstva koji je veoma aktivan i spreman na borbu za radnička prava. Primjerice, samo organizacija željezničara u Hrvatskoj i Slavoniji, prema navodu njena predvodnika, početkom veljače te godine brojila je više od deset tisuća članova,⁴⁰¹ a u tom je periodu organizirala više prosvjeda kojima je uvelike narušila funkcioniranje prometne mreže i time došla pod pozornost središnje vlade u Beogradu. Točni podaci o kretanju broja članova ORS-a nisu sačuvani, ali krajem veljače u *Slobodi*, u članku „Novo formiranje radničkih strukovnih organizacija“, spominje se kako u Hrvatskoj i Slavoniji Opći radnički savez ima oko sedamnaest tisuća članova.⁴⁰² Bez obzira na to što Koraćevu ranije navedenu procjenu od pedeset tisuća članova početkom godine možemo smatrati pretjeranom, podatak da

³⁹⁷ Ć., „Iz radničkog pokreta“, u: *Novo društvo*, 2., 61.

³⁹⁸ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 256.

³⁹⁹ Kraće KSO.

⁴⁰⁰ Rajković, *Povijest neostvarenih mogućnosti*, 31.

⁴⁰¹ „Velika javna radnička skupština u Zagrebu“, 2.

⁴⁰² v. b., „Novo formiranje radničkih strukovnih organizacija“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 22., god. 3. (Zagreb: 27.2.1919.), 2.

se ni tri mjeseca kasnije u ORS-u navodno nalazi čak trideset i tri tisuće članova manje jasno ukazuje kako je ovaj sindikat početkom 1919. godine doživio izrazit pad broja članova. Većina članova i organizacija koje napuštaju ORS vjerojatno prelazi u novostvoreni Kartel strukovnih organizacija.

Iako je početkom 1919. godine Opći radnički savez rapidno gubio na brojnosti, on je i dalje bio veoma utjecajna organizacija. Taj je utjecaj bio vidljiv prilikom akcije za promjenu radnog zakonodavstva tijekom veljače. Naime, ORS je bio formalni predvodnik ove akcije te je on službeno uputio zahtjeve radnika vladama nakon skupštine u Zagrebu 9. veljače,⁴⁰³ a odluka vlasti o prihvaćanju zahtjeva i ograničavanju radnog vremena također je upućena na adresu ORS-a.⁴⁰⁴ Međutim čini se kako je ovaj položaj formalnog predvodnika spomenute akcije ORS dugovao utjecaju koji je nosilo ime, samo koji mjesec ranije, najsnažnije sindikalne organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji. U praksi je donošenje odluka o obustavama rada i formuliranje zahtjeva za promjenama zakonodavstva obavljala Socijaldemokratska stranka, odnosno politička organizacija, a sindikalne organizacije, ORS i KSO, te su odluke provodile.

Prijelaz iz 1918. u 1919. godinu bio je period u kojem Opći radnički savez, sindikat pod neformalnom kontrolom Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, dolazi do vrhunca brojnosti organiziranih članova, a time i do vrhunca svoje moći. Nakon vrhunca slijedio je rapidan pad koji je počeo osnivanjem Kartela strukovnih organizacija, a nastavio se cijepanjem Stranke. Naime, paralelno s organizacijom Kongresa ujedinjenja kojim je trebala biti stvorena jedinstvena socijalistička stranka za čitavu državu, u Slavonskom Brodu trebao se održati, u organizaciji Glavnog radničkog saveza koji je imao sjedište u Beogradu, kongres sindikalnih organizacija.⁴⁰⁵ Nakon zabrane održavanja kongresa u Slavonskom Brodu, on je, kao i kongres stranaka, preseljen u Beograd. Na svojoj plenarnoj sjednici, održanoj početkom travnja, ORS ne odbija mogućnost sudjelovanja na kongresu, ali postavlja nekoliko uvjeta, najvažniji od kojih je jasno razdvajanje političke od sindikalne organizacije, odnosno samostalnost u radu.⁴⁰⁶ Teško je reći do koje mjere je ORS bio samostalan u odnosu na SDSHS, njegov politički pandan, međutim ta je samostalnost vjerojatno bila tek formalne prirode jer su na čelo Saveza redovito imenovani pojedinci koji su istovremeno bili članovi najviših tijela Stranke poput Glavnog odbora. Stoga ovaj uvjet za sudjelovanje na kongresu u Beogradu nije proizlazio iz neke

⁴⁰³ Vidmar, „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god.“, 37.

⁴⁰⁴ „Izjava Općeg radničkog saveza“, 1.

⁴⁰⁵ „Sindikalni kongres u Brodu (Beogradu)“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 42., god. 3. (Zagreb: 17.4.1919.), 2.

⁴⁰⁶ „Sindikalni kongres u Brodu (Beogradu)“, 2.

dosljedno provođene politike, već iz namjere da se uedinjena sindikalna organizacija, koja je ondje trebala biti stvorena, što jasnije distancira od nove socijalističke, odnosno komunističke stranke za koju se znalo da će biti uspostavljena Kongresom ujedinjenja. Nakon izglasavanja uvjeta sudjelovanja na kongresu u Beogradu, izabrani su predstavnici ORS-a koji su se uputili u Beograd na pregovore s Glavnim radničkim savezom koji, međutim, odbija učiniti bilo kakve ustupke, te stoga Opći radnički savez odlučuje kako neće sudjelovati na kongresu za ujedinjenje sindikata.⁴⁰⁷

Veoma je teško pratiti povijest Općeg radničkog saveza nakon kongresa u Beogradu na kojem je stvoreno Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije (CRSVJ). Iz vijesti koje se sporadično javljaju u *Slobodi*, znamo da je Savez predvodio ili sudjelovao u više radničkih protestnih akcija i štrajkova, ali jedini podatak koji govori o dinamici njegova razvoja u ovom razdoblju, izvještaj s godišnje skupštine održane 30. kolovoza i 1. rujna, zasigurno je donekle fabriciran s ciljem preuveličavanja značaja ORS-a. Naime, prema uvodnom izvještaju predsjednika ORS-a, Stjepana Batta, te je godine u Savez pristupilo trideset i devet tisuća novih članova što znači da on sada ima oko četrdeset i pet tisuća članova.⁴⁰⁸ Batt je spomenuo i da je Savez vodio tisuću i dvjesto radničkih pokreta te organizirao sklapanje dvjesto devedeset kolektivnih ugovora.⁴⁰⁹ Tijekom 1919. godine štrajkovi, obustave rada i protesti radnika doista su bili gotovo svakodnevna pojava. Međutim, gotovo je nemoguće da je Opći radnički savez predvodio toliko akcija radnika koliko Batt navodi. One se ne spominju, ni u približno toliko velikom broju, u socijaldemokratskim novinskim publikacijama te nisu ni zabilježene u arhivskim izvorima, odnosno sačuvanim dokumentima tijela vlasti koja su pratila značajnije organizirano djelovanje radništva. Posebno veliko, ali i sasvim očito, preuveličavanje Batt je načinio kod procjene broja članova ORS-a. Već smo ranije spomenuli kako je krajem veljače iznesen podatak o sedamnaest tisuća članova ORS-a,⁴¹⁰ a na glavnoj godišnjoj skupštini 1920. godine, navedena je konkretna brojka od šest tisuća petsto četrdeset i pet radnika koji su krajem ožujka 1920. bili učlanjeni u Opći radnički savez.⁴¹¹ Rast od trideset devet tisuća članova u osam mjeseci, koji Batt sam navodi, a zatim i gotovo jednaki pad u također osam mjeseci, puno je prevelika i prenagla oscilacija broja članova ovog sindikata te je nemoguće da se ona doista dogodila. Očito je kako je Batt želio uvjeriti prisutne u uspješan rad socijaldemokratskog

⁴⁰⁷ Idem, 2.

⁴⁰⁸ „Glavna godišnja skupština „O.R.S.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 96., god. 3. (Zagreb: 4.9.1919.), 1.

⁴⁰⁹ „Glavna godišnja skupština „O.R.S.“, 1.

⁴¹⁰ „Novo formiranje radničkih strukovnih organizacija“, 2.

⁴¹¹ „Opći radnički savez“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.21., god. 4. (Zagreb: 27.5.1920.). 4.

vodstva Saveza, no nejasno je zašto je s preuveličavanjem otišao do razine na kojoj ono postaje sasvim očito. Zbog tog postupka ne možemo ni aproksimativno odrediti kakva je bila brojčana snaga Općeg radničkog saveza tijekom većeg dijela 1919. godine. Međutim, potpuno suprotno Battovim navodima, iz tek sporadičnog pojavljivanja ORS-a u izvorima te na temelju podataka broju članova početkom 1920., možemo pretpostaviti kako se nakon neodlaska na kongres u Beogradu Opći radnički savez donekle pasivizirao i da se nastavio ranije započeti trend njegova brojčanog slabljenja.

Bez obzira na Battove navode, ova glavna godišnja skupština bila je značajna zbog sukoba ljevice koja je preostala u ORS-u s desničarskim vodstvom. Dio od tristotinjak prisutnih delegata, predvođeni Bublicem, članom upravnog odbora ORS-a, izrazio je nezadovoljstvo zbog odluke da se ne sudjeluje na kongresu u Beogradu te su optužili Koraća i Bukšega da su se ujedinili s buržoazijom.⁴¹² Iako Bubliceva lijeva struja nije imala većinu ni kod jednog glasanja, tijekom skupštine od jedne šestine do jedne trećine delegata, ovisno od točke do točke, glasovalo je protiv prijedloga desničarske većine. Iako je to daleko od većine, ipak se radi o značajnom broju delegata koji su, u većoj ili manjoj mjeri, bili nezadovoljni radom vodstva Saveza. Na kraju skupštine izglasano je novo vodstvo te Batta na čelu saveza zamjenjuje Vilim Bukšeg, za potpredsjednika je imenovan Hoblaj, tajnik ostaje Kotur, a uvedena je funkcija drugog tajnika na koju je imenovan Haramina.⁴¹³ Ovaj je sukob bila odgođena reperkusija stare podjele na lijevu i desnu frakciju koja je, iako s manjim intenzitetom, u Općem radničkom savezu nastavila postojati i nakon konačnog raskola u Socijaldemokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije. Ne znamo je li on uzrokovao daljnje osipanje članstva, ali zasigurno je negativno utjecao na unutarnju organizaciju ORS-a.

Nakon ove skupštine Opći radnički savez ponovno se gotovo gubi iz izvora. *Sloboda* povremeno spominje neku akciju ORS-a ili donosi vijest o pristupanju ovom sindikatu, ali te su vijesti veoma rijetke i izrazito sažete. Tijekom čitave 1920. godine jedina značajnija vijest o ORS-u je spomenuti izvještaj s glavne godišnje skupštine održane 23. svibnja.⁴¹⁴ U tom kratkom izvještaju spominje se kako u tom trenutku Savez ima oko sedam i pol tisuća članova i da se radi o rastu jer je krajem ožujka imao spomenutih gotovo tisuću članova manje.⁴¹⁵ Istovremeno je Centralno sindikalno radničko vijeće Jugoslavije, komunistička sindikalna

⁴¹² „Glavna godišnja skupština „O.R.S. – III.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 98., god. 3. (Zagreb: 11.9.1919.), 2.

⁴¹³ „Glavna godišnja skupština „O.R.S. – III.“, 3.

⁴¹⁴ „Opći radnički savez“, 4.

⁴¹⁵ Idem, 4.

središnjica, imalo više od dvjesto tisuća članova na razini čitave zemlje.⁴¹⁶ Iako se podatak o brojnosti članstva komunističkog sindikata odnosi na čitavu zemlju, a ne samo na Hrvatsku i Slavoniju na koju je rad Općeg radničkog saveza uglavnom bio ograničen, on dobro pokazuje koliko je manje značajan bio ORS od sindikalne organizacije koju su uspostavili komunisti.

Brojnije vijesti o radu ORS-a javljaju se u izvorima od početka 1921. godine te se čini da od tada djelovanje Saveza postaje nešto aktivnije. Razlog tome je donošenje Obznane na samom kraju 1920., dekreta središnje vlade kojim su brojne komunističke organizacije, uključujući CRSVJ, stavljen van zakona.⁴¹⁷ Pritom su se i socijaldemokratski sindikati i stranke našli na udaru državne represije, ali u usporedbi s onom prema komunistima ona je bila gotovo benigna te se svodila na policijsko zastrašivanje nepotrebnim pretraživanjem prostorija ili pritvaranjem članova. Gotovo istovremeno s donošenjem Obznane, samo koji dan prije njezina objavljivanja, centralna je vlada proglasila militarizaciju rudara i željezničara čime je radnike u ovim strukama podčinila zakonima koji se primjenjuju na vojsku i time im uskratila pravo na štrajk i protest.⁴¹⁸ Zabranom najbrojnijeg sindikata i militarizacijom najradikalnijih i za funkcioniranje države ključnih struka, središnja je vlast zadala snažan udarac radničkom i sindikalnom pokretu. Protiveći se militarizaciji radnika, ORS je podržao akciju generalnog štrajka koji je 29. prosinca 1920. godine organizirao suparnički CRSVJ.⁴¹⁹ Iako je došlo do jedinstvenog istupanja ljevice, kako komunističke tako i socijaldemokratske, protiv vladinih represija, to je istupanje bilo neuspješno te je dva dana nakon ovog štrajka javno objavljena spomenuta Obznana.

Solidarnost Općeg radničkog saveza s političkim suparnicima na ljevici imala je svoje granice. Te su granice prijeđene već u prvim tjednima nakon donošenja Obznane. Dva tjedna nakon objave Obznane, 13. siječnja, u *Slobodi* je objavljen članak bez potpisanog autora „O našim sindikatima“. U ovom se članku „sljedbenici komunističke sekte“ optužuju da po nalogu iz Moskve planiraju preuzeti socijaldemokratske sindikate i uspostaviti diktaturu nad njima, a time i nad proletarijatom.⁴²⁰ Također se poziva i preostale jugoslavenske sindikate da se odupru komunistima i da se učlane u Amsterdamsku internacionalu,⁴²¹ međunarodno udruženje

⁴¹⁶ Bosiljka Janjatović, *Sindikalni pokret u Jugoslaviji do 1945. godine* (Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske – NIU „Radničke novine“, 1981.

⁴¹⁷ Janjatović, *Sindikalni pokret u Jugoslaviji do 1945. godine*, 19-20.

⁴¹⁸ „24=satni generalni štrajk u Zagrebu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1., god. 5. (Zagreb: 6.1.1921.), 2.

⁴¹⁹ „24=satni generalni štrajk u Zagrebu“, 2.

⁴²⁰ „O našim sindikatima“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 2., god. 5. (Zagreb: 13.1.1921.), 1.

⁴²¹ „O našim sindikatima“, 1.

socijaldemokratskih sindikata. Nakon ovog sukoba s komunistima vodstvo ORS prestaje gledati na Obznanu kao na isključivo negativan čin i udarac vlasti na radnički pokret. Sredinom siječnja, 16. siječnja, u Zagrebu je održana plenarna sjednica Općeg radničkog saveza na kojoj je Sima Kotur, tajnik Saveza, istaknuo kako zabranom komunističkih sindikata ORS ostaje jedini sindikat koji doista štiti radnike i koji je odijeljen od političke stranke te da stoga on nužno ima uspješnu budućnost.⁴²² Vodstvo ORS-a u zabrani komunista vidjelo je priliku za svoje jačanje i napredak jer tim činom najednom velik broj radnika ostaje bez zaštite sindikalne organizacije.

Odnos vodstva ORS-a prema zabrani komunističkog djelovanja Obznanom jasno je artikuliran prilikom održavanja javne skupštine održane 13. veljače u zagrebačkom Apolo kinu. Ova se skupština trebala održati već 6. veljače, ali su održavanje tada onemogućili komunisti, a do sukoba grupe komunista s članovima ORS-a došlo je i 13. veljače nakon čega je intervenirala policija.⁴²³ Članak objavljen u *Slobodi* povodom održavanja ove skupštine, nakon donesenih transkripata nekoliko govora u kojima, između ostalog, predvodnici ORS-a napadaju komuniste, završava riječima:

„Ova je borba⁴²⁴ svršila sa porazom komunista i to bjelodanim, javnim porazom. Njihova je moć slomljena vlastitom glupošću i krivnjom. Mi to ne žalimo, jer smatramo da je to apsolutno nužno za ozdravljenje i konsolidovanje radničkog pokreta i jer se ne može voditi borba protiv bijelog terora a ostavlja crveni teror. Jedan i drugi jednako su reakcionarni.“⁴²⁵

Iako se u nekoliko govora održanih na ovoj skupštini konstatira kako vlada i industrijalci koriste slabljenje sindikalnog pokreta nakon donošenja Obznane za smanjenje nadnica i prava radnika,⁴²⁶ vođe ORS ipak su novonastalu situaciju u pravom redu smatrali pogodnom za jačanje vlastitih pozicija. Prema njima, glavna krivica za narušavanje položaja radnika ne leži na vladi i kapitalistima, kojima je takvo ponašanje imanentno, već na komunistima koji su svojim nepromišljenim djelovanjem uzrokovali pokretanje represija protiv čitavog radničkog pokreta.

⁴²² „Plenarna sjednica Općeg Radničkog Saveza“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 3., god. 5. (Zagreb: 20.1.1921.), 3.

⁴²³ „Za otvaranje radničkih sindikata“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 7., god. 5. (Zagreb: 17.2.1921.), 1.

⁴²⁴ Borba o kojoj autor govori je borba komunista s vlastima, ali i njihov sukob s ORS-om.

⁴²⁵ „Za otvaranje radničkih sindikata“, 2.

⁴²⁶ Idem, 1-2.

Namjera Općeg radničkog saveza da preuzme radničke mase koje ostaju sindikalno neorganizirane nakon donošenja Obznane nije bila pretjerano uspješna. U *Slobodi* se navodi nekoliko slučajeva u kojima lokalne radničke organizacije koje su nekada bile dio CRSVJ-a prelaze u ORS, ali čini se da se radi tek o iznimkama. Plan ORS-a vjerojatno je i narušilo i obnavljanje Centralnog radničkog sindikalnog vijeća za Hrvatsku i Slavoniju, koje je imalo sjedište u Zagrebu, sredinom 1921. godine.⁴²⁷ Iako su komunistički sindikati, uz Hrvatsku i Slavoniju, obnovili svoj rad i u nekim drugim dijelovima države, nekadašnja središnjica CRSVJ-a, ona u Beogradu, sredinom godine još nije bila u funkciji.⁴²⁸ Neiskorištena prilika za jačanjem nakon Obznane te ponovna pojava komunističke konkurencije, u prvom redu na prostoru Hrvatske i Slavonije, bili su vjerojatni poticaj na značajnu promjenu strategije socijaldemokratskih sindikata.

Nekoliko tjedana nakon obnove CRSV-a u Zagrebu, 21. srpnja, u *Slobodi* je objavljen članak Vilima Haramine, drugog tajnika ORS-a, pod naslovom „Na okup!“ Haramina je svome članku istaknuo kako je nužno provesti ujedinjenje svih sindikata u državi koji su se opredijelili za Amsterdamsku internacionalu jer se oni jedino zajednički mogu suprotstaviti napredovanju kapitalističke klase.⁴²⁹ U vremenu kada je Haramina pozvao na ujedinjenje, u Kraljevini SHS postojalo je nekoliko sindikata opredijeljenih za Amsterdamsku internacionalu, međutim iako su gotovo svi pretendirali na širenje na prostor čitave države, uglavnom su zapravo bili ograničeni na jednu ili dvije provincije. Ujedinjenjem bi socijaldemokratski sindikati povezali svoje provincijske strukture i proširili se na čitavu državu. Prvi formalni korak ka ujedinjenju socijaldemokratskih sindikata napravljen je početkom rujna u Zagrebu gdje je održana konferencija za sindikalno ujedinjenje.⁴³⁰ Konferenciji su prisustvovali Glavni radnički savez iz Beograda i Sarajeva,⁴³¹ Strukovna komisija za Sloveniju,⁴³² Savez privatnih namještenika Jugoslavije, Savez grafičkih radnika Jugoslavije, Savez jugoslavenskih pomoraca u Bakru te Opći radnički savez sa svojim centralama u Zagrebu i Sarajevu.⁴³³ Predstavnici sviju prisutnih sindikata izjasnili su se za ujedinjenje na temelju nezavisnosti od političkih organizacija i pripadnosti Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali te su odlučili da se od predstavnika ORS-

⁴²⁷ „Parceliranje sindikalnog pokreta“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 26., god. 5. (Zagreb: 30.6.1921.), 2.

⁴²⁸ „Parceliranje sindikalnog pokreta“, 2.

⁴²⁹ Vilim Haramina, „Na okup!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 29., god. 5. (Zagreb: 21.7.1921.), 2.

⁴³⁰ „Konferenca za sindikalno ujedinjenje“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 36., god. 5. (Zagreb: 8.9.1921.), 1.

⁴³¹ Glavni radnički savez je sindikat koji je usko vezan uz socijalističke centrumaše, frakciju koja se odvaja od komunista 1920. godine na Vukovarskom kongresu Socijalističke radničke partije (komunista).

⁴³² Sindikat vezan uz Jugoslavensku socijaldemokratsku stranku.

⁴³³ „Konferenca za sindikalno ujedinjenje“, 1.

a, Glavnog radničkog saveza i Strukovne komisije, triju najvećih prisutnih sindikata, sastavi komisija čiji je zadatak dogovoriti model i proces sindikalnog ujedinjenja.⁴³⁴ Svoj prvi sastanak ova je komisija imala 5. i 6. listopada u Beogradu gdje je konstituiran Sekretarijat komisije za sindikalno ujedinjenje s Vilimom Bukšegom kao sekretarom te Ivanom Tokanom i Bogdanom Krekićem kao članovima.⁴³⁵ Proces ujedinjenja socijaldemokratskih sindikata predvodio je upravo Opći radnički savez što je vidljivo iz činjenice da je na čelo Sekretarijata imenovan Bukšeg, predsjednik ORS-a i, uz Koraća, najistaknutiji član Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Nakon stvaranja Sekretarijata socijaldemokratski sindikati počinju koordinirati svoje djelovanje, a proces ujedinjenja završen je 1922. godine kada nastaje Savez radničkih sindikata Jugoslavije. Time i formalno nestaje ORS, u neposredno poratnom razdoblju jedan od najmoćnijih političkih aktera u Hrvatskoj i Slavoniji, te nova sindikalna organizacija prerasta okvire Hrvatske i Slavonije, ali i Socijaldemokratske stranke koja i sama prestaje postojati s početkom 1922. godine. Čak i ujedinjeni, socijaldemokratski sindikati u godinama koje dolaze neće svojom snagom moći konkurirati komunističkim sindikalnim organizacijama te će dio njih i potpasti pod utjecaj komunista i radikalizirati svoje djelovanje.

5. Od Beograda do Zagreba

5. 1. Posljedice rascjepa i konsolidacija

Iako je njena unutarnja struktura već dvije godine uzdrmana frakcijskom podjelom, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije je u trenucima raskola još uvijek imala značajan politički kapital. Taj je kapital počivao na desetak socijaldemokratskih zastupnika koji su u Privremenom narodnom predstavništvu činili Socijaldemokratski klub unutar kojeg je daleko najveći utjecaj imala upravo Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Međutim, bez obzira na spomenuti kapital, vođama Socijaldemokratske stranke bilo je jasno kako Beogradski kongres ujedinjenja i stvaranje nove, jedinstvene komunističke stranke za čitavu državu predstavljaju snažan udarac njihovoj političkoj organizaciji, samo je još trebalo odrediti koliko snažan. Naime, ni nakon završetka Kongresa ujedinjenja nije bilo jasno koje su stranačke podružnice i s koliko članova odlučile na izlazak iz SDSHS i pridruživanje komunistima te su

⁴³⁴ Idem, 1.

⁴³⁵ „Oko sindikalnog ujedinjenja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 41., god. 5. (Zagreb: 13.10.1921.), 1.

stoga naredni mjeseci bili period u kojem socijaldemokrati nastoje konsolidirati unutarnju strukturu svoje stranke.

Prošlo je gotovo mjesec dana od održavanja Kongresa ujedinjenja do njegova prvog sljedećeg spominjanja u *Slobodi*. Razlog zašto se ovako važan događaj dugo ne javlja u socijaldemokratskom javnom diskursu vjerojatno je taj što vodstvo Stranke nije bilo sigurno kakve su posljedice Beogradskog kongresa te, shodno tome, kakav stav zauzeti prema njemu. Inicijalna reakcija Glavnog odbora bio je tajni pokušaj pregovora s komunistima i saniranja rascjepa kroz postizanje kompromisa.⁴³⁶ Glavni je odbor predložio da će prihvatiti zaključke iz Beograda kao platformu ujedinjenja uz uvjet da se odustane od promjene imena stranke, antiparlamentarizma i učlanjenja u Treću internacionalu.⁴³⁷ Prihvatanje ova tri uvjeta koja je postavila Socijaldemokratska stranka potpuno bi obezvrijedilo dogovor postignut na Kongresu ujedinjenja te SRPJ(k) nije čak ni odgovorila na prijedlog Glavnog odbora.⁴³⁸ Još uvijek ne objavljujući svoj stav, nakon komunističke odbijenice Glavni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije odlučio je, riječima nekoliko tjedana kasnije objavljenog proglasa, „da otpočne s pročišćivanjem naše stranke od svih stranih i tuđjih elemenata, da odvoji sindikalističko-anarhistički kukolj od socijalno-demokratske pšenice.“⁴³⁹

Sredinom svibnja napokon je u *Slobodi*, u dva nastavka, objavljen članak „Dve taktike“, koji piše njen suradnik iz Beograda, Sava Muzikravić, u kojem se eksplicira stav socijaldemokrata prema Kongresu ujedinjena. Već na samom početku svog teksta Muzikravić zaključuje:

„Sa izvešnošću može se reći, da kongres nije ispunio ni jedan od ova dva zadatka: Niti je ujedinio jugoslavenski proletarijat u jednu partiju, niti je dao političkoj borbi radničke klase jedan pravac, koji odgovara objektivnim i subjektivnim prilikama naše zemlje.“⁴⁴⁰

Odlučivši se suprotstaviti novoosnovanoj SRPJ(k), socijaldemokrati su nužno morali tvrditi kako je pokušaj njihovih komunističkih suparnika da stvore jedinstvenu stranku koja će predstavljati radničku klasu čitave države bio neuspješan. Kritika politike SRPJ(k)-a zapravo

⁴³⁶ Glavni odbor socijalno demokratske stranke, „Drugovima i drugaricama! Članovima socijalno-demokratske stranke!“ u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 65., god. 5. (Zagreb: 17.6.1921.), 1.

⁴³⁷ „Drugovima i drugaricama! Članovima socijalno-demokratske stranke!“ 1.

⁴³⁸ Idem, 1.

⁴³⁹ Idem, 1.

⁴⁴⁰ Sava Muzikravić, „Dve taktike“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 52., god. 5. (Zagreb: 15.5.1921.), 1.

je nastavak dotadašnje kritike lijeve frakcije. Muzikravić, spominjući „objektivne i subjektivne prilike“, izražava neslaganje s revolucionarnom taktikom komunista tvrdeći kako na prostoru Kraljevstva SHS ne postoje uvjeti, dovoljno razvijena radnička klasa i socijalistička stranka, koji bi omogućili uspješno revolucionarno uvođenje socijalističkih odnosa. U drugom dijelu članka, autor političkom djelovanju komunista suprotstavlja ono socijaldemokrata:

„Nasuprot ovoj čisto anarhističkoj taktici, taktici „direktne akcije“ i revolucionarne romantike, proletarijat Jugoslavije treba da istakne socijaldemokratsku taktiku planske i sistemske klasne borbe na cjeloj liniji: i u Skupštini i u opštini, u sindikatu i u štampi, na zborovima i na konferencijama.“⁴⁴¹

Nazivanje komunističkog djelovanja anarhističkom taktikom, za to je razdoblje uobičajeni način na koji socijaldemokrati nastoje diskreditirati komuniste.⁴⁴² Autor komunističkoj „revolucionarnoj romantici“ suprotstavlja uobičajeno socijaldemokratsko djelovanje, politiku uvođenja reformi kroz tijela zakonodavne vlasti. Socijaldemokrati su u sukob sa SRPJ(k)-om ušli ustrajući na praksi političkog djelovanja koju su vodili proteklih godina.

Istovremeno s objavom Muzikravićeva članka Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije započela je s organizacijom županijskih konferencija s ciljem spomenute konsolidacije svoje organizacije. Prva je održana 18. svibnja u Mitrovici,⁴⁴³ u Srijemskoj županiji, kraju u kojem je socijaldemokracija tradicionalno imala snažnu potporu i gdje je Vitomir Korać još 1913. godine izabran u Hrvatski sabor. Na konferenciji je sudjelovalo pedeset i devet predstavnika političkih i sindikalnih organizacija iz sedamnaest mjesta Srijemske županije te su se oni „jednodušno“⁴⁴⁴ izjasnili protiv stranačkog rascjepa.⁴⁴⁵ Glavni odbor predstavljala su čak četvorici istaknutih članova stranke, Korać, Vilim Bukšeg, Juraj Bukšeg i Sima Kotur, a Korać je u svom govoru ishod glasanja na ovoj konferenciji prikazao kao značajan uspjeh, ali je i priznao kako su podružnice Socijaldemokratske stranke u Bosni i

⁴⁴¹ Sava Muzikravić, „Dve taktike II.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 53., god. 5. (Zagreb: 17.5.1921.), 1.

⁴⁴² Brojni su promjeri u kojima socijaldemokrati optužuju komuniste za anarhizam ili anarho-sindikalizam. Socijaldemokrati, ali i sami komunisti, u ovom su razdoblju anarhizam smatrali tek neplanskom i rušilačkom politikom koja nije doprinosila cilju ostvarivanja socijalističkog društva.

⁴⁴³ „Srijem je progovorio“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 56., god. 5. (Zagreb: 24.5.1921.), 1.

⁴⁴⁴ U tadašnjem socijalističkom diskursu uglavnom postoji razlika između jednoglasnog i jednodušnog. Jednoglasno obično označava da su svi prisutni glasali za određeni prijedlog, a jednodušno da nitko nije glasao protiv, odnosno da su svi glasali za ili bili suzdržani.

⁴⁴⁵ „Srijem je progovorio“, 1.

Hercegovini i u Osijeku izgubljene jer su se gotovo čitave opredijelile za ljevicu.⁴⁴⁶ Iako su socijaldemokrati konferenciju u Mitrovici prikazali kao svoj veliki uspjeh nad komunistima, čini se da on i nije bio toliko velik. Naime, prema popisu organizacija koje su poslale svoje delegate na konferenciji su sudjelovali predstavnici socijaldemokrata samo triju većih gradova i mjesta Srijemske županije, Mitrovice, Zemuna i Petrovaradina.⁴⁴⁷ Na tom se popisu ne spominju brojna druga veća mjesta, poput administrativnog središta Vukovara, Vinkovaca, Iloka ili Rume, te možemo zaključiti kako je čak i u Srijemskoj županiji, svom uporištu, SDSHS nakon Kongresa ujedinjenja izgubila najmanje polovicu svojih ranijih podružnica.

Sljedeće su na redu bile Virovitička županija, čije je administrativno središte Osijek, i Požeška županija. Konferencija za te županije održana je sredinom lipnja u Osijeku, a svi prisutni delegati osim „drugarice Šestak iz Đakova“ opredijelili su se za ostanak u Socijaldemokratskoj stranci.⁴⁴⁸ Iako je stranačko vodstvo i ovu konferenciju nastojalo prikazati kao svoj uspjeh, a obavijest o njenom održavanju i rezultatu je u *Slobodi* objavljena pod pomalo pompoznim naslovom „Rastrežnjivanje se nastavlja“, relanost je bila potpuno suprotna. Na konferenciji su sudjelovali samo delegati stranačkih podružnica iz Našica, Slatine, Đakova, Požege i Pleternice, te neorganizirani socijaldemokrati iz Osijeka čija je podružnica prešla u SRPJ(k).⁴⁴⁹ Uzevši u obzir da se delegatkinja iz Đakova izjasnila za ljevicu, lojalnost Socijaldemokratskoj stranici, s prostora čitave ove dvije županije, izjavile su samo četiri stranačke organizacije i osječka grupa socijaldemokrata. S obzirom na to da su prethodnih godina na ovom prostoru nove stranačke podružnice otvarane svakih nekoliko tjedana, konferencija u Osijeku bila je pokazatelj slabosti Socijaldemokratske stranke. Sličan je rezultat imala i konferencija za Bjelovarsko-križevačku županiju, održana početkom srpnja u Bjelovaru. Njoj su prisustvovali delegati tek jedanaest organizacija, a sam je Korać, jedan od predstavnika Glavnog odbora, u svom govoru indirektno priznao kako se većina nekadašnjih podružnica Socijaldemokratske stranke opredijelila za komuniste:

„Nama se za danas ne radi da li imamo većinu, već o tome, da znademo tko su socijalni demokrati, da možemo s njima raditi. Komunisti će se vjerojatno prije ili kasnije opet izgubiti.“⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Idem, 1.

⁴⁴⁷ Idem, 2.

⁴⁴⁸ „Rastrežnjivanje se nastavlja II.“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 66., god. 5. (Zagreb: 19.6.1921.), 2.

⁴⁴⁹ „Rastrežnjivanje se nastavlja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 65., god. 5. (Zagreb: 17.6.1921.), 1.

⁴⁵⁰ „Što vele radnici bjelovarske županije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 77., god. 5. (Zagreb: 15.7.1921.), 1-2.

Iako je, podučen iskustvom triju županijskih konferencija, Korać u Bjelovaru nastojao opravdati činjenicu da se većina njegove stranke opredijelila za komuniste, naredna konferencija, održana 20. srpnja u Varaždinu, probudila je optimizam socijaldemokrata. Za razliku od situacije u preostalim županijama, u Varaždinskoj županiji, koja tada uključuje i Međimurje, velik dio podružnica Socijaldemokratske stranke nije se odmah nakon Kongresa ujedinjenja jasno opredijelio za socijaldemokraciju ili komunizam već su čekale održavanje županijskog kongresa. Tako je kongresu u Varaždinu prisustvovalo čak sto trideset i troje delegata iz dvadeset i četiri mjesta.⁴⁵¹ Glavni odbor stranke predstavljali su Korać i braća Vilim i Juraj Bukšeg, a novoosnovanu SRPJ(k) Slavko Kaurić i Mirko Kajba.⁴⁵² Nakon što su predvodnici socijaldemokrata i komunisti održali svoje govore te nakon provedene rasprave, kasno u noć istog dana prešlo se na glasanje u kojem su delegati mogli dati svoj glas rezoluciji socijaldemokratske desnice ili komunističke ljevice.⁴⁵³ Rezultat glasanja naizgled je prekinuo trend poraza socijaldemokrata. Njihovoj je rezoluciji svoj glas dalo četrdeset i devet tada prisutnih delegata, a za komunističku rezoluciju glasao je trideset i jedan delegat.⁴⁵⁴ Gotovo polovica delegata koji su pristigli na konferenciju moralo je otkazati se iz Varaždina prije samog glasanja te je stoga, iako se u *Slobodi* tvrdi da bi u slučaju njihove prisutnosti razlika u korist socijaldemokrata bila i veća,⁴⁵⁵ upitno u kolikoj je mjeri završno glasanje predstavljalo stvarni odnos snaga socijaldemokrata i komunisti u Varaždinskoj županiji. Bez obzira na to, odluka većine prisutnih na varaždinskoj konferenciji bio je uspjeh Socijaldemokratske stranke kojoj se priključuju organizacije čiji su delegati glasali za rezoluciju desnice, ali kojoj potporu izražava i dotada neutralni lokalni varaždinski socijalistički list *Bratstvo*.⁴⁵⁶

Varaždinska konferencija bila je posljednja od županijskih konferencija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Održane su četiri konferencije kojima je pokriveno pet od osam županija Hrvatske i Slavonije. Nisu održane županijske konferencije za Ličko-krbavsku i Modruško-riječku županiju gdje Socijaldemokratska stranka ni prije rascjepa nije imala značajniji broj podružnica, te za Zagrebačku županiju gdje je temeljna podružnica, ona zagrebačka, tek bila u procesu obnove nakon što su je nekoliko mjeseci ranije preuzeli

⁴⁵¹ „Županijska konferenca u Varaždinu“, u: : *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 81., god. 5. (Zagreb: 26.7.1921.), 2.

⁴⁵² „Slom komunista u Varaždinu i Zagorju“, u: : *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 80., god. 5. (Zagreb: 24.7.1921.), 4.

⁴⁵³ „Slom komunista u Varaždinu i Zagorju“, 4.

⁴⁵⁴ Idem, 4.

⁴⁵⁵ idem, 4.

⁴⁵⁶ Idem, 4.

komunisti. Iako se u *Slobodi* uglavnom nastojalo ove konferencije prikazati kao uspjeh socijaldemokrata, izuzev one u Varaždinu, one su pokazatelj njihove stvarne slabosti koja je posljedica izlaska lijeve frakcije iz SDSHS te njen ulazak u SRPJ(k). Paralelno s slabljenjem socijaldemokrata, potpora komunistima na području Hrvatske i Slavonije sve je više jačala te oni od Socijaldemokratske stranke preuzimaju vodeću ulogu u radničkom pokretu.

Dva su temeljna razloga zašto socijaldemokrati gube potporu, a komunisti jačaju na području Hrvatske i Slavonije nakon Kongresa ujedinjenja. Prvi je neuspjeh središnje vlade, u kojoj je sudjelovala Socijaldemokratska stranka, da poboljša položaj siromašnijih slojeva, u prvom redu, provođenjem agrarne reforme, a drugi je društveno ozračje koje je favoriziralo radikalna rješenja brojnih socijalno-ekonomskih problema koji su pogađali novu državu u prvoj godini njena postojanja. Uz probleme malih zemljišnih posjeda, koji su prolongirani neprovođenjem agrarne reforme, u prvoj polovici 1919. godine stanovništvo Hrvatske i Slavonije suočilo se s drastičnim padom vrijednosti novca te rastom cijena poljoprivrednih proizvoda. Naime, ujedinjenjem Države SHS i Kraljevine Srbije u novoj su državi paralelno postojale dvije valute, srpski dinar i austrougarska kruna. Iako je Austro-Ugarsko Carstvo prestalo postojati, kruna se i dalje upotrebljavala u više novonastalih država kao prijelazna valuta. Međutim, kako je nestala središnja vlast koja je upravljala ovom valutom, njena vrijednost postaje iznimno promjenjiva te dolazi do inflacije koja je dodatno potencirana time što se u kruna zapravo nastavila nekontrolirano tiskati u Budimpešti gdje se prije raspada Austro-Ugarske nalazila jedna od službenih kovnica novca.⁴⁵⁷ S namjerom da pod kontrolu stavi tečaj krune koja se koristi u dijelovima države koji se nekada bili dio Austro-Ugarske, odnosno u tzv. prečanskim krajevima, beogradska je vlast početkom 1919. godine počela vlastitim biljegom obilježavati novčanice koje su u uporabi na njenom teritoriju.⁴⁵⁸ Međutim, bilježenje novca nije uspjelo zaustaviti inflaciju jer su na inozemnim tržištima i vrijednosti dinara, valute korištene na prostoru Kraljevine Srbije, vrijednosti krune bile u stalnom padu.⁴⁵⁹ Pad vrijednosti novca, u kombinaciji s raširenim krijumčarenjem hrane u Austriju, gdje se ona prodavala po visokim cijenama, i s liberalizacijom tržišta početkom ožujka,⁴⁶⁰ za posljedicu je

⁴⁵⁷ Bosiljka Janjatović, „Izveštaj bana Matka Laginje o pubini seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 257-293., vol. 24., br. 1. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1992.), 261.

⁴⁵⁸ „Valuta“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 58., god. 3. (29.5.1919.), 2.

⁴⁵⁹ „Valuta“, 2.

⁴⁶⁰ Mira Kolar-Dimitrijević, „Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radnika Savske banovine 1929-1939.“, u: *Povijesni prilozi*, 167-229., vol. 3., no. 3. (Institut za historiju radničkog pokreta: Zagreb, 1984.), 170-171.

imao značajno povećanje životnih troškova i opću skupoću živežnih namirnica. *Sloboda* je više puta upozoravala na problem skupoće, ali Socijaldemokratska stranka nije uspjela riješiti ovaj problem kada je bila dio vlasti. Skupoća živežnih namirnica u Hrvatskoj i Slavoniji manje je pogađala seljaštvo, koje je činilo većinu stanovništva, nego li urbano stanovništvo. Međutim, seljaštvo je već bilo nezadovoljno neprovođenjem agrarne reforme te je skupoća bila jedan od glavnih faktora nezadovoljstva ostatka stanovništva, pa i radnika čiji je reprezentant SDSHS nastojala postati.

Prva godina nove države nipošto nije bila mirno razdoblje. Uz spomenute faktore koji su negativno utjecali na ekonomski položaj radništva, na radikalizaciju stanovništva zasigurno je utjecao još postojeći Zeleni kadar i političko nasilje koje je provodila vlast. Naime, Kraljevina SHS uspjela je konačno suzbiti djelovanje Zelenog kadra tek sredinom 1919. godine, a kako su do tada već brojne skupine unutar tog pokreta bile izrazito boljševizirane, njihovi su pripadnici širili revolucionarni sentiment.⁴⁶¹ Političko je nasilje, o kojem svjedoče brojni tekstovi objavljeni u *Slobodi*, uglavnom bilo usmjereno protiv komunista te se svodila na uhićenja komunističkih agitatora, zabrane skupština i cenzuru tiskovina. Od izlaska socijaldemokrata iz vlada, ovi su oblici političkog nasilja počeli značajnije pogađati i Socijaldemokratsku stranku. Iako je političko nasilje usmjereno prema socijaldemokratima i dalje znatno manjeg intenziteta od onog usmjerenog prema komunistima, pojava cenzure socijaldemokratskih tiskovina, uključujući *Slobodu*, i češće policijske opstrukcije rada socijaldemokratskih organizacija javili su se gotovo trenutno nakon izlaska iz vlada. Primjer toga su i prvomajske proslave, koje su u dijelu Hrvatske i Slavonije zajedno krenuli organizirati komunisti i socijaldemokrati, a koje su svega nekoliko dana prije prvog svibnja zabranjene u čitavoj zemlji s izuzetkom Slovenije.⁴⁶² Dan prije praznika proslave su u Hrvatskoj i Slavoniji ipak dopuštene, ali samo u zatvorenim prostorima te one uglavnom nisu toliko velike kao godinu dana ranije.⁴⁶³ Ipak, kao odgovor na ovu zabranu socijaldemokratski i komunistički sindikati u Zagrebu su pokrenuli štrajk koji je trajao do 30. travnja do 2. svibnja, a na sam je prvi svibnja obustavljen gotovo sav rad u Zagrebu, ali i diljem Hrvatske i Slavonije te čitava Kraljevstva.⁴⁶⁴ Nemogućnost slobodnog političkog djelovanja opozicije, čak i kada ona nije bila radikalna, poticalo je nezadovoljne

⁴⁶¹ Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, 126; Čulinović fenomenu Zelenog kadra pristupa kao jedinstvenom i homogenom pokretu te tvrdi da on u cijelosti postaje revolucionaran pokret. Iako je više autora nakon Čulinovića ukazalo na praktičnu i ideološku heterogenost Zelenog kadra, čini se da je doista tijekom vremena velik dio ovog pokreta pristao uz ideju revolucionarnog rušenja poretka.

⁴⁶² „Proslava 1. svibnja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 47. god. 3. (Zagreb: 3.5.1919.), 1.

⁴⁶³ „Proslava 1. svibnja“, 2.

⁴⁶⁴ Idem, 1-2.

građane da rješenja socio-ekonomskih problema traže i izvan okvira zakonski dopuštenog, a takvo su djelovanje svojom revolucionarnošću najglasnije proklamirali komunisti.

Velik broj izvora koji opisuju stanje u Kraljevstvu SHS 1919. godine opisuje ga kao revolucionarno. Da je doista bilo tako jasno je vidljivo iz činjenice da se te godine sve do jeseni javljaju brojne pobune diljem države, a posebno na prostoru Hrvatske i Slavonije te Slovenije. S obzirom na djelovanje socijaldemokrata posebno je zanimljiva i ilustrativna pobuna koja je izbila u Varaždinu 23. srpnja, samo nekoliko dana nakon što je ondje održana već opisana županijska konferencija na kojoj većina prisutnih delegata svoj glas daje Socijaldemokratskoj stranci. Tog su dana lokalni komunisti, možda potaknuti i od strane mađarskih komunista, pokušali pokrenuti socijalistički revoluciju.⁴⁶⁵ U pobuni je sudjelovalo dvjestotinjak vojnika i otprilike isto toliko civila socijalista, ali pobuna je već istog dana ugušena te je rezultirala sa sedmero mrtvih i velikim brojem ranjenih socijalista.⁴⁶⁶ Međutim u ovom je slučaju zanimljivo djelovanje lokalnih socijaldemokrata. Kako je vidljivo iz službenih dokumenata lokalne vlasti i izvještaje o uhićenjima, u pobuni komunista aktivno je sudjelovao veoma velik broj lokalnih socijaldemokrata, neki od kojih su se samo koji dan ranije opredijelili za oportunističku i antirevolucionarnu Socijaldemokratsku stranku.⁴⁶⁷ Naime, iako su Glavni odbor i najviši rang lokalnih stranačkih čelnika naknadno osudili revolucionarno djelovanje u Varaždinu,⁴⁶⁸ sami su članovi Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije bili dovoljno nezadovoljni i radikalno raspoloženi da se spremno priključe komunistima u revoluciji iako se njihova politička organizacija dosljedno protivila takvom djelovanju te je već nekoliko mjeseci bila u otvorenom sukobu s komunistima.

Razloge zašto su se varaždinski socijaldemokrati odlučili priključiti komunističkom pokušaju revolucionarnog djelovanja možemo tražiti i u promjeni značenja označitelja revolucija u socijaldemokratskom diskursu na početku 1919. godine. Kao što je ranije spomenuto, SDSHS tijekom 1918. značajan napor ulaže u borbu protiv revolucionarnog djelovanja i boljševizma. Međutim nakon ujedinjenja u jednu državu ovo se mijenja te označitelj revolucija više ne nosi isključivo negativna značenja. Revolucija se prvo u diskursu pojavljuje kao pozitivan fenomen u kontekstu ujedinjenja koje je identificirano kao provođenje nacionalne revolucije. Već je ova promjena značila poremećaj jasno uspostavljenog negativnog

⁴⁶⁵ Ivanka Štager, „Buna u Varaždinu 1919. godine“, u: *Godišnjak Gradskog muzeja*, br. 5., 87-96., (Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1975.), 89.

⁴⁶⁶ Vidmar, „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919 god.“, 163-164.

⁴⁶⁷ Idem, 167-170.

⁴⁶⁸ Štager, „Buna u Varaždinu 1919. godine“, 93-94.

značenja revolucije. Gotovo istovremeno u *Slobodi* postaje vidljiva svojevrsna romantizacija revolucije i revolucionara koju, međutim, i dalje uvijek nužno prati osuda revolucionarne taktike. Primjer toga je članak „Bratoubilački rat u Njemačkoj“ koji je objavljen već u prvom broju *Slobode* u 1919. godini. Nepotpisani autor članka prvo je jasno osudio revolucionarno djelovanje Saveza spartakovaca te je zatim zaključio:

„Naprotiv Spartakus-skupina znade veoma dobro, da se njena politika herojičkog samopožrtvovanja opire samo o slabu manjinu radničke klase, a pogotovo slabu manjinu njemačkog naroda. Ona stoga otklanja, da se podvrgne odluci narodne skupštine. Nasuprot demokratskog načela, da većina naroda imade da odluči, stavlja zahtjev za diktaturom radničkih i vojničkih: jedna premda mala ali odlučna, srčana i bezobzirna manjina imade zgrabiti vodstvo i sa bezobzirnim terorom prisiliti na poslušnost nepokorenu većinu.“⁴⁶⁹

Iako su socijaldemokrati i dalje načelno osuđivali revoluciju te tvrdili kako se njome samo uspostavlja teror manjine nad većinom, jasno je kako neki od njih romantiziraju revoluciju, nazivajući je „herojičkim samopožrtvovljenjem“, i revolucionare, kojima pripisuje odlike odlučnosti i srčanosti. Romantizacija revolucije i revolucionara, koja je vidljiva u više članaka objavljenih u *Slobodi*, nije značila da je desna frakcija prihvatila revoluciju kao taktiku uvođenja socijalističkog društva ili joj pridala pozitivno značenje. Štoviše, pozitivna značenja se i dalje neće eksplicitno vezivati uz revoluciju, već samo posredno kao što je vidljivo u citatu. Međutim, ovakva romantizacija revolucije utjecala je ideološko prihvaćanje revolucionarne prakse, a ne nužno i teorije. Primjer toga vidljiv je upravo u Varaždinu gdje su se socijaldemokrati samo nekoliko dana prije pridruživanja komunističkoj pobuni većinski izjasnila protiv komunista čija je temeljna odrednica upravo revolucionarna taktika.

Mjeseci nakon Kongresa ujedinjenja u Beogradu bili su u prvom redu period konsolidacije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Međutim, rezultati te konsolidacije bili su porazni. Ispostavilo se kako je većina nekadašnjih stranačkih podružnica otkazala poslušnost Glavnom odboru i prešla u redove SRPJ(k). Frakcijska podjela na socijaldemokrate i komuniste dovela je do rascjepa koji je iznimno negativno utjecao na socijaldemokraciju u Hrvatskoj i Slavoniji. Rascjep se dogodio u specifičnim političkim i socio-ekonomskim okolnostima koje su favorizirale rast popularnosti nove komunističke stranke, a

⁴⁶⁹ „Bratoubilački rat“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1. god. 3. (Zagreb: 4.1.1919.), 1-2.

ona je rasla na uštrb socijaldemokratskih stranaka čiji se članovi i simpatizeri još od kraja rata sve više politički radikaliziraju.

5. 2. Ponovo u vladi

Početkom kolovoza do izražaja je još jednom došla politička nestabilnost monarhističke Jugoslavije. U svibnju stvorena Demokratska stranka Jugoslavije,⁴⁷⁰ nastala ujedinjenjem desetak političkih opcija, u Privremenom narodnom predstavništvu organizirala je Demokratski klub, udruženje zastupnika DSJ-a i nekoliko manjih grupacija, te time postala je najjača stranka Privremenog narodnog predstavništva.⁴⁷¹ Promjene u odnosima moći političkih stranaka i općenito loša unutarnja situacija u zemlji, uzrokovali su krizu vlasti te početkom kolovoza dolazi o pregovora o sastavljanju nove vlade na čelu koje je trebao biti Ljuba Davidović, predsjednik DSJ-a. Davidović se prvo upustio u pregovore s građanskim strankama nastojeći od njih stvoriti snažnu koncentracijsku vladu čija bi opozicija u Privremenom narodnom predstavništvu bili samo socijalisti, odnosno socijaldemokrati.⁴⁷² Međutim, Davidovićevi pregovori s građanskim strankama pokazali su se neuspješnima te se on okreće socijaldemokratima čiji klub u Privremenom narodnom predstavništvu broji desetak članova te je 18. kolovoza obrazovana demokratsko-socijaldemokratska vlada koja sama nema većinu u Predstavništvu, ali je podržava nekoliko manjih stranaka te uživa potporu regenta Aleksandra.⁴⁷³ U novoj vladi socijaldemokrati dobivaju tri ministarska mjesta i četiri od šesnaest ministarstva.⁴⁷⁴ Korać je ponovno preuzeo svoje nekadašnje ministarstvo socijalne politike, a sada postaje i ministar za narodno zdravlje, Bukšeg postaje ministar za ishranu i obnovu zemlje, a slovenski socijaldemokrat Kristan ministar za šume i rude.⁴⁷⁵

Iako su socijaldemokrati imali samo jedanaest zastupnika, više nego deset puta manje od svojih koalicijskih partnera demokrata koji imaju sto i trinaest,⁴⁷⁶ a tih jedanaest zastupnika ne osigurava parlamentarnu većinu, oni pod svoju kontrolu dobivaju čak četvrtinu svih

⁴⁷⁰ Kratica DSJ.

⁴⁷¹ Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS* (Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 1970.), 15-16.

⁴⁷² „Ministarska kriza“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 87. god. 3. (Zagreb: 13.8.1919.), 1.

⁴⁷³ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, s engleskog preveo Josip Šentija (Zagreb: Duriex, 1995.), 159.

⁴⁷⁴ „Novo ministarstvo“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 89. god. 3. (Zagreb: 20.8.1919.), 1.

⁴⁷⁵ Idem, 1.

⁴⁷⁶ Idem, 1.

ministarstava. Za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije koja je u proteklim mjesecima pretrpjela niz poraza od komunista, ponovni je ulazak u vladu značio povratak nekadašnje moći iako je sada u njenoj pozadini stajala znatno oslabljena potpora javnosti. Desetak godina kasnije pišući o ulasku u Davidovićevu vladu Korać je tvrdio kako je njegova Socijaldemokratska stranka zbog kontinuirane represije komunista imala snažne rezervacije oko ponovnog ulaska u vladu te da su oni pristali na sporazum s demokratima tek nakon što su to već učinili socijaldemokrati iz Slovenije.⁴⁷⁷ Dojam da zapravo ne žele ući u novu državnu vladu socijaldemokrati su nastojali ostaviti i u danima kada su vodili pregovore s demokratima i nakon što je vlada obrazovana. Dan nakon što je već postignut dogovor s demokratima *Sloboda* objavljuje nekoliko dana ranije napisani članak u kojem Vilim Bukšeg⁴⁷⁸ ističe kako je Socijaldemokratska stranka sklonija ideji da građanske stranke same sastave vladu koja će provoditi progresivne političke i socijalne reforme, a da ako Stranka uđe u vladu „ona to čini iz krajnje nužde u interesu napretka i konsolidacije države.“⁴⁷⁹ Taj stav SDSHS zadržava i nakon što socijaldemokratski ministri formalno stupaju na dužnost. Već u prvom članku koji obavještava o stvaranju vlade, objavljenom u *Slobodi*, navodi se kako nova vlada ne mora dugo trajati te da su njezini glavni zadaci provođenje izbora za Konstituantu i nastavak socijalnih reformi. Međutim, čini se kako je dojam o nevoljkom ulaženju u Davidovićevu vladu, upravo samo dojam. Naime, teško je povjerovati u Koraćevu priču da socijaldemokrati nisu željeli ući u vladu zbog nasilja nad komunistima jer su upravo tih dana kada oni postižu dogovor s demokratima u Zagrebu izvršena uhićenja brojnih komunista te su zabranjeni radikalno lijevi listovi *Plamen* i *Istina*. Također, *Sloboda* je već nekoliko mjeseci prije stvaranja ove vlade relativno pozitivno pisala o DSJ, a koji dan prije nego li je postignut dogovor o podjeli ministarstava, kada se još špekuliralo o koncentracijskoj vladi građanskih stranaka, u jednom se članaka navodi kako je Davidović „čovjek naprednih nazora, odličnog političkog ugleda, koji je daleko stajao od svih koruptivnih afera.“⁴⁸⁰ Vjerojatnije je da su socijaldemokrati, kako u Sloveniji, tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, već neko vrijeme prije sastavljanja ove vlade razmatrali mogućnost i pripremali teren za eventualnu suradnju s demokratima. Pritom su nastojali opravdati ponovni ulazak u vladu i nepopularnu ministerijalističku taktiku hvaleći koalicijske partnere te inzistirajući kako u vladu ulaze nevoljko i samo zato što su primorani lošom situacijom u zemlji. Da socijaldemokrati doista nisu željeli sudjelovati u središnjoj vlasti

⁴⁷⁷ Korać, 276.

⁴⁷⁸ Autor članka je potpisan samo inicijalima „V. B.“. Vjerojatno se radi o Vilimu Bukšegu.

⁴⁷⁹ V. B., „Riješavanje ministarske krize“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 88., god. 3. (Zagreb: 16.8.1919.), 1.

⁴⁸⁰ „Ministarska kriza“, 1.

te da je njihovo djelovanje bilo vođeno pukom nužnosti uspostave političke stabilnosti, njihovi su zastupnici mogli podržati manjinsku demokratsku vladu, kao što je uostalom nekoliko manjih parlamentarnih klubova podržalo demokratsko-socijaldemokratsku vladu.

Tjedan dana nakon stvaranja demokratsko-socijaldemokratske vlade, njen je predsjednik Ljuba Davidović pred Privremenim narodnim predstavništvom izložio vladin program rada. U podužem izlaganju on je kao ključne zadatke koja vlada mora izvršiti naveo donošenje izbornog zakona, rješavanje valutnog i agrarnog pitanja, ukidanje cenzure, demobilizaciju, uvođenje poreza na bogatstvo itd.⁴⁸¹ Nakon Davidovićeve izlaganja prešlo se na glasanje o povjerenju novoj vladi te je ono izglasano sa sto dvadeset i sedam naspram sto i devetnaest glasova.⁴⁸² Kako sama nije imala većinu u državnom parlamentu demokratsko-socijaldemokratska vlada bila je veoma nestabilna te se gotovo odmah nakon svoje uspostave našla u krizi. Već početkom devetog mjeseca opozicija je rušenjem kvoruma onemogućila donošenje proračuna⁴⁸³ te je na vladinoj sjednici 12. rujna Davidović primoran dati ostavku.⁴⁸⁴ Kriza vlade razriješena je sredinom listopada kada regent Aleksandar odlučuje Davidoviću dati punomoć da raspusti parlament i mandat za sastavljanje nove vlade te je formalno obrazovana nova, iako u gotovo istom sastavu, demokratsko-socijaldemokratska vlada.⁴⁸⁵ Iako je Privremeno narodno predstavništvo nastavilo postojati, ono se za trajanja vladina mandata više nije sastojalo te je tako i druga državna vlada u kojoj su sudjelovali socijaldemokrati u praksi vlast obnašala bez podrške parlamenta. Međutim, Davidovićeve vlada nije dugo ostala na vlasti, ona je svoju posljednju sjednicu održala 14. veljače te je na njoj zaključila kako će s obzirom na to da je regent odbio raspustiti parlament i sazvati izbore za Konstituantu ministri predati svoje ostavke.⁴⁸⁶ Regent Aleksandar prihvatio je ostavku Davidovića i njegovih ministara te je ubrzo stvorena nova vlada s radikalom Stojanom Protićem na čelu.

Davidovićeve vlada uvelike se razlikuje od prošle vlade u kojoj je Korać obnašao dužnost ministra. Za razliku od prve jugoslavenske vlade koja je bila koncentracijska i kao takva uključivala predstavnike svih značajnijih političkih stranaka u državi, demokratsko-socijaldemokratska vlada bila je produkt izravne suradnje jedne građanske i jedne socijalističke

⁴⁸¹ „Program nove vlade“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 92., god. 3. (Zagreb: 26.8.1919.), 1.

⁴⁸² „Povjerenje novoj vladi“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 93., god. 3. (Zagreb: 28.8.1919.), 2.

⁴⁸³ „Pobjeda opozicije?“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 100., god. 3. (Zagreb: 16.9.1919.), 1.

⁴⁸⁴ Bogumil Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, u: *Arhivski vjesnik*, vol. 13. no. 1. (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1970.), 24.

⁴⁸⁵ Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 164.

⁴⁸⁶ Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, 92.

opcije. Kao takva ona je povezala dvije nominalno politički suprotstavljene opcije. To je povezivanje s jedne strane socijaldemokratima, od kojih su daleko najutjecajnije socijaldemokrati iz Hrvatske i Slavonije, dala priliku da s pozicije moći provođenjem reformi povrate utjecaj i popularnost koje su izgubili u sukobu s komunistima. S druge strane, ova je koalicijska vlada demokratima dala priliku da se prikažu kao oni koji rješavaju socijalne probleme. I za demokrate i za socijaldemokrate nova je vlada bila je mogućnost da svojim djelovanjem pacificiraju narod i spriječe njegovu daljnju radikalizaciju.

Polu godine vladavine demokratsko-socijaldemokratske vlade obilježeno je permanentnom krizom. Jedan od temelja te krize bila je agrarna reforma čije je provođenje Davidović apostrofirao kao ključan cilj njegove vlade, a koju su snažne konzervativne političke opcije, predvođene Narodnom radikalnom strankom, nastojale obustaviti.⁴⁸⁷ Iako radikali nisu uspjeli srušiti vladu, a ona je voljom regenta Aleksandra dobila velike ovlasti vanparlamentarnog djelovanja, provođenje agrarne reforme koju su demokrati, a i sami socijaldemokrati isticali kao ključnu točku svog programa u mandatu njihove vlade nije ubrzano ili poboljšano.⁴⁸⁸ Kako vlada isprva nije imala sigurnu većinu u parlamentu, a nakon njene prve demisije on se više nije ni sastajao, „Prethodne odredbe“ nisu ozakonjene, a nije donesen ni poseban zakon o agrarnoj reformi te je stoga Franjo Poljak, ministar koji je nekoliko mjeseci ranije od Koraća preuzeo zadatak rješavanja agrarnog pitanja, agrarnu reformu nastavio provoditi kroz niz konfuznih uredbi, pritom uglavnom pogodujući svojim pristalicama.⁴⁸⁹ Sam Korać koji je nekoliko mjeseci ranije tvrdio da vladu napušta zbog neprovođenja agrarne reforme koja je dana u ruke upravo ministra Poljaka, kao i preostali socijaldemokrati, sada su prihvatili takvo stanje. Krajem siječnja 1920. godine Glavni je odbor SDSHS zaključio kako je nezadovoljan vladinim neprovođenjem reformi i krivnju za to svalio na ministre demokratske strane,⁴⁹⁰ međutim to javno izraženo nezadovoljstvo nije za posljedicu imalo istupanje socijaldemokratskih ministara iz vlade.

Agrarna reforma nije bio jedini od neprovedenih ciljeva demokratsko-socijaldemokratske vlade kojeg na početku mandata istaknuo Davidović. Iako je vlada pokušala riješiti problem nestabilnosti i dviju paralelnih valuta, njen je uspjeh u ovom slučaju bio veoma upitan. Ona je prvo u jesen 1919. godine stavljanjem markica pokušala dodatno zaštititi već

⁴⁸⁷ Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, 108-115.

⁴⁸⁸ Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji: 1918-1941 god.*, 327-330.

⁴⁸⁹ Idem, 325-327.

⁴⁹⁰ „Zaključci glavnog odbora stranke“, *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 5. god. 4. (Zagreb: 12.2.1920.), 1.

obilježene krune, ali to se pokazalo neuspješnim te se njihovo krivotvorenje nastavlja, a pritom dodatno pada vrijednost krune.⁴⁹¹ Početkom sljedeće godine vlada je počela mijenjati krunu za dinar, ali je pritom određeno kako će se četiri krune mijenjati za jedan dinar što je bilo ispod stvarne vrijednosti krune.⁴⁹² Prelazak na dinar samo je započet za mandata Davidovićeve vlade, ali markiranje kruna i njihova zamjena za dinar negativno su utjecali na radništvo koje je plaću primalo u krunama. Demokratsko-socijaldemokratska vlada nije uspjela provesti ni obećanu demobilizaciju vojske. Naime, delegati koji su predstavljali Kraljevstvo SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji smatrali su da bi u političkim okolnostima koje vladaju u Europi demobilizacija vojske mogla biti protumačena kao popuštanje pred talijanskim pretenzijama na jadransku obalu te je stoga vlada bila primorana odustati od ovog svog obećanja.

U kontekstu Koraćeve tvrdnje kako je jedan od razloga zašto je Socijaldemokratska stranka ušla u vladu pokušaj da se prekine represija komunista, ali i zbog same činjenice da se radi o jednoj komunističkoj stranci, posebno je zanimljiv odnos vlade prema komunistima i radničkom pokretu, ali i prema Sovjetskoj Rusiji. Iako je Svetozar Pribićević, koji je kao ministar unutarnjih poslova bio najodgovorniji za represije prema komunistima, nakon stvaranja demokratsko-socijaldemokratske vlade doista dolazi do smanjenja intenziteta policijskog nasilje prema komunistima. Prestala su se vršiti već uobičajena uhićenja, cenzura je olabavljena, a veća skupina socijalista uhićena nakon pobune u Varaždinu oslobođena je svih optužbi. Bez obzira na ove pozitivne promjene zapisnici sjednica vlade pokazuju kako socijaldemokratski ministri nisu uvijek djelovali u skladu sa željama radničkog pokreta i s namjerom da zaštite ljevišu socijalističku opciju. Tako su već u rujnu i listopadu ministri Korać i Bukšeg više puta odlazili u Zagreb kako bi intervenirali u štrajk banskih činovnika i spriječili njegovo širenje.⁴⁹³ U siječnju 1920. vlada ponovno zauzima nešto oštriji stav prema komunistima, a socijaldemokratski ministri tome se nisu usprotivili. Štoviše, prilikom štrajka dijela željezničkih radnika u Srbiji, za koji se smatralo da je potaknut od strane komunista, Korać je bio jedini ministar koji je zatražio „energične mere da se da poznati da se kod nas ima da suzbije agitacija boljševika.“⁴⁹⁴ Kako komunistički list izdavan u Beogradu, *Radničke novine*, nije poštivao ratnu cenzuru, krajem siječnja je na prijedlog ministra vojske odlučeno da

⁴⁹¹ Kolar-Dimitrijević, „Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radnika Savske banovine 1929-1939.“, 171.

⁴⁹² Idem, 171.

⁴⁹³ Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, 30. i 52.

⁴⁹⁴ Idem, 81.

„se ima sprečiti štampanje i rasturanje takvih listova“. ⁴⁹⁵ Socijaldemokratski ministri nisu ni ovog puta pokušali zaštititi komuniste i usprotiviti se ovom jačanju cenzure.

Slična podvojenost između javno proklamiranog stava Socijaldemokratske stranke i djelovanja njenih ministara u vladi vidljiva je i na primjeru kontrarevolucionarne intervencije u Rusiji. Ranije je spomenuto kako je Socijaldemokratska stranka imala kompleksan odnos prema Oktobarskoj revoluciji i njenim posljedicama u Rusiji. Takav se odnos nastavio i krajem 1919. te početkom 1920. godine. Prije ulaska u vladu, 21. srpnja socijaldemokrati su podržali te i sami sudjelovali u međunarodnoj protestnoj akciji protiv stranih vojnih intervencija u Rusiju i Mađarsku. ⁴⁹⁶ Dva i pol mjeseca kasnije u *Slobodi* je objavljen nepotpisani članak „Vedri se“ u kojem autor, između ostalog, razjašnjava tu podvojenost socijaldemokracije prema događajima u Rusiji:

„Naše su oči uperene k zapadu. Nu s tim ne kažemo da i Rusija za nas ne znači mnogo. Ruska revolucija i događaji iza nje, velikom su školom za nas. Naša je dužnost, da u kolu s ostalim proletarijatom svijeta stojimo na braniku ruske revolucije.“ ⁴⁹⁷

Bez obzira na ove i slične izjave solidarnosti s revolucionarima u Rusiji, socijaldemokratski ministri nisu tu solidarnost pokazali i u praktičnom djelovanju u vladi. Demokratsko socijaldemokratska vlada više je puta raspravljala o tome što učiniti s bataljunom vojske koji je još 1918. u poslan u Rusiju u sklopu Antantne intervencije protiv Boljševika. Vlada je već 8. rujna odlučila kako će vojnike tada stacionirane u Murmansk zamijeniti novom grupom dobrovoljaca za prikupljanje kojih je ministar vojske dobio suglasnost vlade 3. studenog. ⁴⁹⁸ Koliko je vidljivo iz zapisnika sjednica vlade, ni jedan od trojice socijaldemokratskih ministara nije se usprotivio ovoj vojnoj intervenciji Kraljevine SHS protiv revolucionarne Rusije. Također, u siječnju je vlada odlučila prihvatiti čak osam tisuća monarhističkih izbjeglica iz južne Rusije, a za njihov prihvrat zadužen je ministar Korać. ⁴⁹⁹

Donošenje izbornog zakona koji bi omogućio provođenje nužnih izbora za Ustavotvornu skupštinu bio je još jedan od važnih ciljeva Davidovićeve vlade u kojem ona nije imala previše uspjeha. Vlada je prijedlog ovog zakon poslala u na raspravu u parlament već 29.

⁴⁹⁵ Idem, 86.

⁴⁹⁶ „21. srpnja, dan protesta“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 75., god. 3. (Zagreb: 10.7.1919.), 1

⁴⁹⁷ „Vedri se“, *Socijalističko glasilo*, br. 104., god. 3. (Zagreb: 2.10.1919.), 1

⁴⁹⁸ Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, 21. i 53.

⁴⁹⁹ Idem, 81.

kolovoza, ali kako je ona ubrzo morala podnijeti ostavku te započeti novi mandat u kojem se parlament nije sastajao, on nije dospio na glasanje.⁵⁰⁰ Davidovićeve je vlada nastavila raspravljati o odredbama izbornog zakona, ali on je donesen tek u lipnju 1920. godine kada je na vlasti bila vlada radikala Milenka Vesnića.⁵⁰¹ Iako se radilo o još jednom neuspjehu Davidovićeve vlade, značajan je stav koji su socijaldemokrati zauzeli po pitanju izbornog zakona. Prilikom rasprave o izbornom zakonu, 30. siječnja, Korać je tražio da se puno prava glasa prizna i ženama, ali kako nekoliko demokratskih ministara smatra da bi odluku o tome trebala donijeti sama Konstituenta, a parlament se ionako nije sastajao, donošenje odluke o uključivanju prava žena u izborni zakon odgođeno je.⁵⁰² Vlada je ipak donijela uredbu o provođenju općinskih izbora, koji su uskoro trebali biti raspisani u prečanskim krajevima, kojom je ukinut imovinski cenzus te je ženama dano ograničeno pravo glasa.⁵⁰³

Iako demokratsko-socijaldemokratska vlada nije ispunila većinu ciljeva koje Davidović istaknuo, ona je ipak uspjela provesti važnu reformu rada. Korać je nastavio rad započet u prošloj vladi te je na njegov zahtjev od 13. rujna ograničenje radnog vremena na osam sati dnevno uvedeno na prostoru čitave države.⁵⁰⁴ Tog je dana vlada donijela uredbu kojom se uvodi osmosatni radni dan, a radni je tjedan ograničen na maksimalno četrdeset i osam sati.⁵⁰⁵ Vladina uredba nije se primjenjivala samo na mala poduzeća u kojima su zaposleni isključivo članovi jednog kućanstva i na poduzeća koja se bave specifičnim poslovima u kojima je povremeno nemoguć prekid rada.⁵⁰⁶ Radilo se o veoma važnoj reformi kojom se pokušalo poboljšati položaj radnika, ali i seljaka koji nisu obrađivali vlastite posjede. Korać je kroz ministarstvo socijalne politike nastojao poboljšati položaj radništva i drugim mjerama. Vlada je na njegov prijedlog krajem listopada znatno povećala sredstva namijenjena za subvencioniranje zaštite radnika te uvela naknade za nezaposlene radnike.⁵⁰⁷ Kako se Privremeno narodno predstavništvo više nije sastajalo, vlada nije mogla uvesti izmjene u samo radno zakonodavstvo te su se ove mjere provodila donošenjem uredbi. Međutim nedvojbeno je kako se radilo o veoma

⁵⁰⁰ Bojan Balkovec, *Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjajnija: Izborna teorija i praksa u međuratnoj Jugoslaviji*, sa slovenskog prevela Anita Peti-Stantić (Zagreb: Srednja Europa, 2017.), 4.

⁵⁰¹ Balkovec, *Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjajnija*, 4.

⁵⁰² Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, 87.

⁵⁰³ „Odredbe za općinske izbore“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 119. god. 3. (Zagreb: 18.11.1919.), 2.

⁵⁰⁴ Idem, 24.

⁵⁰⁵ „Uredba o radnom vremenu u industrijskim, zanatskim, rudarskim, trgovačkim i saobraćajnim preduzećima koja će imati silu zakon glasi“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 100., god. 3. (Zagreb: 16.9.1919.), 1

⁵⁰⁶ „Uredba o radnom vremenu u industrijskim, zanatskim, rudarskim, trgovačkim i saobraćajnim preduzećima koja će imati silu zakon glasi“, 1.

⁵⁰⁷ Hrabak, „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“, 51.

progresivnim promjenama koje su otvarale mogućnost pozitivnih promjena radnog stanovništva. Uz promjene radnog vremena Korać je nastojao proširiti i poboljšati sustav javnog zdravstva, a Bukšeg je, kao ministar prehrane, uveo određene promjene u sustavu aprovizacije pučanstva. Međutim, kako se radilo o kompleksnim reformama složenih sustava, a Davidovićeve se vlada na vlasti zadržala svega nekoliko mjeseci, efekti ovih promjena nisu bili kratkoročno vidljivi.

Demokratsko-socijaldemokratska vlada pokazala se kao prilično neuspješna. Ona nije uspjela ispuniti većinu ciljeva koje si je sama postavila. Također, vlada nije ispoštovala ni zahtjeve koju su prije ulaska u nju postavili socijaldemokrati, ali valja primijetiti kako na njihovom ispunjenju nisu inzistirali ni sami socijaldemokratski ministri. Od najvažnijih ciljeva koje je Davidović na početku svog mandata spominjao, njegova je vlada zapravo pravi napredak ostvarila samo u pogledu provođenja socijalnih reformi, odnosno u pogledu mjera koje je donijelo Koraćevo ministarstvo. Kao što je već spomenuto sama je Socijaldemokratska stranka, odnosno njen Glavni odbor, krajem siječnja došla do zaključka kako vlada nije odviše uspješna te je donijela veći broj mjera čije je ispunjenje tražila od vlade.⁵⁰⁸ Međutim kako je Davidovićeve vlada samo mjesec dana kasnije bila primorana podnijeti svoju konačnu ostavku, za ispunjenje dodatnih zahtjeva nije bilo vremena.

5. 3. Ujedinjenje i prvi izbori

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u središnju je vladu ušla nakon što je pretrpjela snažan udarac odcjepljivanjem komunista na Kongresu ujedinjenja u travnju 1919. godine. Ulazak u vladu, iako potencijalno nepopularan, omogućio je socijaldemokratima da još jednom stupe u središte političkog života i u praksi iskoriste snagu koju su im davali njihovi predstavnici u parlamentu iako im je moć koja proizlazi iz javne podrške znatno potkopana. Također, čini se kako je Socijaldemokratska stranka svoju participaciju u vladi iskoristila i za svojevršno kratko povlačenje iz sfere intenzivnog javnog djelovanja. Od sredine kolovoza, kada socijaldemokrati sklapaju dogovor s demokratima, SDSHS vidljivo smanjuje intenzitet svog rada. Javne skupštine koje su proteklih mjeseci redovito organizirane diljem pokrajine, uvelike s ciljem provođenja konačnog razdvajanja socijalističke ljevice i desnice, sada se organiziraju znatno rjeđe. Razlog tome je bio taj što je SDSHS period kada sudjeluje u vladi pokušala

⁵⁰⁸ „Zaključci glavnog odbora stranke“, 1.

iskoristiti za sanaciju štete načinjene rascjepom s komunistima te za pripremu budućeg djelovanja.

Temeljna strategija kojom su se socijaldemokrati pokušali suprotstaviti novoj komunističkoj stranci bila je okrupnjivanje socijaldemokratskih stranaka na prostoru čitave države. Prvi pokušaj ujedinjenja socijaldemokratskih stranaka s jugoslavenskog prostora dogodio se 21. i 22. lipnja 1919. na kongresu održanom u Novom Sadu. Tom su kongresu prisustvovala Jugoslavenska socijaldemokratska stranka,⁵⁰⁹ Socijaldemokratska stranka Vojvodine te Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije.⁵¹⁰ Predstavnici ovih triju stranaka donijeli su odluku kako će se ujediniti u jedinstvenu političku organizaciju na čijem će čelu stajati deveteročlani glavni odbor u koji će svaka od stranaka imenovati trojicu svojih predstavnika.⁵¹¹ Međutim, kako predstavnici okupljenih stranaka nisu imali mandat da samostalno donose odluke o ukidanju vlastitih stranaka i njihovom ujedinjenju u jednu stranku, odlučeno je kako će dogovor sklopljen u Novom Sadu stupiti na snagu tek kada ga na vlastitim konferencijama ratificiraju uključene stranke.⁵¹² Iako su se predstavnici triju najvažnijih socijaldemokratskih stranaka Jugoslavije u Novom Sadu uspjeli usuglasiti oko ujedinjenja i osnova buduće stranačke organizacije, njihov je dogovor ubrzo propao jer nije dobio naknadnu podršku Jugoslavenske socijaldemokratske stranke.⁵¹³ Bez obzira na propast ovog dogovora iz Novog Sada, predvodnici socijaldemokratskih stranaka nisu odustali od stranačkog ujedinjenja, a naj snažniji poticaj na to ujedinjenje dolazio je upravo iz SDSHS.

Međutim, nakon ulaska u Davidovičevu vladu, odnosno, nakon praktičnog uvođenja ministerijalističke taktike, u JSS znatno jača podjela na lijevu i desnu frakciju.⁵¹⁴ Suočeno s podjelom koja je u ostatku zemlje već dovela do raskola na socijaldemokrate i komuniste, desničarsko vodstvo JSS-a krajem 1919. godine pokreće vlastitu inicijativu za ujedinjenjem jugoslavenskih socijalista. Slovenski su socijaldemokrati ujedinjenje predložili glavnim odborima socijaldemokratskih stranaka u Hrvatskoj i Slavonije te u Vojvodini, ali i u komunističkoj SRPJ(k).⁵¹⁵ Slanjem poziva na ujedinjenje i komunistima socijalisti iz Slovenije

⁵⁰⁹ Kratica JSS.

⁵¹⁰ „Ujedinjena Socijalno-Demokratska stranka Jugoslavije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 70., god. 3. (Zagreb: 28.6.1919.), 1.

⁵¹¹ „Ujedinjena Socijalno-Demokratska stranka Jugoslavije“, 1.

⁵¹² Idem, 1.

⁵¹³ Toma Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije: 1921-1929*. (Beograd: Institut za savremenu istoriju-NIP export press, 1974.), 24.

⁵¹⁴ Balkovec, *Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjajnija*, 143.

⁵¹⁵ „Novi pokušaj ujedinjenja jugoslavenskog proletarijata“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 123., god. 3. (Zagreb: 17.12.1919.), 1.

nastojali su spriječiti da i u njihovoj stranci dođe do konačnog rascjepa lijeve i desne frakcije. Međutim, dok su glavni odbori Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije te Socijaldemokratske stranke Vojvodine prihvatili predloženo ujedinjenje, Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) odbila je prijedlog.⁵¹⁶ Odbijenica komunista predstavljala je zapreku za JSS te njeno vodstvo napušta vlastitu inicijativu smatrajući kako stranačko članstvo neće, kao ni nakon Novog Sada, podržati ujedinjenje samo socijaldemokratskih stranaka. Ipak, pitanje ujedinjenja socijaldemokratskih političkih organizacija nastavlja biti značajna tema rasprava unutar SDSHS-a. Štoviše, kao što je to navedeno, početkom travnja 1920. godine u *Slobodi* ujedinjenje „je neprestano na dnevnom redu od početka postanka nove države.“⁵¹⁷

Do pravog pomaka u procesu ujedinjenja došlo je upravom početkom travnja na konferenciji održanoj u Zagrebu. Konferenciji koja se održala 2. i 3. travnja prisustvovala su Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, Socijaldemokratska stranka Vojvodine te skupina socijaldemokrata iz Bosne i Hercegovine,⁵¹⁸ čije su se velike većine članstva godinu dana ranije opredijelila za komuniste. Okupljeni predstavnicu triju stranaka usuglasili su se oko Deklaracije ujedinjenja kojom se njihove stranke ujedinjuju u jedinstvenu Socijaldemokratsku stranku Jugoslavije koja ima četiri oblasne organizacije, po jednu u Zagrebu, Novom Sadu, Beogradu i Sarajevu.⁵¹⁹ Odluke konferencije nisu odmah stupile na snagu već je za uvođenje nove jedinstvene stranačke organizacije bilo nužno da svaka od stranaka koje su sudjelovale prihvati odluke ove zagrebačke konferencije. SDSHS vlastiti je kongres, koji je trebao ratificirati ujedinjenje, održala samo nekoliko dana kasnije, također u Zagrebu. Na razmjerno maloj konferenciji sudjelovalo je svega četrdeset delegata stranačkih podružnica te su oni prihvatili ujedinjenje i deklaraciju koju su tri stranke donijele kao osnovu svog političkog rada.⁵²⁰ Prihvaćena deklaracija, koja je sastavljena kao temelj rada ujedinjene stranke, zapravo je jedini politički program koji je SDSHS formalno prihvatila od svoje obnove 1917. pa do ukidanja na kraja 1921. godine. Ovaj mali zagrebački kongres trebao je radikalno izmijeniti ne samo organizaciju SDSHS koja se ujedinjava s drugim socijaldemokratskim strankama, već i njeno političko usmjerenje. Izvještaj s kongresa, objavljen u *Slobodi*, zaključen je riječima:

⁵¹⁶ „Novi pokušaj ujedinjenja jugoslavenskog proletarijata“, 1.

⁵¹⁷ „Naš kongres“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.13. god. 4. (Zagreb: 3.4.1920.), 1.

⁵¹⁸ „Ujedinjenje socijalne demokratije Jugoslavije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.14. god. 4. (Zagreb: 10.4.1920.), 1-2.

⁵¹⁹ „Konferenca ujedinjenja socijalno-demokratske stranke Jugoslavije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.14. god. 4. (Zagreb: 10.4.1920.), 2.

⁵²⁰ „Naš kongres“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.14. god. 4. (Zagreb: 10.4.1920.), 1.

„Kao stari borci, kad čuju bojnu trublju, tako je radosno odjeknulo zborom, da stranka napušta taktiku ministerijalizma, prelazi u opoziciju i poziva vodstvo stranke, da povede borbu protiv reakcije, koja dolazi. [...] Naš kurs ide na lijevo!“⁵²¹

Iza ovog pomalo pompoznog zaključka stajala je upravo Deklaracija ujedinjenja, kratak tekst koji je trebao postati temelj političkog rada socijaldemokrata. Radi se o političkom programu čiji je prvi dio veoma općenito napisan skup stavova i ciljeva, dok su u drugom dijelu popisani konkretni zahtjevi koji bi trebali unaprijediti trenutno socio-ekonomsku poziciju proletarijata i započeti uvođenje socijalističkog društva,⁵²² međutim socijaldemokrati se više neće naći u poziciji da te zahtjeve provedu. Veći dio prvog dijela posvećen je objašnjavanju što je to kapitalizam, a što socijalizam te zašto je uvođenje socijalizma neminovna historijska nužnost. Strategija i taktika budućeg političkog djelovanja, odnosno mijenjanje kursa na lijevo koje je navedeno u *Slobodi*, spominje se u svega nekoliko rečenica:

„Cijeli svoj politički rad socijalna će demokratija prilagođjavati istovremeno i neposrednim materijalnim i duhovnim potrebama širokih slojeva radnog naroda i ostvarenju konačnog socijalističkog cilja. Neposrednu klasnu borbu proletarijata ona će dopunjavati svojom parlamentarnom i komunalnom akcijom. Kad će se poslužiti revolucionarnijim, a kad blažijim mjerama, zavisit će od okolnosti.“⁵²³

Ovih nekoliko rečenica koje su trebale sažeti buduće djelovanje SDSJ, a i SDSHS koja prihvaća Deklaraciju, i koje se pokušalo interpretirati kao skretanje ulijevo, zapravo samo još jednom potvrđuju kako je glavna odrednica političkog djelovanja socijaldemokrata, kako u Hrvatskoj i Slavoniji, tako i u ostatku države, oportunizam. Socijaldemokrati nisu izričito odbili ni ministerijalizam ni revolucionarnu akciju, a jednako tako se ni za što nisu opredijelili. Štoviše, oni su proširili područje svoje oportunističke taktike tako da ona sada uključuje ono što je nazvano „revolucionarnijim mjerama.“ Što bi ove mjere trebale biti, Deklaracija ujedinjenja uopće ne eksplicira, međutim, indikativno je kako ona nigdje ne spominje samu revoluciju, čak ni kao jedan od mogućih načina ostvarivanja socijalizma, već ju zamjenjuje ovom neodređenom sintagmom. Razlog tome je što u socijaldemokratskoj ideologiji, odnosno

⁵²¹ „Naš kongres“, 1.

⁵²² „Deklaracija ujedinjenja socijalno-demokratske stranke Jugoslavije (S.D.S.J.)“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.15. god. 4. (Zagreb: 15.4.1920.), 1-2.

⁵²³ „Deklaracija ujedinjenja socijalno-demokratske stranke Jugoslavije (S.D.S.J.)“, 1.

u diskursu, revolucija tradicionalno nosi dominantno negativne konotacije, s izuzetkom povremene romantizacije.

Stvaranje Socijaldemokratske stranke Jugoslavije koja je ujedinila, izuzev Slovenaca, sve važnije socijaldemokratske opcije u državi, a na čijem čelu se dominantno nalaze predvodnici SDSHS, trebala je biti prekretnica u povijesti jugoslavenske socijaldemokracije. Ujedinjenje je trebalo zaustaviti pad popularnosti socijaldemokrata te stvoriti jedinstvenu i snažnu političku organizaciju koja će moći parirati napredujućoj popularnosti komunista. Međutim, kongres održan u Zagrebu i na njemu donesena Deklaracija zapravo nisu uveli nikakve značajne promjene u stranačkoj organizaciji. Četiri oblasne organizacije SDSJ teritorijalno su odgovarale djelovanju dotadašnjih pokrajinskih stranaka koje, uostalom, nisu ni raspuštene kako bi se ujedinile u jednu organizaciju. Naprotiv, pojedine su stranke gotovo u potpunosti zadržale svoju autonomiju, a formalno im nadređeni jedinstveni Glavni odbor trebao je koordinirati njihov rad. No ta, sada formalna, koordinacija ne postaje ništa intenzivnija od dotadašnjih neformalnih dogovora socijaldemokratskih stranaka iz različitih pokrajina te provedeno ujedinjenje još nema značajnijih praktičnih posljedica. Stoga će Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije nastaviti sa svojim uobičajenim radom još godinu i pola nakon ovog ujedinjenja.

Paralelno s ujedinjenjem socijaldemokratskih stranaka, SDSHS našla se na prvom demokratskom ispitu svoje javne podrške. Davidovićeva je vlada još krajem 1919. godine raspustila sva tijela lokalne uprave u prečanskim krajevima te raspisala izbore koji su se počeli provoditi u ožujku sljedeće godine. Izbori, koji su trajali gotovo dva mjeseca, provodili su se u skladu s uredbom koju je vlada donijela u studenom 1919. godine. Uredba, na čiji su sadržaj uvelike utjecali socijaldemokratski ministri predstavljala je ogroman napredak u odnosu na dotadašnje rigidne izborne zakone Austro-Ugarske koji su se primjenjivali u prečanskim krajevima. Njome je ne samo ukinut svaki dohodovni ili imovinski cenzus, čime je pravo glasa dodijeljeno svakom građaninu starijem od dvadeset i jedne godine, već je uvedeno, iako ograničeno, i pravo glasa za žene.⁵²⁴ Prema uredbi, u izborne su popise uvrštene žene koje „samostalno vode svoje ili porodice, odnosno braće svoje gospodarstvo na samostalnom ili zadružnom posedu odnosno kakovu trgovačku ili sličnu radnju“ te zaposlene žene koje su završile najmanje četiri razreda neke srednje škole.⁵²⁵ Iako pravo glasa nisu dobile sve

⁵²⁴ „Odredbe za općinske izbore“, 2.

⁵²⁵ Idem, 2.

punoljetne žene, kao što je to slučaj s muškarcima, te žene i dalje nisu mogle biti birane, vladina je uredba ogroman progresivni iskorak i uspjeh socijaldemokrata koji će buduće vlade poništiti.

SDSHS svojevrsnu je izbornu kampanju započela na samom kraju 1919. godine objavom šest točaka minimalnog izbornog programa.⁵²⁶ Tim su programom socijaldemokrati najavili kako će, u slučaju svoje izborne pobjede, izvršiti eksproprijaciju veleposjeda, reorganizirati aprovizaciju pučanstva, nacionalizirati infrastrukturna poduzeća, smanjiti poreze siromašnima, poboljšati zdravstvenu zaštitu te uvesti besplatno javno školstvo i reformirati osnovno školstvo.⁵²⁷ Socijaldemokrati nisu imali vlastite kandidacijske liste u svim izbornim kotarima Hrvatske i Slavonije već su u nekima od njih svoje glasove odlučili dati demokratima, komunistima ili podržati nezavisne kandidate. U narednim mjesecima SDSHS organizirala je niz javnih skupština u Hrvatskoj i Slavoniji, a izdali je i kraću prigodnu brošuru kojom se objašnjava važnost izbora i pozivaju se glasači da svoj glas daju socijaldemokratima.

Do sredine ožujka provedeni su izbori u nekoliko kotara. Za Socijaldemokratsku stranku rezultati nakon desetak dana provođenja izbora bili su obećavajući. Stranka je osvojila značajan dio mandata na dotad provedenim izborima te je *Sloboda* zaključila kako su ti uspjesi „pobrkali sasma sve račune koli: „Komunista“ toli i reakcionaraca sviju dlaka.“⁵²⁸ Međutim, konačni rezultati nisu ispunili ova rana očekivanja. Prema službenom izvještaju SDSHS osvojila je svega 156 od ukupno 4250 mandata u gradskim i seoskim općinama Hrvatske i Slavonije.⁵²⁹ Najviše mandata osvojile su Parlamentarna zajednica, koju su činile Hrvatska zajednica, Pučka stranka i Radikalna stranka, s 1335 mandata, zatim demokrati sa 613 mandata, Hrvatska republikanska seljačka stranka s 592 i komunisti s 436.⁵³⁰ Čak 904 mandata pripala su nezavisnim kandidatima, a za 94 su se još trebali provesti dodatni izbori.⁵³¹ Vodstvo SDSHS zaključilo je kako su službeni rezultati netočni te da njima zapravo pripada i određen dio mandata pripisan nezavisnim kandidatima koji bi broj socijaldemokratskih zastupnika u gradskim i seoskim općinama podigao na otprilike tristotinjak, gotovo dvostruko više od

⁵²⁶ Za socijaldemokratske stranke tog vremena bilo je uobičajeno da razlikuju maksimalan i minimalan politički program. Pritom je maksimalan program u pravilu bio ostvarenje socijalističkog društva, a minimalan skup zahtjeva i ciljeva koje bi trebalo ispuniti u kratkom roku.

⁵²⁷ Glavni Odbor socijalno-demokratske stranke, „Radni i seljački narode Hrvatske i Slavonije!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br.124. god. 3. (Zagreb: 24.12.1919.), 1-2.

⁵²⁸ „Izborni uspjesi naše stranke“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 11. god. 4. (Zagreb: 20.3.1920.), 1.

⁵²⁹ „Krivo izvješće o rezultatima općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 21. god. 4. (Zagreb: 27.5.1920.), 3.

⁵³⁰ „Krivo izvješće o rezultatima općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji“, 3.

⁵³¹ Idem, 3.

službenih rezultata.⁵³² Problem je što su socijaldemokrati službenom izvještaju pribrojili ne samo 99 nezavisnih mandata za koje su dobili potvrdu od svojih podružnica da im pripadaju, već i dodatnih pedesetak mandata za koje nisu imali potvrdu ili za koje su predviđali da će ih osvojiti u dodatnim izborima.⁵³³

Bez obzira jesu li socijaldemokrati u Hrvatskoj i Slavoniji osvojili 156 ili tristotinjak mandata, rezultat izbora za njih je bio porazan. Stranka koja samo koji mjesec ranije kao član koalicijske vlade imala ključnu ulogu u političkom životu države te kojoj pripada velik dio zasluga za uvođenje osmosatnog radnog vremena i prava glasa za žene, sada je po broju osvojenih mandata, prema službenim rezultatima, bila tek sedma stranka u Hrvatskoj i Slavoniji. Za SDSHS posebno je velik problem bio što su poraz doživjeli i od svojih rivala na ljevici, komunista. Iako se može činiti da ni komunisti nisu imali velikih uspjeha na izborima, oni su značajan dio svojih mandata osvojili u gradovima, posebnu u Karlovcu i Zagrebu gdje su dobili relativnu većinu u gradskim vijećima što im je omogućilo postavljanje svojih gradonačelnika.⁵³⁴ Iako su komunistički gradonačelnici, kao i predstavnici u gradskim vijećima, smijenjeni nedugo nakon njihova izbora, činjenica da je SRPJ(k) dobila značajan broj mandata u gradovima, pogotovo u Zagrebu, gdje je za jedan mandat potrebno osvojiti znatno veći broj glasova nego u seoskim općinama, potvrdila je da komunisti imaju značajnu javnu podršku, svakako daleko veću nego socijaldemokrati.

Sudjelovanje u Davidovićevoj vladi vratilo je SDSHS na put nepopularnog ministerijalizma, ali i joj i dalo političku moć da uvede reforme koje bi poboljšale položaj siromašnijih slojeva i time stranci vratile barem dio javne podrške koju je uživala prije Kongresa ujedinjenja. Ograničavajući radni dan na osam sati, uvodeći pravo glasa za žene te pokrećući reforme javnog zdravstva i socijalnog sustava, socijaldemokratski ministri doista su pokušali značajnije poboljšati prava i položaj velikog dijela stanovništva. Međutim, iako su mjesec dana prije početka izbora socijaldemokrati izašli iz vlade i još jednom osudili ministerijalizam, nadolazeći lokalni izbori pokazali su kako njihovo političko djelovanje nije imalo značajniju javnu potporu. Štoviše, ti su izbori napokon razriješili pitanje tko je predvodnik ljevice u Hrvatskoj i Slavoniji. Već su mjeseci nakon Kongresa ujedinjenja u Beogradu pokazali da komunisti imaju primat na ljevici, ali tek su lokalni izbori 1920. godine konačno uklonili svaku sumnju i potvrdili da su komunisti izrazito dominantna opcija na ljevici.

⁵³² Idem, 3.

⁵³³ Idem, 3.

⁵³⁴ „Svrnuće načelnika Delića“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 17. god. 4. (Zagreb: 29.4.1920.), 3.

Nezanemariv broj predstavnika u Privremenom narodnom predstavništvu osiguravao je socijaldemokratima da, bez obzira na pad popularnosti, zadrže određenu dozu političke snage. Međutim, izbori su pokazali kako se SDSHS našla na putu političke marginalizacije, a izbori za Konstituantu, koji su se trebali održati tijekom 1920. godine, imali su potencijal da taj proces marginalizacije i dovrše.

5. 4. Žene, mladi i kultura u socijaldemokraciji Hrvatske i Slavonije

Socijaldemokratske, i općenito socijalističke, stranke Europe s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća u pravilu su značajnu pažnju posvećivale djelovanju unutar onih društvenih skupina koje nisu izravni politički akteri, odnosno skupina koje nemaju demokratska prava poput žena i mladih. Središnje su političke organizacije često uspostavljale posebne podređene organizacije putem kojih su se žene i mladi trebali uključiti u rad njihovih stranaka i u opću političku borbu za uspostavu socijalističkog društva. SDSHS, koja je djelovala u specifičnim okolnostima brojčano slabe radničke klase i česte represije nikada nije uspjela razviti toliko razgranatu organizaciju kakvu su uspostavile socijaldemokratske stranke europskog centra, napose one u Njemačkoj i Engleskoj, ali je ona ipak u periodu od nekoliko godina nakon svoje obnove nastojala u socijaldemokratski pokret uključiti i žene i mlade.

SDSHS još se od devetnaestog stoljeća zalagala za uvođenje potpune jednakosti muškaraca i žena. Napore s jednakim ciljem socijaldemokrati su nastavili i nakon obnove njihove političke organizacije 1917. godine. Međutim, socijaldemokrati nisu tražili samo puko izjednačavanje muškaraca i žene, njihovi su zahtjevi išli znatno dalje. Odnos SDSHS prema ženskom pitanju izražen je u nepotpisanoj kritici buržoaskog ženskog pokreta objavljenom u *Slobodi* 25. veljače 1919. godine:

„I ako većina današnjih žena-radnica (fizičkih i duševnih) nije svjesna ovog svog jadnog položaja, jer im pogled u budućnost zaklanja ona današnja konvencionalnost i privilegiranost pod nazivom „krasnog i slabog spola“, i jer im njihova fantazija, čežnja za ljubavi i srećom, sakriva голу i gadnu zbilju, to ipak stoji da baš u današnjem položaju žene leži najveći preduvjet za potpuni i temeljni preobražaj današnjeg društva i za odstranjenje eksploatacije čovjeka, a to je ono što hoće socijalizam. Eto zato se mi ne zadovoljavamo buržoaskim ženskim pokretom, jer on ne vidi potrebu takve radikalne promjene. Mi hoćemo potpunu građansku i političku ravnopravnost sa mužem i mogućnost djelovanja žene na svim poljima

prema njezinoj sposobnosti, ali zato to hoćemo ne u postojećem društvenom uređenju, već u onakvom kakav hoće socijalizam.”⁵³⁵

Jasno je kako se u ovom citatu o ženama govori kao o inferiornoj skupini koju potpuno zasljepuju prizemne konvencije društva, romantična „čežnja za ljubavi i srećom“, skupini koju treba podučiti i iskoristiti za vlastite političke ciljeve. Bez obzira na proklamiranu progresivnost socijalista, takav odnos prema ženama nije nerazumljiv u kontekstu vremena u kojem su socijalisti jedna od veoma rijetkih političkih opcija koja se kontinuirano zalagala za unaprjeđenje ženskih prava. Znatno zanimljiviji moment je što su socijaldemokrati u ženama vidjeli potencijal radikalne društvene promjene koja nadilazi cilj onoga što nazivaju buržoaskim ženskim pokretom, cilj pukog izjednačavanja muškaraca i žena. Za njih jednakost muškaraca i žena u postojećem društvenom poretku ne znači jednakost u pravima već jednakost u izrabljivanju koje je moguće prekinuti samo uvođenjem socijalizma. Kritika buržoaskog ženskog pokreta nije značila da socijaldemokrati odbijaju sudjelovati u njemu. Štoviše, na skupštinama Demokratskog udruženja Jugoslavenkih žena, organizacije koja je predvodila ženski pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, istaknutu ulogu imala je žena Vitomira Koraća koja inače nije imala istaknuto mjesto u SDSHS. Socijaldemokrati su taj pokret smatrali pozitivnim, ali nedostatnim za uvođenje bitnih promjena.

Bez obzira na više puta izraženu kritiku buržoaskog ženskog pokreta, sama je SDSHS bila najuspješniji proponent izjednačavanja prava muškaraca i žena u prvim godinama monarhističke Jugoslavije, ali je ona istovremeno podbacila u svom cilju znatnijeg uključivanja žena u socijalistički pokret i socijaldemokratske organizacije. Izborni red za lokalne izbore 1920. godine, na formulaciju kojeg je dominantno utjecala SDSHS, bio je najveći pojedinačni napredak na polju prava žena napravljen u prvim godinama Kraljevine SHS. Međutim ovaj je napredak bio izrazito kratkog vijeka te je poništen izbornim zakonom donesenim samo koji mjesec nakon provođenja lokalnih izbora. S druge strane, SDSHS nije imala nikakvog uspjeha u stvaranju vlastitog, socijaldemokratskog ženskog pokreta. Ona nikada nije ni pokušala uspostaviti vlastitu specifično žensku organizaciju koja bi se borila za prava žena i nastojala ih politički aktivirati, a same žene nikada nisu bile značajnije uključene u djelovanje same Socijaldemokratske stranke. Članovi njenih upravnih tijela, od obnove do ukinuća, bili su isključivo muškarci. Jedina žena koja je imala zamjetniju ulogu u čitavom socijaldemokratskom pokretu bila je Gizela Blažaić, mlada socijalistkinja iz Varaždinskih toplica. Gizela Blažaić

⁵³⁵ „Ženski pokret: Skupština Demokratskog udruženja Jugoslav. žena“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 21. god. 3. (Zagreb: 25.2.1919.), 3.

aktivno je agitirala za socijaldemokratske politike na prostoru Varaždinske županije, održala je govore na nekoliko većih javnih skupština, a i autorica je više članaka objavljenih u *Slobodi*. Međutim, nakon komunističke pobune u Varaždinu u srpnju 1919., u kojoj je Gizela Blažaić aktivno sudjelovala,⁵³⁶ završava njezino socijaldemokratsko političko djelovanje te se ona potpuno gubi iz izvora.

Svi programi socijaldemokrata u Hrvatskoj i Slavonije uključivali su zahtjeve za poboljšanjem položaja i prava žena, a u *Slobodi* su nerijetko objavljivani tekstovi kojima se izražava kritika buržoaskog ženskog pokreta i traži uključivanje žena u socijalistički i socijaldemokratski politički rad. Međutim, na primjeru ženskog pitanja vidljiva je izražena podvojenost programa, ili javnog i političkog diskursa, i prakse SDSHS. Ona nikada nije uložila stvarne napore u uključivanje žena u vlastiti rad. S izuzetkom Gizele Blažaić, u praktičnom radu socijaldemokrata nisu aktivno sudjelovale žene. U izvještajima sa više javnih skupština socijaldemokrata spominje se kako na njima prisustvuju žene, ali ondje one imaju samo ulogu statista.

Sličan je bio odnos SDSHS prema mladima. Prvi pokušaj agitacije mladih za socijaldemokratske politike javlja se sredinom 1918. godine kada Korać u prvi broj *Novog društva* uvrštava stalnu rubriku „Sa sveučilišta“. U tom se broju, u najavi rubrike, spominje kako je izlaženje *Novog društva* izazvalo veliki interes „pogotovo u redovima akademske socijalističke omladine“ jer „do danas nijedna revija nije uzela bar kao sporedan zadatak da direktno djeluje na universitetsku omladinu.“⁵³⁷ U naredna tri broja *Novog društva* doista su objavljeni članci pod rubrikom „Sa sveučilišta“. Ta su tri teksta tematizirala svakodnevne probleme s kojima se susreću zagrebački studenti poput njihova ekonomskog položaja, odnosa prema ratu i položaja na samim fakultetima. Kao što je spomenuto u samom *Novom društvu*, ovo je bio prvi pokušaj političke organizacije zagrebačkih studenata od strane socijalista u Hrvatskoj i Slavoniji. Iako su još 1896. socijaldemokrati u svoj program uvrstili zahtjeve za proširenjem obaveznog školstva i uvođenje financijskog uzdržavanja učenika, oni sve do pred kraj Prvog svjetskog rata nisu pokušali organizirati nikakav omladinski pokret, bio on usmjeren na učenike ili studente.⁵³⁸

⁵³⁶ Stanislava Koprivica-Oštrić, „Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII 1919. godine“, u: *Povijesni prilozi*, vol 2., no. 2., str. 65-94. (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983.), 84.

⁵³⁷ *Novo društvo*, svezak 1., knjiga 1. (Zagreb: 1918.), 27.

⁵³⁸ Slavoljub Cvetković, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919-1928*. (Beograd: Institut društvenih nauka, 1966.), 18.

Socijaldemokratska ideja organiziranja mladih socijalista na zagrebačkom sveučilištu, koju je počela pratiti i lijeva frakcija stranke, donekle je urodila plodom. Negdje početkom 1919. godine među studentima je stvorena Sekcija socijalističkih intelektualaca.⁵³⁹ Ona se u javnom prostoru prvi puta pojavljuje 13. veljače 1919. godine kada Sekcija u *Slobodi* objavljuje proglas adresiran studentima.⁵⁴⁰ Iako su njezina izvorna baza bili studenti, Sekcija se nije ograničila na uske sveučilišne okvire te u svoje redove prima socijalističke intelektualce različitih profila. Već tekst prvog proglasa Sekcije socijalističkih intelektualaca, koja je nadilazila okvir studenata, pokazuje kako se radi o skupini čije je dominantno ideološko određenje bio komunizam:

„Drugovi i drugarice! Crveni plamen Istoka, sveti idealizam bratskog ruskog naroda talasa se redovima ispaćenog čovječanstva i vodi ga u novu epohu progresa, u epohu socijalizma. Overtira je njegova svjetska socijalna Revolucija, koja trese rasklimanom zgradom staroga poretka - današnjim kapitalističkim društvom. [...] Svijet se pokreće iz temelja i crveni požar evolucije pali sve što je staro i trulo u njemu.“⁵⁴¹

Sasvim je jasno iz ovog kratkog izvatka proglasa kako njegovi autori u Sekciji veoma otvoreno zagovaraju revolucionarni prevrat u socijalizam po uzoru na boljševičko djelovanje u Rusiji. Štoviše, autori ovdje ne govore samo o revoluciji kao općem društvenom fenomenu, već zagovaraju i iščekuju jednu konkretnu, svjetsku revoluciju koja je ovdje napisana velikim početnim slovom. Međutim, proglas otkriva i postojanje desne, socijaldemokratske opozicije dominantno komunističkoj liniji Sekcije. Ona je vidljiva u korištenju neobične sintagme „crveni požar evolucije“ koja je spoj onodobnog komunističkog diskursa i jasno socijaldemokratskog označitelja evolucije čiji je značenje u diskursu negacija revolucije. Spominjanje evolucije u proglasu izrazito obilježenom komunističkim diskursom odraz je ideološke podjele Sekcije socijalističkih intelektualaca. Većinu te skupine činili su komunisti koji su imali dominantan utjecaj na njeno djelovanje i izradu proglasa kojim Sekcija stupa na javnu scenu, ali oni su imali sebi inferiornu opoziciju kojoj je ipak načinjena minimalna koncesija uvrštavanja u proglas označitelja koji evocira socijaldemokratsku ideologiju.

⁵³⁹ Sekcija socijalističkih intelektualaca, „Proglas soc. intelektualaca na sveučilišnu omladinu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 16., god. 3. (Zagreb: 13.2.1919.), 3.

⁵⁴⁰ Sekcija socijalističkih intelektualaca, „Proglas soc. intelektualaca na sveučilišnu omladinu“, 3.

⁵⁴¹ Idem, 3.

Da je doista većinu Sekcije socijalističkih intelektualaca činila lijeva, komunistička frakcija, potvrđuje i dinamika njena sastajanja. Naime, nakon stranačkog rascjepa na Beogradskom kongresu ujedinjenja Sekcija intelektualaca, koja se dotad redovito sastajala u stranačkim prostorijama u Ilici 55, očito pogođena velikim gubitkom članstva privremeno je prekinula svoje djelovanje. Od rascjepa je prošlo gotovo dva mjeseca prije nego li je rad Sekcije obnovljen. Sredinom lipnja u *Slobodi* je objavljeno kako će upravljanje Sekcijom preuzeti njen nekadašnji odbor te su pozvani intelektualci koji nisu izašli iz stranke da se okupe na informativnom sastanku koji će se održati 18. lipnja.⁵⁴² Kako su se rascjepom od skupine socijalističkih intelektualaca distancirali ljevičari poput Miroslava Krleže, Vladimira Čopića, Augusta Cesarca, Sime Miljuša i drugih, u njoj se ističu socijaldemokratski intelektualci Božidar Adžija, Maks Fišer i Gojko Berberović.⁵⁴³ Nakon održavanja ovog sastanka komunisti su javno prozvali socijaldemokrate tvrdeći kako su se gotovo svi intelektualci priklonili ljevici, a iako im je *Sloboda* uzvratila tvrdnjom kako su sastanku prisustvovali brojni ugledni intelektualci i studenti, čini se da su prozivke komunista bile istinite. Nekadašnji odbor ni nakon spomenutog sastanka nije uspio revitalizirati Sekciju te ona, iako se nastavlja sporadično sastajati i održavati predavanja, nikada ne dobiva značajniju ulogu u djelovanju SDSHS. Neuspjeh Sekcije socijalističkih intelektualaca značio je i krah socijaldemokratske politike usmjerene prema mladima. SDSHS nastavila se javno zalagati za poboljšanje položaja studenata i učenika, kao i za reformu školskog sustava, ali ona se više nikada nije upustila u pokušaj organiziranja vlastite učeničke ili studentske, odnosno omladinske, organizacije.

Iako se pokušaj stvaranja Sekcije socijalističkih intelektualaca, koja je trebala biti intelektualna i kulturna avangarda socijalističkog i kasnije socijaldemokratskog pokreta, nije pokazao previše uspješnim, SDSHS nastavila je ulagati određene napore u svojevršno kulturno i intelektualno uzdizanje svojih članova i simpatizera. Valja spomenuti kako onodobni socijaldemokrati zapravo ne razlikuju nužno intelektualno od kulturnog, odnosno učenje o socijalizmu, poput proučavanja *Komunističkog manifesta*, nazivaju kulturnim radom i uzdizanjem.

Lokalne stranačke organizacije redovito su nastojale u sklopu svojih radničkih domova organizirati i manje knjižnice namijenjene radnicima u kojima su oni mogli čitati i posuditi raznu socijalističku periodiku i literaturu. Radilo se o uobičajenoj praksi zapadnih

⁵⁴² Privremeni odbor, „Pozor drugovi intelektualci“, *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 64., god. 3. (Zagreb: 14. 6. 1919.), 6.

⁵⁴³ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 56. i 76.

socijalističkih stranaka u kojoj su prednjačile socijalisti u Britaniji i Njemačkoj koji su još u devetnaestom i na početku dvadesetog stoljeća ustanovili veoma razgranate sustave radničkih knjižnica. Uz organiziranje knjižnica SDSHS nastojala je i samostalno izdavati socijalističku literaturu kroz izdavačku zadrugu Naša snaga koja je uspostavljena još 1906., a nakon ratnog prekida rada obnovljeno u zimu 1917. godine.⁵⁴⁴ Tijekom 1918. godine Naša snaga objavila je nekoliko brošura i knjižica, između ostalih *Komunistički manifest* u nakladi od 3000 primjeraka, *Što je socijalizam* od Enrica Ferrija u 10 000 primjeraka i *Zašto smo socijalni demokrati* također u 10 000 primjeraka.⁵⁴⁵ Međutim, intenzivacija stranačke podjele i konačni rascjep na socijaldemokrate i komuniste gotovo su prekinuli izdavačku djelatnost zadruge te je ona tijekom 1919. i 1920. godine izdala svega tri djela od kojih je najveću nakladu, od 5000 primjeraka, imalo djelo Karla Kautskog *Socijalizacija i Radnička Vijeća*.⁵⁴⁶ U studenom 1921. godine došlo je do pokušaja obnove izdavačkog rada Naše snage te je izabrano novo predsjedništvo zadruge i zaključeno kako će ona morati intenzivirati izdavanje knjiga, brošura i mjesečnih revija.⁵⁴⁷ Međutim, kako je manje od dva mjeseca kasnije došlo do ujedinjenja jugoslavenskih socijaldemokrata i ukidanja SDSHS, Naša snaga prestaje funkcionirati kao izdavačka zadruga socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije te doživljava novu prekid djelovanja zbog korjenite promjene stranačke organizacije.

Najzanimljiviji pokušaj rada SDSHS na kulturnom planu, odnosno onome što bismo danas mogli smatrati kulturnim planom, bila je organizacija radničkih predstava krajem 1919. i početkom 1920. godine. U listopadu 1919. Opći radnički savez i Glavni odbor SDSHS u suradnji s upravom hrvatskog zemaljskog kazališta pokrenuli su inicijativu za organizacijom kazališnih predstava namijenjenih radnicima.⁵⁴⁸ Odlučeno je kako će kazalište jednom mjesečno izvesti predstavu prema izboru ORS i SDSHS te kako će se karte za nju moći kupiti po posebnim, znatno jeftinijim cijenama kako bi bile što dostupnije radništvu.⁵⁴⁹

Prva radnička predstava održana je 31. listopada 1919. te je izveden *Revizor* Nikolaja Gogolja.⁵⁵⁰ Prema izvještaju objavljenom u *Slobodi*, kazalište nije bilo potpuno puno, ali na predstavu je pristiglo dovoljno radništva da „možemo jasno zaključiti, da je ovo kulturno

⁵⁴⁴ „Naša snaga“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 45., god. 5. (Zagreb: 3.11.1921.), 1.

⁵⁴⁵ „Skupština „Naše snage““, u: : *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 48., god. 5. (Zagreb: 24.11.1921.), 1.

⁵⁴⁶ „Skupština „Naše snage““, 1.

⁵⁴⁷ Idem, 1.

⁵⁴⁸ „Radničke predstave“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 106., god. 3. (Zagreb: 7.10.1919.), 3.

⁵⁴⁹ „Radničke predstave“, 3.

⁵⁵⁰ „K prvoj radničkoj predstavi“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 117., god. 3. (Zagreb: 8.11.1919.), 5.

poduzeće, koje je naša stranka, vršeći svoju odgojnu dužnost, poduzela, našlo potpunog razumijevanja kod naših radničkih masa.“⁵⁵¹ Radničke su se predstave, s relativno dobrom posjećenosti, održavale do kazališne ljetne stanke sredinom 1920. godine. Iako je zagrebačka organizacija SDSHS pokazala interes za nastavkom održavanja predstava i u jesenskoj sezoni te je stupila u kontakt s kazališnom upravom, radničke predstave ipak nisu ponovno pokrenute u jesenskoj sezoni.

SDSHS smatrala je kako je za njen krajnji cilj, uvođenje socijalizma, u svoj politički rad važno uklopiti društvene skupine koje nose još nerealizirani potencijal društvene promjene, poput mladih i žena. Također, ona je smatrala da su intelektualni i kulturni rad nužni u pripremi društva za uvođenje socijalizma. Stoga je SDSHS kontinuirano zagovarala provođenje politika koje bi poboljšale položaj žena, mladih i studenata te koje bi obrazovale i senzibilizirale društvo za socijaldemokratske ciljeve. Međutim, ova su se nastojanja stranke pokazala veoma neuspješnim. SDSHS nije uspjela ustanoviti vlastiti ženski pokret, njezina nastojanja da organizira mlade i intelektualce ubrzo su propala, a kulturni i intelektualni programi, koji se očituju u osnivanju knjižnica te organizaciji predavanja i kazališnih predstava, nisu naišli na dovoljno dobar prijem kod ciljanih društvenih skupina te su uglavnom obustavljeni ubrzo nakon svog pokretanja. Tako socijaldemokrati Hrvatske i Slavonije nikada nisu uspjeli razviti razgranati društveni pokret kakav su uspostavile velike europske socijaldemokratske stranke poput onih u Njemačkoj ili Engleskoj. Ovi neuspjesi bili su posljedica slabljenja socijaldemokratske političke opcije nakon rascjepa s komunistima, ali su oni ujedno bili i uzrok daljnje pasivizacija i propadanja SDSHS.

6. Posljednja godina SDSHS

6. 1. U ustavotvornoj skupštini

Ubrzo nakon završetka lokalnih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji, na kojima je SDSHS rezultatski podbacila, počele su pripreme za provedbu dugoočekivanih izbora za Ustavotvornu skupštinu, odnosno Konstituantu. Sredinom lipnja 1920. godine demokrati i Parlamentarna zajednica postigli su dogovor oko novog izbornog zakona te su ga uputili u parlament.⁵⁵² Malobrojna oporba, većinu koje je činilo jedanaest socijaldemokratskih zastupnika,

⁵⁵¹ „K prvoj radničkoj predstavi“, 5.

⁵⁵² „Izborni zakon pred parlamentom“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 25., god. 4. (Zagreb: 24.6.1920.), 1.

nezadovoljna prijedlogom zakona pokušala je unijeti izmijene kroz parlamentarnu raspravu i otežati njegovo donošenje.⁵⁵³ Međutim, naponi oporbe pokazali su se gotovo potpuno neuspješnim. Početkom rujna Privremeno narodno predstavništvo izglasalo je donošenje novog zakona,⁵⁵⁴ a jedini uspješni oporbeni amandman bio je zahtjev za povećanjem broja zastupnika na četristo dvadeset, jedan na svakih 30 000 stanovnika.⁵⁵⁵ Iako su socijaldemokrati smatrali kako je doneseni zakon veliki napredak u odnosu na predratno, Austro-Ugarske, zakonodavstvo jer je uveo tajnost glasanja i pojednostavljenjem postupka omogućio glasanje nepismenima te provođenje izbora povjerio sudstvu s minimalnim uplivom izvršne vlasti, on je u odnosu na pravilnik prema kojem su provedeni lokalni izbori u Hrvatskoj i Slavoniji bio veoma retrogradan.⁵⁵⁶ Pravo glasa za žene, značajan progresivni pomak demokratsko-socijaldemokratske vlade, nije se čak ni u nekoj ograničenoj formi našlo u novom zakonu, a uvedeni su kvalificirani mandati za koje je bio uvjet da kandidati imaju završeni fakultet ili drugu istovjetnu školu.⁵⁵⁷

Iako oslabljena neuspjehom na lokalnim izborima te pogođena novim izbornim zakonom, SDSHS se odmah po izglasavanju zakona upustila u još jednu predizbornu kampanju. Kako bi političke stranke imale što veću slobodu predizbornog djelovanja na Koraćev je zahtjev u prijedlog izbornog zakona uvršten članak 121. kojim se srpski propisi o slobodi sastajanja protežu na čitavu državu.⁵⁵⁸ Međutim, nakon kraja rasprave i neposredno prije glasanja o zakonu, ministar za ustavotvornu skupštinu povukao je ovaj članak te je SDSHS, kao i druge stranke u prečanskim krajevima zemlje, svoje političke aktivnosti morala uskladiti sa starim i restriktivnim zakonodavstvom koje je iziskivalo policijska dopuštenja za održavanje svih političkih skupova na otvorenom. Iako su socijaldemokrati u *Slobodi* više puta istupali protiv ove odluke, čini se kako policija nije ograničavala organiziranje skupova SDSHS. Stranka je, posebno krajem studenog, pred same izbore, organizirala veći broj javnih skupova. Prema izvještajima u *Slobodi* većina ih se održala u gradovima i mjestima sjeverozapadne i središnje Hrvatske te u Srijemu. Iako su oni sasvim uobičajeno opisivani kao uspjesi socijaldemokrata,

⁵⁵³ „Izborni zakon pred parlamentom“, 1.

⁵⁵⁴ Bojan Balkovec, „Izborni zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., vol. 48., 197.-216. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.), 199.

⁵⁵⁵ „Izborni zakon prihvaćen“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 28., god. 4. (Zagreb: 15.7.1920.), 1.

⁵⁵⁶ „Izborni zakon prihvaćen“, 1.

⁵⁵⁷ Balkovec, „Izborni zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, 201-202.

⁵⁵⁸ „Predizborni trzaji“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 36., god. 4. (Zagreb: 9.9.1920.), 2.

zanimljivo je da se u izvještajima skupova održanih u sjeverozapadnoj i središnjoj Hrvatskoj uopće ne spominje Vitomir Korać, najutjecajniji jugoslavenski socijaldemokrat.

S raspisom izbora za Ustavotvornu skupštinu SDSHS odlučila je provesti stanoviti ideološki obrat u svome javnom diskursu. Taj je obrat vidljiv već u prvom izbornom proglasu objavljenom u *Slobodi*:

„Radnici i seljaci! Vi ste ovu državu stvorili, vi ju izdržavate i vi s njom morate vladati, to je razlog radi kojeg vi morate biti svjesni velikog značenja ove izborne borbe, koja će ujedno biti jednom od najizrazitijih klasnih borbi u našoj historiji. Mi moramo pristupiti izbornim pripremama i agitaciji iz uvjerenja, da radimo za najuzvišenije ciljeve čovječanstva, koji pokreću danas cijelim svijetom, a to su veliki ciljevi revolucionarnog socijalizma, koji svakome onome koji radi donose ekonomsku, kulturnu i socijalnu slobodu.“⁵⁵⁹

Zamjetno je kako socijaldemokrati u svome proglasu iznimno afirmativno spominju revolucionarni socijalizam, političko usmjerenje i taktiku koju su do tada gotovo isključivo osporavali kao pogrešnu i neadekvatnu za jugoslavenske prilike. Štoviše, za razliku od ranijih sličnih navoda ovdje izostaje ograda od revolucionarnog djelovanja, odnosno navođenje kako je ono prihvatljivo u samo nekim okolnostima. Ni jedan daljnji izborni proglas, kao ni objavljeni govori socijaldemokratskih agitatora, nisu više uopće spominjali revoluciju ili revolucionarni socijalizam te se čini kako ovi označitelji i dalje nisu imali značajnije mjesto u socijaldemokratskom diskursu i ideologiji. Znatno je vjerojatnije kako je ovo rijetko spominjanje revolucionarnog socijalizma tek izdvojeni pokušaj predizbornog pozicioniranja socijaldemokrata u skladu s radikaliziranim društvenim kontekstom koji se tijekom 1919. i 1920. godine manifestirao u pobunama i rastom popularnosti komunista. Upravo je taj mali pokušaj političkog repozicioniranja najvjerojatniji razlog zašto Vitomir Korać nije imao značajniju ulogu u izornoj agitaciji. On je kao najistaknutiji socijaldemokrat i ministar u dvama jugoslavenskih vladama nužno nosio stigmatu čestih promjena političke taktike socijaldemokrata, od zagovaranja oportunitizma i ministerijalizma, preko njihova odbacivanja pa do ponovnog prihvaćanja i odbacivanje ove taktike za ulaska, odnosno izlaska, iz demokratsko-socijaldemokratske vlade.

⁵⁵⁹ „Izbori su raspisani“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 37. god. 4. (Zagreb: 16.9.1920.), 1.

Do sredine studenog SDSHS objavila je svoje konačne kandidacijske liste. Stranka je kandidate za Konstituantu imala u samo tri od osam županija Hrvatske i Slavonije te u gradu Zagrebu. Zagrebačku listu predvodio je Vilim Bukšeg, listu za Zagrebačku županiju Božidar Adžija, za Varaždinsku županiju i Međimurje ponovno Vilim Bukšeg, a za Srijemsku županiju Vitomir Korać.⁵⁶⁰ Za razliku od ostalih istaknutih članova SDSHS Korać se nije kandidirao samo na prostoru Hrvatske i Slavonije, već je bio nositelj i dviju socijaldemokratskih lista u Srbiji, liste za Beograd i one za izborni okrug Vršac, odnosno Banat.⁵⁶¹ Kao najistaknutiji i najmoćniji član SDSHS Korać se vjerojatno kandidirao u izbornim okruzima u kojima su socijaldemokrati smatrali da imaju veći potencijal za osvajanje mandata, ali i u kojima sama ličnost Vitomira Koraća ima određenu popularnost, poput njemu rodnog Srijema gdje je još 1913. osvojio svoj prvi saborski mandat. Stoga možemo pretpostaviti kako je SDSHS smatrala da se značajan dio socijaldemokratske izborne baze nalazi na prostoru sjeverne Srbije, a ne samo na prostoru Hrvatske i Slavonije koja je tradicionalno bila središte djelovanja stranke.

Više godina očekivani izbori za konstituantu održali su se 28. studenog 1920. godine, a već prvi sljedeći broj *Slobode*, izdan 2. prosinca, objavio je još neslužbene, ali točne rezultate izbora. Iako je *Sloboda* tvrdila kako „socijalna demokracija nema razloga da bude razočarana, ona nije ništa izgubila“,⁵⁶² rezultati izbora ukazivali su na sasvim suprotno. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije osvojila je samo jedan mandat, onaj u Srijemu, a u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji dobila je tek 7097 glasova.⁵⁶³ Određen izborni uspjeh socijaldemokrati su imali u Sloveniji, gdje osvajaju šest mandata, i u Vojvodini s tri mandata.⁵⁶⁴ Bez obzira na uspjehe u ovim pokrajinama, napose u Vojvodini gdje je kandidat bio i Korać, izbori su ukazali na slabost SDSHS koja na prostoru Hrvatske i Slavonije očito nije uživala značajniju podršku te koja je u većini županija ostvarila slabije rezultate od svojih konkurenata na ljevici, komunista i centrumaša, frakcije koja se samo nekoliko mjeseci ranije izdvojila iz SRPJ(k). Kakvo je bilo mišljenje simpatizera socijaldemokracije o rezultatima izbora vidljivo je iz njihova postizbornog proglasa:

„Nakon izbora treba se obratiti glasačima. To je potrebno u prvom redu poradi toga, da odvratimo od naših drugova i samu pomisao, da bi socijalna

⁵⁶⁰ „Seljaci, radnici, intelektualci“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 46., god. 4. (Zagreb: 18.11.1920.), 1.

⁵⁶¹ „Kandidature naše stranke u Srbiji i Vojvodini“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 46., god. 4. (Zagreb: 18.11.1920.), 2.

⁵⁶² „Izbori za konstituantu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 48., god. 4. (Zagreb: 2.12.1920.), 1.

⁵⁶³ „Izbori za konstituantu“, 2.

⁵⁶⁴ Idem, 2.

demokracija na izborima bila pretrpjela pa makar i djelomičan poraz. Mi doduše ne želimo sami sebe obmanjivati, mi smo uvijek muževno gledati istini u oči, ali bez ikakva predumišljaja možemo usuprot toga ustvrditi, da se je socijalna demokracija na ovim izborima više nego afirmirala u Hrvatskoj i Slavoniji.“⁵⁶⁵

Jasno je iz ovog proglasa da su socijaldemokratski glasači u Hrvatskoj i Slavoniji uglavnom smatrali da je SDSHS doživjela podbačaj na izborima za Konstituantu, u suprotnom ne bi postojala ni potreba za objavom ovog proglasa. Iako je *Sloboda* tvrdila suprotno, parlamentarni izbori bili su samo pokazatelj višegodišnjeg slabljenja socijaldemokratske političke opcije u Hrvatskoj i Slavoniji, slabljenja koje je počelo odmah nakon stranačkog rascjepa na Beogradskom kongresu u proljeće 1919. godine.

Nakon konstituiranja Ustavotvorne skupštine ponovno je uspostavljen Socijaldemokratski zastupnički klub koji je i ranije postojao u Privremenom narodnom predstavništvu. Razlika je bila što je u nekadašnjem jedanaesteročlanom klub ključnu ulogu imala SDSHS predvođena Vitomirom Koraćem, a sada tu ulogu preuzimaju socijaldemokrati iz Slovenije te predsjednik kluba postaje Etbin Kristan.⁵⁶⁶ Štoviše, u samu Ustavotvornu skupštinu na kraju nije ušao nitko od istaknutih članova SDSHS. Socijaldemokrati poput Vitomira Koraća i Vilima Bukšega koji su još od vremena uspostave Narodnog vijeća imali važne uloge u političkom životu sada su izgubili svoja mjesta u najvišem zakonodavnom tijelu Jugoslavije. Pritom valja spomenuti kako je kandidacijska lista u Srijemu čiji je nositelj bio Korać osvojila jedan mandat, ali je umjesto njega u Konstituantu ušao jedan od niže rangiranih članova ove liste.

Do kraja 1922. godine kada se pokrajinske socijaldemokratske stranke ukidaju i ujedinjuju u jedinstvenu stranku za čitav jugoslavenski prostor, ali ni kasnije, socijaldemokrati se nisu uspjeli izboriti za utjecajniiji politički položaj. Za razliku od vremena demokratsko-socijaldemokratske vlade njihovi zastupnici nisu bili ključni za uspostavu parlamentarne većine, a vladajuća koalicija demokrata i radikala imala je dovoljno zastupnika da joj malobrojna oporba, oslabljena neulaskom Hrvatske republikanske seljačke stranke i Komunističke parije Jugoslavije,⁵⁶⁷ nije bila potrebna za izglasavanje zakona u parlamentu. U

⁵⁶⁵ „Našim izbornicima!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 49. god. 4. (Zagreb: 9.12.1920.), 1.

⁵⁶⁶ „Socijalno-demokratski narodni poslanici“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 51., god. 4. (Zagreb: 23.11.1920.), 2.

⁵⁶⁷ Na svom drugom, Vukovarskom kongresu Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) promijenila je ime u Komunistička partije Jugoslavije.

takvim su okolnostima čak i one malobrojne političke inicijative socijaldemokrata, poput predlaganja vlastitog nacrtu ustava, bile neminovno osuđene na propast. Stoga je krajem 1920. i tijekom 1921. godine jugoslavenska vlada s lakoćom dobila parlamentarnu podršku za izglasavanje zakona uperenih protiv komunista, ali koji su opstruirali i djelovanje socijalista općenito, te za dokidanje uspjeha djelovanja socijaldemokrata poput relativno strogo propisanog osmosatnog radnog dana.

6. 2. Marginalizacija, ukidanje i ujedinjenje

Kraj 1921. godine i rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu uveli su velike promjene u kontekst i način djelovanja političke ljevice u Jugoslaviji. Izbori su jasno pokazali kako su komunisti jedina doista relevantna socijalistička opcija na državnoj razini. Takozvani centrum, odnosno manje radikalna i gotovo socijaldemokratska frakcija koja se u srpnju 1920. godine odvojila od komunista i osnovala vlastitu stranku pod imenom Socijalistička radnička partija Jugoslavije,⁵⁶⁸ vlastitu je parlamentarnu listu istaknuo samo u Zagrebu, ali ona, iako je dobila nekoliko desetaka glasova više od socijaldemokrata, doživljava neuspjeh neosvojivši ni jedan mandat.⁵⁶⁹ S druge strane, socijaldemokrati su značajniji uspjeh ostvarili samo na području Slovenije, a svugdje drugdje rezultati izbora pokazali su kako oni ne uživaju značajniju podršku. Međutim, podbačaj umjerenih opcija nije bio pokazatelj slabosti socijalizma u Jugoslaviji. Naprotiv, Komunistička partija Jugoslavije, s gotovo dvjesto tisuća dobivenih glasova i pedeset i osam osvojenih mandata, postala je četvrta snaga u parlamentu te je potvrdila svoj položaj neupitnog predvodnika jugoslavenskog socijalističkog pokreta. Uspjeh komunista, političke opcije koja je najradikalnije zahtijevala velike promjene političkog, društvenog i ekonomskog sustava države, predstavljao je značajnu prijetnju poretku i režimu. Kako je na samom kraju godine izbio veliki štrajk rudara koji je vlada pokušala spriječiti njihovom militarizacijom, socijalisti, predvođeni komunistima i njihovim sindikatima odlučili su podržati rudare te su za 29. prosinca proglasili dvadeset i četiri sata generalnog štrajka.⁵⁷⁰ Dva dana kasnije, 31. prosinca, centralna je vlada na djelovanje komunista odgovorila neparlamentarnim donošenjem posebnog proglasa poznatog kao Obznana.⁵⁷¹ Donesena pod izgovorom borbe protiv diktature i nasilja, Obznana je u svojih sedam točaka zabranila propagandu i organizacije

⁵⁶⁸ Kratica SRPJ.

⁵⁶⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 279-281.

⁵⁷⁰ „24=satni generalni štrajk u Zagrebu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1. god. 5. (zagreb: 6.1.1921.), 2.

⁵⁷¹ „24=satni generalni štrajk u Zagrebu“, 2.

komunista te je uveden niz represivnih mjera protiv osoba koje se smatraju komunistima, poput otpuštanja iz državne službe i uskraćivanje naknada za školovanje.⁵⁷²

Donošenje Obznane otežalo je djelovanje i socijaldemokratima koji su se našli pod sumnjom za komunizam, međutim ono je u daleko većoj mjeri naštetilo samim komunistima i gotovo potpuno omogućilo njihovo javno organizirano djelovanje. Iako su nominalno istupali protiv Obznane i represije komunista, socijaldemokrati su nastojali iskoristiti situaciju te su pokušali preuzeti komunističke radničke domove i sindikalne organizacije.⁵⁷³ Da Obznana predstavlja priliku za socijaldemokrate istaknuo je tajnik Općeg radničkog saveza Sima Kotur na planearnoj sjednici ovog sindikata održanoj 16. siječnja u Zagrebu. Kotur je zaključio kako nakon ukidanja komunističkih sindikata ORS ostaje jedini sindikat koji stvarno štiti radnike te da stoga nužno „ima uspješnu budućnost“.⁵⁷⁴ Smatrajući kako su stvorene prilike za jačanje vlastite organizacije, socijaldemokrati su ubrzo zanemarili ideju solidarnosti s komunistima za koju su proklamirali u prvim danima nakon donošenja Obznane te počeli javno istupati protiv komunista. To je vidljivo u uvodniku članka objavljenog u *Slobodi* povodom održavanja skupštine u zagrebačkom Apolo kinu 13. veljače:

„Komunisti, prije toli gordi i blagoglagoljivi – postaju manji od makova zrna, fraziraju o tajnim organizacijama i puštaju radnike bez kompasa, bez vjere, bez zaštite i međusobne solidarne pomoći. Socijalni demokrati – koji imadu svoje sindikate – shvaćaju svoju dužnost i započinju akciju za obnovu sindikata borbom protiv reakcije.“⁵⁷⁵

Pojačana represija komunista i socijaldemokratsko zanemarivanje ideje solidarnosti doveli su do zaoštavanja sukoba ovih dviju socijalističkih struja te su uobičajene međusobne provokacije nekoliko puta zamijenili fizički obračuni. Tako su komunisti, koji zbog Obznane ne mogu održavati vlastite manifestacije, prvo spriječili održavanje socijaldemokratske skupštine u Apolo kinu 6. veljače, a prije početka već spomenute skupštine 13. veljače došlo je do „naguravanja“ između komunista i socijaldemokrata u koje se umiješala policija i uhitila izgrednike.⁵⁷⁶ Socijaldemokrati, malobrojniji i lošije organizirani od komunista, na teškoće svojih socijalističkih suparnika pokušali su odgovoriti jačanjem vlastite agitacije. U prvim

⁵⁷² Idem, 2.

⁵⁷³ Bilandžić, ur., *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, 90.

⁵⁷⁴ „Planearna sjednica Općeg radničkog saveza“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 3., god. 5. (Zagreb: 20.1.1921.), 3.

⁵⁷⁵ „Za otvorenje radničkih sindikata“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 7., god. 5. (Zagreb: 17.2.1921.), 1.

⁵⁷⁶ „Za otvorenje radničkih sindikata“, 1.

mjesecima 1921. godine SDSHS i ORS organizirali su niz skupština u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i u Vojvodini, kojima su nastojali na svoju stranu ponovno pridobiti radništvo, napose dotadašnje članove komunističkih sindikata. Dok je jačanje agitacije bio pragmatičan odgovor na zakonsko ograničavanje rada komunista, odnosno nastojanje da se popuni politički prostor na ljevici za koji su socijaldemokrati smatrali da je otvoren državnom represijom komunista, jačanje sukoba ovih dviju političkih opcija ponovno je potaknulo posljednjih godina zatomljenu ideološku diferencijaciju socijaldemokrata i komunista. Tako se u *Slobodi* najednom javlja više članaka u kojima se ističu neuspjesi i negativne prakse komunističkog djelovanja u Rusiji. Vanjskopolitičko djelovanje ruskih komunista naziva se despotskim imperijalizmom,⁵⁷⁷ te se ističe nezadovoljstvo boljševičkom vlašću:

„Vlastodršci na Kremlju ne prezaju ni pred najokrutnijim sredstvima, kako bi odgodili neizbježivi krah jedne tiranske vlasti, koju mrzi čitava zemlja i čiji opstanak nemože se više ničim pravdati. Boljševici su na pobunjeni petrogradski proletarijat poslali svoje mameluke, sva međunarodna plaćenička odjeljenja i famozne komunističke jedinice, koje su se proslavile kod krvavih represija nad ruskim narodom.“⁵⁷⁸

Autor koji ovdje spominje pobunjeni petrogradski proletarijat vjerojatno misli na pobunu mornara u Kronstadtu koja je izbila početkom te godine. Međutim, ovako oštra kritika režima u Rusiji zasigurno je potaknuta jugoslavenskim kontekstom sukoba socijaldemokrata i komunista. Pritom su boljševici i komunisti u Rusiji iskorišteni kao svojevrsna zamjena za kritiku jugoslavenskih komunista koji nisu skrivali da svoje ideološke uzore pronalaze upravo u Rusiji. Kritika boljševika i boljševizma u Rusiji kao neizravna kritika samih jugoslavenskih komunista, kao praksa, ustanovljena je još nekoliko godina ranije, u jeku podjele SDSHS, a ponovno je upotrijebljena u ovom sukobu. Ovakvom posrednom kritikom socijaldemokrati su izbjegli izravno napasti jugoslavenske komuniste koji su bili teško pogođeni državnom represijom nakon donošenja Obznane pokušavajući na taj način, barem nominalno, zadržati privid solidarnosti s diskriminiranim komunistima.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije smatrala je kako njen pokušaj popunjavanja političkog prostora na ljevici, otvorenog represijom komunista nakon donošenja

⁵⁷⁷ „Socijalistička Georgija – Žrtva boljševičkog imperijalizma“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 9. god. 5. (Zagreb: 3.3.1921.), 1.

⁵⁷⁸ „Protuboljševička revolucija ruskog naroda“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 10. god. 5. (Zagreb: 10.3.1921.), 1.

Obznane, ima pozitivne rezultate. U *Slobodi* se tih mjeseci javljaju članci i izvještaji s raznih skupština u kojima se ističu navodni uspjesi socijaldemokrata u pridobivanju novih članova i simpatizera, a 10. travnja, na velikoj skupštini jugoslavenskih socijaldemokrata, održanoj u Novom Sadu, Vilim Bukšeg optimistično je istaknuo da socijaldemokratski pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, iako oslabljen raskolima, sada ponovno jača.⁵⁷⁹ Međutim, prvomajska proslava, najveća anualna socijalistička manifestacija pokazala je kako to jačanje socijaldemokratskog pokreta, ako i je postojalo, nipošto nije bilo brz proces. Ove su 1921. godine uobičajene prvomajske skupštine i povorke na otvorenom bile zabranjene u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, a komunistima nije dopušteno čak ni održavanje skupština u zatvorenim prostorima.⁵⁸⁰ Ova je zabrana ukazala na potpunu nemoć socijalista da se suprotstave odlukama vlasti. Kako je komunistički pokret od Obznane bio u rasulu, socijaldemokrati i centrum ostali su jedine socijalističke opcije u Hrvatskoj i Slavoniji koje su obilježavale ovaj radnički praznik. Međutim nijedna od njih nije ni približno imala snagu ili organizacijsku sposobnost da se suprotstavi vladinoj zabrani. To su uvidjeli i sami socijaldemokrati te je prvomajski izvještaj objavljen u *Slobodi*, iako je za to krivio komuniste, priznao kako je te godine praznik rada obilježila „Potpuna nemoć i nesposobnost proletarijata za svaku akciju“.⁵⁸¹

Sukob s komunistima i loši rezultati izbora za Konstituantu uzrokovali su još jednu promjenu u praktičnom djelovanju socijaldemokrata. Uvidjevši kako na prostoru Hrvatske i Slavonije SDSHS ne predstavlja nikakvu prijetnju dominantnim komunistima, socijaldemokrati su počeli surađivati s centrumom, odnosno sa SRPJ. Prvi javni znaci suradnji ovih dviju stranaka pojavili su krajem ožujka, upravo u kontekstu sukoba s komunistima, kada one zajedno, 20. ožujka, u Zagrebu organiziraju skupštinu protiv imperijalizma, kako onog zapadnog, tako i navodnog ruskog.⁵⁸² Zajednički neprijatelj socijalističke desnice i centra, komunisti, potaknuo je na suradnju nekad oštro suprotstavljene socijalističke frakcije i ponovno približio neke od glavnih proponenta stranačkog rascjepa iz 1919. godine, poput nekadašnjeg istaknutog komunista Mije Radoševića i njegovih socijaldemokratskih protivnika Koraća i Vilima Bukšega.

Približavanje socijaldemokrata i centrumaša nastavljeno je u mjesecima nakon Prvog maja, a sredinom lipnja u Beogradu Vilim Bukšeg i Dragiša Lapčević, najistaknutiji centrumaš

⁵⁷⁹ „Oblasani skupština u Novom Sadu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 16., god. 5. (21.4.1921.), 1.

⁵⁸⁰ „Manifestacija 1. Maja“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 18., god. 5. (5.5.1921.), 1.

⁵⁸¹ „Manifestacija 1. Maja“, 1.

⁵⁸² „Skupština proti imperijalizma“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 12., god. 5. (24.3.1921.), 1.

iz Srbije, dogovaraju tajni sporazum o međusobnoj suradnji.⁵⁸³ Iako je sporazum bio tajan, *Sloboda* je istovremeno prestala sa svakom kritikom SRPJ i najavljujući kako su stvoreni uvjeti za ujedinjenje sa socijalističkim protivnicima komunista počela pripremati teren za proglašenje ujedinjenja s centrumašima. Inicijativu za ujedinjenje socijaldemokrata Jugoslavije ponovno je preuzela sada najjača socijaldemokratska stranka, Jugoslavenska socijaldemokratska stranka iz Slovenije. Na prijedlog JSDS 1. i 2. kolovoza u Beogradu su se sastali delegati JSDS, SDSHS i SRPJ te su se usuglasili oko stvaranja Socijalističke zajednice Jugoslavije,⁵⁸⁴ krovne jugoslavenske socijaldemokratske organizacije koja je trebala koordinirati rad triju stranaka i osigurati jedinstvo njihova djelovanja.⁵⁸⁵ Okrupnjivanje socijaldemokrata na državnoj razini bio je odgovor na njihovo kontinuirano slabljenje te pokušaj da se ono zastavi kako bi socijaldemokrati mogli parirati snažnijem i većem komunističkom pokretu. Međutim, SZJ nije bila organizirana kao politička stranka, ona je bila tek prijelazna organizacija do stvarnog ujedinjenja sastavljena od samo četiri predstavnika svake od triju uključenih stranaka. O prirodi SZJ dovoljno govori način njena stvaranja. Beogradski sastanak na kojem je stvorena Socijalistička zajednica Jugoslavije zapravo je bio tajni, odnosno, prethodno nenajavljeni, sastanak svega nekolicine predstavnika triju stranaka održan u stanu socijaldemokrata Nedeljka Divca.⁵⁸⁶ Kao takvoj uloga SZJ nije bila izvršiti konačno političko ujedinjenje jugoslavenskih socijaldemokrata, do čega će doći krajem 1921. godine, već samo putem koordinacije praktičnog rada stvoriti uvjete za dokidanje partikularnih stranaka i stvaranje jedinstvene jugoslavenske socijaldemokratske političke organizacije.

U međuvremenu, dok su socijaldemokrati radili na vlastitom ujedinjenju došlo je do još jednog udara vlasti na komuniste i socijaliste. Na dan izglasavanja Vidovdanskog ustava, 28. lipnja 1921. godine, Spasoje Stević, mladi član KPJ i tajne revolucionarne grupe pelagićevaca, pokušao je izvršiti neuspjeli atentat na regenta Aleksandra.⁵⁸⁷ Odmah nakon pokušaja atentata u javnosti se pojavio, očito već ranije pripremljeni, nacrt novog zakona koji je bio usmjeren ka jačanju represivnih mjera protiv komunista kojima se oduzimaju i određena ustavom zajamčena prava⁵⁸⁸ te je policija pokrenula novi val uhićenja članova KPJ i komunista.⁵⁸⁹ Nakon što je

⁵⁸³ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 42.

⁵⁸⁴ Kratica SZJ.

⁵⁸⁵ „Socijalistička zajednica Jugoslavije – Protokol sporazuma socijalističkih stranaka Jugoslavije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 34., god. 5. (Zagreb: 25.8.1921.), 1.

⁵⁸⁶ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 284.

⁵⁸⁷ Idem, 283.

⁵⁸⁸ „Ludilo reakcije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 26., br. 5. (Zagreb: 30.6.1921.), 1.

⁵⁸⁹ Korać, *Povijest radničkog pokreta*, 283.

krajem srpnja komunist Alija Alijagić izvršio još jedan, ovog puta uspješan, atentat na ministra unutarnjih poslova i autora Obznane Milorada Draškovića, parlament je 2. kolovoza donio Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi kojim se komunisti i njihove organizacije potpuno stavljaju izvan zakona.⁵⁹⁰ Ovaj zakon, poznat kao Zakon o zaštiti države bio je jednak mjesec dana ranije u štampi objavljenom nacrtu. Iako su se socijaldemokrati protivili Zakonu o zaštiti države te su u parlamentu glasali protiv njegova donošenja,⁵⁹¹ zaključivši kako „ko se mača laća, od mača i umire“, oni su za njegovo donošenje krivili same komuniste i njihovu revolucionarnu političku taktiku.⁵⁹² Zakonom o zaštiti države komunistima je oostojala otvorena jedino mogućnost ilegalnog rada manjih i zatvorenih skupina koje su nužno isključivale mogućnost organiziranja masovnijeg pokreta. Takve su prilike uzrokovale daljnje slabljenje radničkog pokreta koji ostaje bez dotadašnjeg vodstva, ali one su značile i potencijalno širenje prostora djelovanja na ljevici što je odgovarala socijaldemokratima. Iako se to eksplicitno ne spominje u izvorima, sasvim je moguće kako je najava Zakona o zaštiti države koji će komunističke organizacije staviti van zakona bila konačan poticaj stvaranju SZJ i koordiniranju praktičnog rada socijaldemokrata na razini čitave države. U prilog ovome govori ishitrena organizacija beogradskog sastanka, ali i Adžijin nastup na zagrebačkoj skupštini, održanoj 31. srpnja, samo koji dan nakon donošenja Zakona o zaštiti države, na kojoj je poseban „interes bio za pitanje kako će se stranka odrediti naprama terorizmu anarho-boljševika i naprama vladinoj reakciji“. ⁵⁹³ Znajući kako će se za koji dan komunisti naći u ilegali, Adžija je na spomenutom skupu optimistično zaključio kako se počinju „viđati znakovi ozdravljenja u radničkom pokretu“. ⁵⁹⁴ Kako je SZJ osnovana samo koji dan nakon Adžijina govora, s čime je on kao jedan od utjecajnijih socijaldemokrata morao biti upoznat, možemo pretpostaviti kako je najavljeno ozdravljenje radničkog pokreta on vidio upravo u reorganizaciji socijaldemokrata kroz osnivanje Socijalističke zajednice Jugoslavije.

Iako su određeni političari, napose oni iz Narodne radikalne stranke, željeli proširiti primjenu Zakona o zaštiti države i na socijaldemokrate, ⁵⁹⁵ do toga ipak nije došlo. Naime, iako je u prvim tjednima nakon donošenja ovog zakona policija doista u nekoliko slučajeva privela, uhitila ili protjerala članove SDSHS i socijaldemokrate, kao što su to činili u slučaju komunista,

⁵⁹⁰ Idem, 283.

⁵⁹¹ „Zakon o zaštiti države“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 31., god. 5. (Zagreb: 4.8.1921.), 1.

⁵⁹² „Ludilo reakcije“, 1.

⁵⁹³ Naslov članka cenzuriran, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 31., god. 5. (Zagreb: 4.8.1921.), 1. „Ludilo reakcije“, 1.

⁵⁹⁴ Idem, 1.

⁵⁹⁵ „U novoj situaciji“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 32. god. 5. (Zagreb: 11.8.1921.), 1.

odmah nakon žalbe Glavnog odbora SDSHS na ove postupke, ministar unutarnjih poslova Pribićević uputio je policiji pojašnjenje kako se Zakon o zaštiti države odnosi isključivo na komuniste, a da socijaldemokrati zadržavaju slobodu djelovanja i propagande.⁵⁹⁶ Iako je ovakav razvoj događaja trebao ići u prilog socijaldemokratima koji su željeli nadomjestiti iz političkog života istisnute komuniste, ubrzo su shvatili da je uspjeh tog njihovog nastojanja veoma upitan. Početkom listopada u *Slobodi* je objavljena kraća analiza stanja u radničkom pokretu s obzirom na zabrane djelovanja komunista. U toj analizi neimenovani autor piše:

„Obznana“ koju je izdala vlada dr Milenka Vesnića, zaustavila je započeti proces otrežnjavanja u radničkim redovima [...] Tako je „Obznana“ došla kao spas komunicima, koji su nakon toga oslobođeni dužnosti da radništvu polažu račun o svojem djelovanju i o raspolaganju sa radničkim parama. Mjesto da budu raskrinkani kao pravi radnički izdajice, oni hvala budi „Obznani“ dobiše aureolu mučenika.“⁵⁹⁷

Autor ovog članka zaključio je kako su naponi vlasti, počevši od Obznane, da dokine utjecaj komunista bili ne samo neuspješni, već i da su osigurali komunistima status mučenika, beskompromisnih zaštitnika radništva. U prilog ispravnosti ove analize idu rezultati ponovljenih lokalnih izbora održanih u Zagrebu početkom prosinca 1920. godine. Za razliku od prošlih izbora u Zagrebu, održanih prije samo jedne i pol godine, ovog su puta SDSHS i SRPJ odlučili sastaviti zajedničku izbornu listu, nazvanu Socijalistički radnički blok, čiji je predvodnik bio socijaldemokrat Vilim Bukšeg, a na drugom mjestu se nalazio centrumaš Mijo Radošević.⁵⁹⁸ Bez obzira na ranije predočenu analizu, socijaldemokrati su bili uvjereni kako njihova lista ima veliki potencijal da ostvari dobar izborni rezultat. Naime, oni su zaključili kako je na prošlim izborima zagrebačko radništvo pokazalo svoju snagu i dobru organiziranost kroz nekih sedam tisuća glasova koje su tada dobile komunistička i socijaldemokratska lista.⁵⁹⁹ Očekivali su da će i ovog puta socijalističke opcije dobiti otprilike jednak broj glasova, ali da će, kako KPJ nema pravo istaknuti vlastitu listu, te tisuće radničkih glasova sada nužno otići jedinstvenoj listi socijaldemokrata i centrumaša kao jedinoj socijalističkoj opciji.⁶⁰⁰ Međutim, izborni su rezultati pokazali ispraznost socijaldemokratskog optimizma. Od dvadeset i osam

⁵⁹⁶ „Uspjeh naše predstave“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 34. god 5. (Zagreb: 25.8.1921.), 1.

⁵⁹⁷ „Radnički pokret“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 40. god 5. (Zagreb: 6.10.1921.), 1.

⁵⁹⁸ „Kandidatska listina Socijalističkog radničkog bloka“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 50. god 5. (Zagreb: 8.12.1921.), 1.

⁵⁹⁹ „Radništvo mora pobjediti!“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 48. god 5. (Zagreb: 24.11.1921.), 1.

⁶⁰⁰ „Radništvo mora pobjediti!“, 1.

tisuća glasača na izbore je izašao 24 401 glasač, a apsolutni pobjednik bio je Hrvatski blok s 15 297 glasova i osvojenih čak 36 od ukupno 52 mandata.⁶⁰¹ Dok je lista nekadašnjih komunista osvojila nešto više od tisuća glasova, socijaldemokrati, sada ujedinjeni s centrumašima, doživjeli su još jedan izborni poraz osvojivši samo 454 glasa i jedan mandat u gradskoj skupštini.⁶⁰² Iako je u odnosu na prošle lokalne izbore kada su dobili samo 284 glasa i također osvojili jedan mandat⁶⁰³ za socijaldemokrate ovo bio porast broja dobivenih glasova, u odnosu na izbore za Konstituantu, održane u prosincu 1920. godine, kada SDSHS osvaja 304, a SRPJ 360 glasova,⁶⁰⁴ zajednička lista, Socijalistički radnički blok, sada je osvojila 210 glasova manje. Kao i nakon svih dotadašnjih izbora, socijaldemokrati nisu priznali svoj poraz. Iako su očekivali bolji rezultat, oni su tvrdili da su lokalni izbori u Zagrebu „tek jedna mala etapa, slučajna zgoda za političko istupanje“ te da oni dokazuju „da iako polagano ali stalno rastemo“.⁶⁰⁵ Štoviše, umjesto da uzroke loših rezultata pronađu u vlastitim politikama koje su se tijekom proteklih godina pokazale pogrešnima, SDSHS je zaključila kako je jedan od glavnih uzroka toga „slaba politička školovanost izbornika“, odnosno, nesposobnost glasača da socijaldemokrate prepoznaju kao poželjnu političku opciju.⁶⁰⁶

Izborni neuspjeh u Zagrebu nije, ili barem to nisu bili spremni javno priznati, obeshrabrio socijaldemokrate koji su, kako u Hrvatskoj i Slavoniji, tako i na razini Jugoslavije, odlučili nastaviti s provođenjem politika za koje su smatrali da će ojačati njihov položaj. Za razliku od dotadašnjih slučajeva kada su jugoslavensku socijaldemokraciju predvodili prvaci SDSHS, ovog puta su socijaldemokratski parlamentarni zastupnici s Etbinom Kristanom na čelu odlučili ne iskoristiti još jednu političku krizu te su javno odbili ponuđeni im ulazak u novu vladu koju je trebao sastaviti demokrat Davidović.⁶⁰⁷ Iako je ova odbijenica opravdana „aktualnim reakcionarnim pokušajima i tendencijama“,⁶⁰⁸ kako slične reakcionarne tendencije dotad nisu predstavljale značajniju prepreku socijaldemokratskom sudjelovanju u najvišoj izvršnoj vlasti, vjerojatnije je kako njen pravi razlog leži u nepopularnosti ministerijalističke politike koja je uzrokovala raskole u socijaldemokratskim strankama i njihovu nepopularnost među radništvom. Socijaldemokratski predvodnici uvidjeli su da ako žele doista preuzeti

⁶⁰¹ „Gradski izbori u Zagrebu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 51. god 5. (Zagreb: 13.12.1921.), 1.

⁶⁰² „Gradski izbori u Zagrebu“, 1.

⁶⁰³ „Zagrebački općinski izbori“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 13. god 4. (Zagreb: 3.4.1920.), 1.

⁶⁰⁴ „Izbori za konstituantu“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 48., god. 4. (Zagreb: 2.12.1920.), 2.

⁶⁰⁵ „Gradski izbori u Zagrebu“, 1.

⁶⁰⁶ Idem, 1.

⁶⁰⁷ „Odgovor socijalista Davidoviću“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 51. god 5. (Zagreb: 13.12.1921.), 1.

⁶⁰⁸ „Odgovor socijalista Davidoviću“, 1.

položaj komunista moraju prihvatiti i dio njihovih popularnih politika poput dosljednog suprotstavljanja jugoslavenskoj vlasti.

Sam kraj 1921. godine konačno je donio kraj višegodišnjim nastojanjima socijaldemokrata da stvore jedinstvenu državnu političku organizaciju. U Beogradu su se na konferenciji 18. prosinca sastali glavni odbori JSDS, SDSHS i SRPJ te su na „jednodušnoj želji svojih organizacija i članova“ odlučili osnovati Socijalističku partiju Jugoslavije.⁶⁰⁹ Za razliku od dotadašnjih pokušaja ujedinjenja, ovog su puta glavni odbori donijeli odluku kojom se ukidaju sve tri uključene stranke te da Socijalistička partija Jugoslavije⁶¹⁰ postaje nadređena instanca lokalnih podružnica ukinutih stranaka.⁶¹¹ Na čelu nove stranke nalazio se šesnaesteročlani Glavni partijski odbor u kojem su otprilike podjednako bile zastupljene sve strane uključene u ujedinjenje, a on je na svojoj sjednici, održanoj 20. prosinca, za predsjednika imenovao Dragišu Lapčevića, socijaldemokrata iz Srbije i člana SDSHS, na mjesto političkog tajnika Vitomira Koraća, na mjesto tajnika Mirka Obradovića, a na mjesto blagajnika Blagoja Braćinca.⁶¹² Podjela čelnih funkcija Glavnog partijskog odbora pokazuje kako su iznimno važnu, ako ne i vodeću, ulogu u SPJ imali istaknuti članovi SDSHS. Uz njihov nekadašnji utjecaj među jugoslavenskim socijaldemokratima, ovo je omogućila i djelomična nezainteresiranost uspješne JSDS za djelovanje na državnoj razini.⁶¹³

Na konferenciji u Beogradu razmatrano je i uvođenje novih teritorijalnih oblasti SPJ, no odlučeno je kako će one i dalje odgovarati pokrajinama na koje je Jugoslavije administrativno podijeljena.⁶¹⁴ Međutim, ukidanjem pokrajinskih stranačkih organizacija i njihovih glavnih odbora te osnivanjem Glavnog partijskog odbora, oblasne organizacije, poput npr. one u Hrvatskoj i Slavoniji, gube većinu svojih prijašnjih ovlasti i postaju samo podružnice jedinstvene stranke. Kao jedina značajnija uloga oblasnih organizacija ostalo je izdavanje stranačkih novina. U slučaju Hrvatske i Slavonije to je značilo gašenje socijaldemokratske *Slobode* i centrumaške *Radničke Borbe* te pokretanje *Slobodne riječi*, jedinog službenog stranačkog glasila SPJ u Hrvatskoj i Slavoniji.⁶¹⁵ Stoga je pedeset i treći broj *Slobode*, objavljen

⁶⁰⁹ „Proletarijatu Jugoslavije“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 53. god. 5. (Zagreb: 30.12.1921.), 1.

⁶¹⁰ Kratica SPJ.

⁶¹¹ „Proletarijatu Jugoslavije“, 1.

⁶¹² „Partijski život“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 53., god. 5. (Zagreb: 30.12.1921.), 3.

⁶¹³ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 86.

⁶¹⁴ Idem, 82.

⁶¹⁵ „Stranačkim članovima i ostalim čitateljima „Slobode“, *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 53., god. 5. (Zagreb: 30.12.1921.), 3.

30. prosinca 1921. godine, bio posljednji izdani broj ovog starog socijaldemokratskog glasila koje je u kontinuitetu izlazilo od 1917. godine.

Kao što je ranije spomenuto, glavni poticaj stvaranju SPJ bilo je nastojanje socijaldemokrata, ali i centrumaša, da nadomjeste oslabljenu i formalno ukinutu KPJ. Na to ukazuje i sam naziv nove stranke koji je veoma sličan nazivu komunističke stranke. Uz to, SPJ se već u samom činu svog ujedinjenja značajno ideološki odmaknula od svojih dominantno socijaldemokratskih korijena, posebno onih u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime jedna od šest točaka sporazuma ujedinjenja objašnjavala je odnos SPJ prema revoluciji u Rusiji i vlasti koja je ondje uspostavljena. Iako se konstatira da režim u Rusiji „nosi formu boljševičke nestrpljivosti, terora, diktature manjine i utopističkih napora da revolucija preskoči svojih granica“, SPJ je smatrala da se radi o režimu koji je tek u razvoju i da je Ruska revolucija, ne specificirajući radi li se o Februarskoj ili Oktobarskoj, „najveći historijski događaj i najveća tekovina čovječanstva današnjeg vijeka“.⁶¹⁶ Glavni su odbori u sporazumu propisali budući stav i odnos novoosnovane stranke prema revoluciji i režimu u Rusiji:

„Nužno je obezbijediti da ruska revolucija sama nadje ovaj svoj historijski utvrđeni put. Sav međunarodni proletarijat ima dužnost da je brani u svako doba bez obzira koji je režim u njoj privremeno na vladi. Svim silama mora se spriječavati međunarodni kapitalizam, koji pod vidom borbe protiv boljševičkog terora mori blokadom i gladju i napada oružjem rusku revoluciju u cijelini njenoj. Naša će se partija boriti za priznanje svake ruske vlade, pa i sovjetske vlade, za nesmetani međunarodni saobraćaj sa Rusijom, za međunarodne kredite i najširu međunarodnu pomoć gladnoj Rusiji, i protiv svakog bilo neposrednog napada na Rusiji bilo pomaganja i podsticanja na ustanak kontrarevolucionarnih bandi u njoj.“

Ovakav odnos prema sovjetskoj Rusiji dosta odudara od ranijih stavova socijaldemokrata, napose SDSHS, koji su, iako su se nominalno protivili vojnoj intervenciji Zapada, redovito napadali boljševičku vlast i njezino djelovanje smatrajući da je ona manjinska i da nipošto ne predstavlja volju većine ruskog radništva i seljaštva. Promjena odnosa prema događajima u Rusiji bila je nužna pretpostavka ujedinjenja socijaldemokrata s ljevim centromom, ali i politički oportuna taktika koja je SPJ donekle približila stavovima komunista.

⁶¹⁶ „Proletarijatu Jugoslavije“, 1.

Ujedinjenje socijaldemokrata i centruma u Socijalističku partiju Jugoslavije bilo je iznenađenje za velik dio jugoslavenske javnosti jer su pregovori o stvaranju jedinstvene stranke bili tajni, a ono je u tisku ranije najavljeno samo u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno u *Slobodi*.⁶¹⁷ Na svojevrsnu konspirativnost rada ukazuje i činjenica da SPJ nije formirao neki veći kongres nego samo konferencija Glavnih odbora.⁶¹⁸ Međutim, bez obzira na iznenađenje, jugoslavenske političke stranke nisu značajnije reagirale na formiranje SPJ, a komunisti, kao najznačajnije oponenti nove stranke, nisu je smatrali prijetnjom vlastitoj popularnosti.⁶¹⁹ U narednim godinama sud komunista pokazao se ispravnim. Iako spajanjem s, u Sloveniji popularnom, JSDS socijaldemokrati dobivaju određenu političku moć kroz nezanemarivu zastupljenost u parlamentu, SPJ nikada neće postati značajna politička snaga u Jugoslaviji kakva je bila u vremenu raspada Austro-Ugarske. Posebno na prostoru Hrvatske i Slavonije SPJ nije uspjela značajnije promijeniti trend slabljenja socijaldemokratskog, ili sada socijalističkog, pokreta.

Stvaranjem SPJ i formalno i praktično završeno je razdoblje postojanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Nakon gotovo četiri i pol godine, od sredine ratne 1917., bez obzira na više pokušaja ujedinjenja jugoslavenskih socijaldemokrata, SDSHS djelovala je kao samostalna politička opcija koja je u praktičnom radu nekoliko puta pokušala nadići teritorijalne granice pokrajine Hrvatske i Slavonije. Iako su ti pokušaji nadilaženja teritorijalnih okvira ponekad bili barem djelomično uspješni, primjer čega je širenje stranke na sjever Srbije, ona je u čitavom ovom periodu djelovala kao politička organizacija dominantno usmjerena na pokrajinu Hrvatsku i Slavoniju i ograničena njenim administrativnim granicama. Stvaranjem SPJ prekinuta je ta višegodišnja tradicija rada socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije koji se sada uključuju u i podređuju općejugoslavenskom socijaldemokratskom i centrumaškom, odnosno, kako ga sami nazivaju, socijalističkom pokretu. Da ovaj prekid rada SDSHS nije bio tek puka formalnost koju ne prati praksa vidljivo je u ideološkim postavkama čina ujedinjenja. Ideologija socijaldemokracije u Hrvatskoj i Slavoniji, reflektirana i ustanovljena u javnom i političkom diskursu putem *Slobode*, formirala se na prijelazu iz 1918. u 1919. godinu kao čin radikalne socijalističke diferencijacije od komunizma. Međutim, pragmatični politički razlozi, želja za jačanjem vlastite političke organizacije i spajanjem s ljevičkim centrumom, nagnali su socijaldemokrate na ograničeno približavanje komunistima. To približavanje uzrokuje izmjenu socijaldemokratskog identiteta, odnosno socijaldemokratske

⁶¹⁷ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 73.

⁶¹⁸ Idem, 73.

⁶¹⁹ Idem, 84.

ideologije. Stoga od kraja 1921. godine više ne možemo govoriti ni o Socijaldemokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije, koja prestaje postojati, ni o jasno određenom socijaldemokratskom pokretu u ovaj pokrajini jer se on uvelike transformira u odnosu na ranije razdoblje.

7. Socijaldemokracija, Marx i marksizam

Korištenje Marxa kao legitimacijskog okvira politika i djelovanja bila je uobičajena praksa socijalističkih stranaka raznih zemalja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Nju je na britanskom primjeru s početka 20. stoljeća detaljno obradio Jonathan Rose u svom djelu *The intellectual life of the british working classes*. Analizirajući čitalačke navike radništva i njihovih političkih predstavnika, Rose je zaključio kako su radovi Marxa, Engelsa i drugih značajnih marksista i socijalista zbog svoje filozofske i jezične složenosti bili prekompleksna formula za političku agitaciju, odnosno da je njihovo čitanje i razumijevanje bilo ograničeno na intelektualce te je uglavnom nadilazilo sposobnosti često loše obrazovanog radništva.⁶²⁰ Stoga, prema Rosu, učestalo spominjanje i pozivanje na Marxa, koje on zamjećuje analizirajući britanske radničke pokrete i stranke, nije moralo uključivati stvarno poznavanje materije ili teorije koja stoji u pozadini tog pozivanja.⁶²¹ Štoviše, nepoznavanje teorije nije negiralo legitimacijsku političku funkciju korištenja Marxa u diskursu. Iako slična istraživanja za prostor Hrvatske i Slavonije ne postoje, a zbog manjka adekvatnih povijesnih izvora, njih je gotovo nemoguće provesti, Roseove zaključke možemo primijeniti i na Hrvatsku i Slavoniju gdje je kontekst loše obrazovanosti radništva i manjka inteligencije bio znatno nepogodniji za širenje socijalističke teorije od onog u Britaniji.

Bez obzira na često, ali i opravdano, istican periferni položaj hrvatskih zemalja koje tijekom 19. i početkom 20. stoljeća znatno zaostaju na svim društvenim poljima, shvaćenim u najširem smislu, za europskim predvodnicama modernizacije, Marx i marksizam tada nisu bili potpuno nepoznati pojmovi u Hrvatskoj.⁶²² Tako primjerice prema bilješkama Josipa Šilovića, tada studenta prava,⁶²³ znamo da je još 1881. godine, Blaž Lorković u sklopu nastave održao

⁶²⁰ Jonathan Rose, *The intellectual life of the british working classes* (New Haven-London: Yale University Press, 2010.), 301-305.

⁶²¹ Idem, 301-307.

⁶²² O pojavi i prvoj recepciji Marxove misli u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji više je pisao Matko Globačnik u radu „Najranija recepcija Marxove misli među Južnim Slavenima u Habsburškoj Monarhiji i Srbiji (1848-1871)“; Matko Globačnik, „Najranija recepcija Marxove misli među Južnim Slavenima u Habsburškoj Monarhiji i Srbiji (1848-1871)“, u: *Desinićini susreti*, sv. 15. (Zagreb: FF Press, 2017.).

⁶²³ Blaž Lorković, *Politička ekonomija* (Zagreb: Matica hrvatska-Pravni fakultet, 1995.), 7.

više predavanja o socijalizmu i komunizmu. Prema Šilovićevim zapisima, na predavanju održanom 21. prosinca, Lorković se dotiče i samog Marxa.⁶²⁴ Na tom je predavanju Marx naveden kao „najznaменitiji pisac socijalne demokracije“, vođa komunističkog saveza i glavni pokretač Internacionale.⁶²⁵ Nekoliko godina kasnije, 1889. godine, u svom najznačajnijem djelu, *Počela političke ekonomije*, Lorković spominje Marxa kao osnivača „Internacionale“ i vođu socijaldemokrata.⁶²⁶ Zanimljivo je da Lorković Marxa ovdje svrstava među socijaliste zajedno sa Saint-Simonom, Proudhonom, Lassalleom i drugima, a kao komuniste navodi samo Babeufa i Cabeta.⁶²⁷ Pred kraj stoljeća o Marxu, u djelu *Poviest najnovijeg vremena od godine 1815. do godine 1878.*, kratko piše povjesničar Ivan Rabar. On Marxa spominje kao vođu socijaldemokrata⁶²⁸ i predstavnika Njemačke u „I. internacionali“.⁶²⁹ Nakon ovih ranih spominjanja Marxa u djelima i radu nekolicine intelektualaca kasnog 19. stoljeća, svijest o njemu, ali i o socijalizmu i o socijalističkoj misli općenito, počeli su se značajnije širiti kroz djelovanje radničkog pokreta Hrvatske i Slavonije te kroz lijeve tiskovine poput *Radničkog prijatelja* i *Slobode*.

Socijaldemokrati Hrvatske i Slavonije, još od početaka radničkog pokreta u devetnaestom stoljeću i osnivanja SDSHS 1894. godine, redovito su u svom diskursu koristili Marxa, kao i marksizam koji njegovo spominjanje podrazumijeva, za legitimaciju vlastitog političkog djelovanja. Pritom se oni uglavnom nisu zamarali filozofskim objašnjenjima što doista znači njihovo pozivanje na Marxa i marksizam već su ovim označiteljima pristupali kao samorazumljivim znakovima ili simbolima čije isticanje u diskursu osigurava svojevrsnu socijalističku pravovjernost i legitimitet, što je praksa jednaka onoj na kongresu u Beču koju je opisao Kautsky. Pritom valja spomenuti kako u predratnom socijaldemokratskom diskursu Marx funkcionira kao čvorišna točka, a Engels koji se često vezuje uz njega, svoje značenje istaknutog teoretičara socijalizma dobiva samo u kontekstu i povezivanju s Marxom. Kao čvorišna točka diskursa Marx je bio svojevrsni centar predratne socijaldemokratske ideologije. Ova tradicija imala je svoj nastavak u poslijeratnom radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije čiji početak nalazimo u izdavanju *Slobode* i reorganizaciji SDSHS 1917. godine. Međutim,

⁶²⁴ Lorković, *Politička ekonomija*, 138.

⁶²⁵ idem, 138.

⁶²⁶ idem, 303.

⁶²⁷ idem, 302.

⁶²⁸ Ivan Rabar, *Poviest najnovijeg vremena od godine 1815. do godine 1878.* (Zagreb: Naklada „Matice hrvatske“, 1898.), 510.

⁶²⁹ Rabar, *Poviest najnovijeg vremena od godine 1815. do godine 1878.*, 424.

poslijeratni odnos socijaldemokrata prema Marxu bio je nešto kompleksniji i neujednačen te je ovisio o trenutnom kontekstu rada stranke i stanja radničkog pokreta.

Svoj odnos prema Marxu i marksizmu SDSHS, odnosno, kako tada Stranka još formalno ne postoji, socijaldemokratski pokret, pokušala je definirati već u uvodniku prvog broja *Slobode*. U članku „Naša prva riječ“ neimenovani autor, vjerojatno glavni urednik Vitomir Korać, napisao je:

„Dok se jedni hvale, da ih rat ni u kojem pogledu nije promjenio, da su ostali potpuno oni isti, koji su i prije bili, dotle im opet drugi predbacuju, da je to baš nesocijalistički, a naročito nemarksistički jer je baš sam Marx sa svojim ekonomskim determinizmom odredio i ustanovio, da vječna i nesuzdrživa evolucija stvara temeljne promjene u gospodarskom i socijalnom životu, pa tim i u pogledima i u načelima ljudi. Socijalizam, a naročito znanstveni, marksistički, ne može i ne smije postati ukočenom i okamenjenom dogmom, ako neće da postane ukočenom i okamenjenom dogmom, ako neće da postane naivnom persiflažom na svog osnivača, na Karla Marxa. Naprotiv, on je po našem mnijenju duboka i znanstveno dokazana doktrina, pa time sposobna za razvoj i dug život na korist klasne borbe radnog naroda, na korist čitavog političkog, društvenog, socijalnog i ekonomskog razvitka.“⁶³⁰

Posebno je zanimljiv drugi dio ovog citata u kojem se autor protivi dogmatizaciji marksizma te otvara prostor za reviziju izvornog pisanja i stavova samog Marxa. Iako autor marksizam naziva znanstveno dokazanom doktrinom, tvrdeći kako time zastupa stav čitave Stranke i pokreta, on smatra kako je suvremena revizija pravi i ispravni nastavak marksističke misli i da je u duhu samog Marxa. Slični se stavovi ponavljaju i u narednim brojevima *Slobode*. Autori objavljenih članaka hvale Marxa kao iznimnog mislioca koji je socijalizam iz njegovih utopističkih početaka preobrazio u znanstvenu teoriju, ravnu Darwinovoj teoriji evolucije, ali koju je opravdano i potrebno osuvremeniti. Međutim, u narednim je mjesecima u *Slobodi* vidljiva znatna radikalizacija ovih stavova i sve kritičniji odnos prema Marxu. Tako je Vitomir Korać u drugom dijelu članka „Nacionalizam, internacionalizam i svjetski rat: Klasa ili narod“ napisao:

⁶³⁰ „Naša prva riječ“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 1-2., god. 1. (Zagreb: 13.7.1917.), 1.

„Proletarijat velikih industrijalno razvijenih nacija je stvarno, donekle, napustio ideju međunarodne klasne solidarnosti. Njemu je bliži buržoa i kapitalist vlastite nacije, s njim ga veže veća stvarna i realna zajednica interesa nego li ideološka, teorijska zajednica, nego li teorija međunarodne klasne solidarnosti. Svjestan sam si veličine i težine blasfemije, što ju ovim riječima činim, na dosadanjim našim pogledima i uvjerenjima. Ova konstatacija ne znači ni manje ni više, već da je Marxova krilatica: Proleterci sviju zemalja – sjedinite se! postala jedna bespredmetna šuplja fraza, koja se – ako stvari ovako dalje budu išle – neće nikad realno ispuniti. No Marx je bio duboki i umni teoretičar i praktičar, kako je dakle on mogao postaviti ovako nerealnu frazu? U obranu Marxa moramo izjaviti, da je ta njegova fraza polovicom prošlog stoljeća bila veoma realna, ali da je danas ekonomskim razvojem eto postala - bespredmetnom.“⁶³¹

Veoma slične ocjene Marxa i marksizam Korać je izrekao i nekoliko tjedana kasnije, 25. listopada, u uvodniku članka „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“:

„A ono dublje, one prave razloge, onaj pravi krah vjere t.j. krah svakog fraziranja o bezuvjetnoj revolucionarnosti i o bezuvjetnoj internacionalnosti baš radničke klase, baš proletarijata, to se redovito dodiruje. Ili se silom ne će da raskine s Marxovom krivom formulom, samoobmanom jednog socijalističkog revolucionara iz 1848. godine, pa se neće da uvidi: da revolucija i revolucionarnost nije rodjeno i neotudjivo svojstvo proletrske klase, već svojstvo društvene evolucije, kad bude umjetno sprečavana.“⁶³²

Koraćevi stavovi, izrečeni u ova dva članka, predstavljaju pokušaj radikalnog odmaka od predratne socijaldemokratske ideologije, čije su jasne okosnice bile Marx i marksizam. Dok se u ovom periodu u *Slobodi* redovito javljaju članci u kojima se ukazuje na potrebu revizije Marxova pisanja, a s time i socijaldemokratske ideologije, upravo je Korać otišao najdalje u tim nastojanjima klasificirajući marksizam „samoobmanom jednog socijalističkog revolucionara iz 1848 godine“ i smatrajući da je Marxov poznati poziv na ujedinjenje proletarijata, koji se prije Prvog svjetskog rata nalazio u zaglavlju svakog broja *Slobode*, „jedna bespredmetna šuplja fraza“. Iako Korać svojom radikalnošću donekle odskače od tada

⁶³¹ Vitomir Korać, „Naiocnalizam, internacionalizam i svjetski rat: Klasa ili narod“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 11., god. 1. (Zagreb: 13.9.1917.), 2.

⁶³² Vitomir Korać, „Socijalna demokracija ili radikalni socijalizam“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 17., god. 1. (Zagreb: 25. 10. 1917.), 2.

uobičajenog te ne možemo sa sigurnošću zaključiti koliko je ono reprezentativno za onodobnu SDSHS, iz same činjenice da njegovi stavovi nisu proskribirani, da su objavljeni u više članaka, jasno je kako nisu naišli na pretjerano negativne reakcije, barem ne u uredništvu *Slobode*. Na razini diskursa, odnosno ideologije, iz ovog je vidljivo kako Korać, i socijaldemokrati mišljenja sličnog kao što je njegovo, nastoje promijeniti značenje Marxa i marksizam u diskursu. Marx i marksizam koji su dotad imali ulogu čvorišnih točka diskursa s isključivo pozitivnim konotacijama, sada postaju lebdeći označitelji, elementi čije značenje nije fiksirano. Marx je i dalje „veliki i umni teoretičar“, a marksizam znanstveno dokazana doktrina, ali oni su ujedno samoobmanjeni revolucionar i njegova zastarjela samoobmana.

U posljednjim mjesecima 1917. godine u ideologiji socijaldemokrata, odnosno tada desne frakcije SDSHS, javlja se jasan pokušaj, predvođen Vitomirom Koraćem, radikalnog odmicanja od njihovih ranijih ideoloških zasada. To je odmicanje bilo potaknuto pokušajem redefiniranja socijalističke političke prakse. Naime, kao što je ranije navedeno, poslijeratni socijaldemokratski pokret nastojao je potpuno zamijeniti ideju revolucionarnog uspostavljanja socijalizma evolucionizmom i reformizmom, političkim praksama koje su uglavnom kontradiktorne Marxovu pisanju. Valja spomenuti kako se ovaj pokušaj ideološkog redefiniranja javlja u vremenu iznimnog jačanja SDSHS, nakon obnove rada Stranke, kada ona na valu rastuće popularnosti postaje jedan od ključnih političkih faktora Hrvatske i Slavonije u dezintegraciji Austro-Ugarske i ujedinjenju sa Srbijom.

Međutim, samo nekoliko mjeseci kasnije, kada dolazi do intenzivacije unutarstranačkog frakcijskog sukoba ljevice i desnice, vidljiva je promjena u odnosu prema Marxu i marksizmu. Tako desnica svoju poziciju u sukobu s komunističkom ljevicom pokušava legitimirati upravo pozivanjem na Marxa:

„Internaciojonala je utemeljena zato, da postavi istinsku borbenu snagu radničke klase, a na mjesto raznih socijalističkih i polusocijalističkih sekta. To nam pokazuju prvi statuti i inauguralna adresa već na prvi pogled. Inače se internaciojonala ne bi mogla održati, da tok istorije nije već bio razbio sektaštvo. Razvoj socijalističkog sektaštva i istinskog radničkog pokreta vazda stoje u obrnutom odnošaju“ – Ovako je po padu pariške komune sudio Marx o socijalističkim sektašima. Mali učenici velikog učitelja u današnjem velikom dobu drže se obratnog načela: Čuvaj „čistoću“ načela pa makar razbio jedinstvo radničkog pokreta. I još su uz to oni jedini – marksisti! Vele za Marxa, da je jednom

rekao na adresu ovakovih „marksista“: Moi, je ne suis pa marxist! (Ja nisam marksist!)“⁶³³

Socijalističko sektaštvo koje se ovdje spominje je socijaldemokratski naziv za lijevu frakciju SDSHS. Nju se jasno optužuje da se odmaknula od marksizma, štoviše tvrdi se da ljevičari zapravo nisu marksisti jer u svom nerazumijevanju krše načela socijalističkog rada koja je postulirao sam Marx. Očito je i kako Marx više nije samoobmanuti revolucionar iz nekog prošlog vremena, već jednostavno veliki učitelj. Slično je desnica opravdanje za kooperaciju s buržoaskim strankama, prilikom stvaranja Narodnog vijeća, tražila u eksplicitnom čitanju *Manifesta komunističke partije*, ali je istovremeno prigovarala da ljevica vulgarno i šablonski koristi Marxovo pisanje bez stvarnog razumijevanja „marksističke socijalne filozofije.“⁶³⁴

U člancima objavljenim u *Novom društvu*, donekle slobodna kritika Marxa i marksizma koja je vidljiva u inicijalnom periodu nakon stvaranja SDSHS, u periodu do raspada Austro-Ugarske Monarhije i zaoštavanja unutarstranačkog sukoba, ustupa mjesto dosljednom pozivanju na Marxa kao legitimacijskom izvoru u sukobu s komunistima. Radi se o veoma naglom prekidu ranije uspostavljane prakse revizije marksizma i redefiniranja socijaldemokratske ideologije. Objašnjenje za ovaj nagli prekid leži upravo u zaoštavanju frakcijskog sukoba. Naime, kao što se može iščitati iz citiranog teksta članka *Iskrice*, obje strane ovog sukoba svoje su pozicije pokušale legitimirati pozivanjem na Marxa tvrdeći pritom kako njihovi suparnici nisu pravi marksisti. Ova praksa pokazuje da je socijaldemokratski projekt odmicanja od Marxa, vidljiv u *Slobodi*, bio neuspješan te da su Marx i marksizma u ideologiji socijalističkog pokreta i dalje uživali položaj autoriteta koji legitimira, odnosno u diskursu položaj čvorišne točke.

Veoma oštra kritika marksizma gotovo trenutno prestaje nakon promjene političkih okolnosti i zamijenjena je sasvim suprotnom praksom legitimacije stranačkog djelovanja pozivanjem na socijalističke autoritete. Nagla promjena ideologije u pogledu Marxa i marksizma pokazuje kako u ovom razdoblju za socijaldemokrate razumijevanje socijalističke, odnosno, marksističke teorije nije imalo znatnijeg utjecaja na njihovo ideološko određenje. Ovakav je zaključak u skladu sa spomenutim Roseovim tezama, postuliranim na britanskom primjeru. Kao i ondje, tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, Marx i marksizam su za socijaldemokrate

⁶³³ „Iskrice“, u: *Novo društvo*, br. 2. god. 1. (Zagreb:), 68.

⁶³⁴ u: *Novo društvo*, br. 4. god. 1. (Zagreb:), 112-114.

bili dio svojevrsnog socijalističkog folklora, odnosno rituala kojima se opravdavaju određene političke prakse. Međutim, na primjeru SDSHS zanimljivo je i vrijedno primijetiti da potreba za tom legitimacijom ne postoji u vremenu kada je Stranka snažna i kada se čini da ima jasnu perspektivu daljnjeg jačanja i rasta. Ta se potreba javlja tek u momentu značajnijeg javnog sukoba socijaldemokrata i komunista, sukoba u pozadini kojeg je stajao čvrsto određeni ideološki prijem koji je uvjetovao političku praksu. Drugim riječima, folklorno i ritualno korištenje označitelja Marx i marksizam, za koje Rose primjećuje da određuju prva desetljeća djelovanja socijalističkih stranaka, bilo je izrazito situacijski uvjetovano. U periodu kada izostaju znatniji politički sukobi, SDSHS, odnosno njeno intelektualno vodstvo, imala je i iskoristila slobodu kritičke introspekcije vlastitih ideoloških postavki. Međutim, ovakvo je djelovanje napušteno odmah po izbijanju javnog sukoba s komunistima jer se ono nije smatralo politički oportunističkim. Za većinu članova i simpatizera Socijaldemokratske stranke socijalistička je teorija bila suviše kompleksna te je njena kritika nerazumljiva i stoga neupotrebljiva u agitacijske svrhe. S druge strane, povezivanje socijalizma sa simplificiranim pojmovima i konkretnim pojedincima, koji su diskurzivno definirani kao jasno pozitivni, tim je članovima i simpatizerima omogućavalo stvaranje razumljivih slika o porijeklu i suštini vlastitih stavova, odnosno omogućavalo njihovu legitimaciju te je stoga bilo oportunistička praksa agitacije.

Ova praksa nastavlja se i nakon ponovnog početka izlaženja *Slobode* te ostaje aktualna tijekom većeg djela 1919. godine, godine kada sukob socijaldemokrata i komunista dostiže svoj vrhunac u rascjepu na Kongresu ujedinjenja. Primjerice u četrdeset i sedmom broju *Slobode* iz 1919. godine objavljen je, pod naslovom „Karlo Marx“, veći nepotpisani članak u kojem autor opisuje Marxov život i djelo.⁶³⁵ Članak završava svojevrsnim hvalospjevom Marxu:

„Marks sam – taj naš Veliki Učitelj – ostat će na vjeke vjekova upisan u historiji znanosti i kulture kao dalekovidni posmatrač, historičar i prorok u prosudjivanju historijskog razvoja kao duboki ekonom, kao buditelj ljudske svijesti, a njegovo djelo – to vrelo neiscrpane ljubavi – ostat će na vjekove „biblijom proletarijata“. Slava uspomeni Velikog Učitelja!!“⁶³⁶

Završetak ovog članka vjerojatno je najizraženiji primjer gotovo religijskog obožavanja Marksa. To je vidljivo iz identifikacije njegova djela „biblijom proletarijata“, ali i iz nazivanja njega samog prorokom. S obzirom na kontekst vremena u kojem je

⁶³⁵ „Karlo Marx“, u: *Sloboda: Socijalističko glasilo*, br. 47. god. 3. (Zagreb: 3.5.1919.), 4-5.

⁶³⁶ „Karlo Marx“, 5.

Socijaldemokratska stranka nastala i djelovala, kontekst religijom iznimno obilježene društvene svakodnevice, ovakve diskurzivne prakse, povezivanje Marxa kao socijalističkog autoriteta s odrednicama koje se vezuju uz religijske autoritete, ne trebaju čuditi. Međutim, one ukazuje na položaj i važnost koju je Marx imao kao označitelj i simbol.

Prezentirane diskurzivne prakse u *Slobodi* se opetovano javljaju do posljednjih mjeseci 1919. godine. Međutim, one iščezavaju negdje u listopadu i studenom iste godine. Nakon toga, u naredne dvije godine, Marx i marksizam gotovo se prestaju spominjati u socijaldemokratskom javnom diskursu. Drugim riječima, Marx i marksizam redovito se u diskursu javljaju samo u periodu najzaoštrenijeg sukoba lijeve i desne frakcije SDSHS, odnosno sukoba komunista i socijaldemokrata. To je period od sredine 1918. godine, kada počinje objavljivanje *Novog društva*, do posljednjih mjeseci 1919. godine kada se već sve županijske organizacije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na svojim konferencijama opredjeljuju između socijaldemokrata i komunista te time završava inicijalna faza ovog sukoba. Iako se sukob nastavlja i nakon 1919. godine, a u nekim se slučajevima intenzivira čak do razine fizičkih obračuna, izgleda da se on više ne manifestira u obliku u kojem je svojevrsna socijalistička pravovjernost njegova važna komponenta. Odnosno, nakon inicijalne faze ovog sukoba na ljevici, barem za socijaldemokrate, pozivanje na Karla Marxa i marksizam kao na legitimacijske okvire djelovanja postaje izlišno.

Nekoliko je razloga koje možemo iščitati iz ovog prestanka legitimiranja valstitih pozicija pomoću Marxa i marksizma. Naime, on je gotovo koincidirao sa završetkom procesa opredjeljivanja županijskih podružnica između SDSHS i SRPJ(k). Socijaldemokrati su smatrali kako je dokazivanje ispravnosti njihove pozicije u tom periodu sukoba bitan aspekt borbe za stranačko članstvo. Međutim, nakon što su županijske i lokalne organizacije donijele odluku o svojoj lojalnosti jednoj od stranaka, u trenutku kada se SDSHS ponovno nalazi u kontekstu svakodnevnog rada i uobičajene agitacije čiji je cilj pridobivanje novih članova i jačanje glasačke baze, socijaldemokrati prekidaju sa dotadašnjim praksama. Promjena političkog konteksta djelovanja koja je uzrokovala jenjavanje sukoba s komunistima za posljedicu je imala nestanak potrebe legitimacije vlastitog djelovanja i političke pozicije. Socijaldemokrati su očito zaključili da su ove prakse nepotrebne ili nepogodne za uobičajenu agitaciju. To međutim ne znači da su socijaldemokrati odustali od klasifikacije SDSHS kao marksističke stranke čiji je uzor Marx, samo što takva klasifikacija prestaje biti jedna od središnjih odrednica njihova javnog i političkog diskursa. Također, ideološka komponenta veoma je izražena u sukobu s komunistima jer je taj sukob ujedno pokrenuo proces stvaranja socijaldemokratskog identiteta

koji nastaje na temelju diferencijacije od socijalističke ljevice. Nakon što su socijaldemokrati politički postulirali sebe kao umjereno socijalističku i oportunističku opciju koja se jasno suprotstavlja radu komunista, njihov je identitet uglavnom definiran. Stoga je prestanak pojavljivanja Marxa i marksizma kao čvorišnih točaka socijaldemokratskog diskursa, a time i ideologije Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, dvostruko uvjetovan. S jedne strane uzrok je bio završetak, ili barem remisija, procesa formiranja socijaldemokratskog identiteta, a s druge strane neadekvatnost ovakvih praksi nakon sukoba s komunistima i ulaska u kontekst uobičajenog političkog i agitacijskog rada. Kao što je vidljivo, ono što povezuje oba ova uzroka jest jenjavanje sukoba socijaldemokrata i komunista, sukoba koji je uostalom i potaknuo potrebu za isticanjem i legitimacijom putem Marxa i marksizma.

8. Zaključak

Pišući djelo *Knjiga smijeha i zaborava* slavni čehoslovački pisac i disident Milan Kundera primijetio je:

„U vrijeme kad se povijest još kretala sporim korakom bilo je lako pamtit i malobrojne događaje i oni su predstavljali svima poznatu *pozadinu* na kojoj se odigravalo napeto kazalište pojedinačnih ljudskih avantura. Vrijeme danas gazi brzim korakom. Povijesni događaj, preko noći zaboravljen, blista već sutra dan prekriven rosom novine, tako da u pripovjedačevu izlaganju ne predstavlja pozadinu, nego iznenađujuću *avanturu* koja se odigrava na pozadini općepoznate banalnosti ljudskog privatnog života.“⁶³⁷

Iako je Kundera svoju opservaciju napisao pedesetak godina nakon perioda istraživanja u ovom radu, pod utjecajem vojne intervencije u Čehoslovačkoj, ona veoma dobro opisuje povijest Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u monarhističku Jugoslaviju. Malokad je povijest tako brzo gazila kao u doba Prvog svjetskog rata i za političkih previranja nakon njega. Ta ocjena podjednako vrijedi i za većinu Europe i za prostor stare Habsburške Monarhije, odnosno nove monarhističke Jugoslavije. U tom je brzom hodu u povijesti ostala neopravdano zaboravljena i avantura SDSHS koja je u razdoblju rušenja Monarhije i uspostave prve jugoslavenske države odigrala neuobičajeno važnu ulogu.

⁶³⁷ Milan Kundera, *Knjiga smijeha i zaborava*, s češkog preveo Nikola Kršić (Zagreb: MeandarMedia, 2013.) 13-14.

Ta je stranka u svega nekoliko godina, od svoje uspostave sredinom 1917. godine do ukidanja krajem 1921. godine, prošla razvojni luk od intenzivnog jačanja koje joj je omogućilo višestruku participaciju u izvršnoj vlasti i značajnu moć do propadanja koje je uvjetovalo da ona postaje marginalna politička snaga i konačno nestaje kroz ukidanje i integraciju u jedinstvenu jugoslavensku socijaldemokratsku opciju. Ni u godinama nakon stvaranja Socijalističke partije Jugoslavije, socijaldemokratski pokret u Hrvatskoj i Slavoniji nije doživio neku značajniju revitalizaciju te on nastavlja uglavnom djelovati na političkim marginama, a jugoslavenski socijaldemokrati podršku crpe iz drugih pokrajina, napose iz Slovenije.

Nakon svoje reorganizacije u ratnoj 1917. godini, SDSHS bila je jedina važnija lijeva politička opcija u Hrvatskoj i Slavoniji. Ona je značajan dio svog političkog kapitala zaradila još djelovanjem i uspjesima ostvarenim prije Prvog svjetskog rata, a svojevrsna podrška habsburškog režima i kontekst iznimno loših socio-ekonomskih uvjeta stvorili su potrebne preduvjete za njeno ubrzano jačanje. Suradnja predratnih socijaldemokrata i novih radničkih predvodnika u ovom ranom razdoblju stranke urodila je plodom. Javna podrška i politička važnost SDSHS ubrzano su rasli te je do trenutaka disolucije Habsburške Monarhije Stranka bila dovoljno moćna da stupi u Narodno vijeće kao jedan od ključnih faktora političkog života u Hrvatskoj i Slavonije te da odigra važnu ulogu u formiranju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, a nakon toga i prve vlade Kraljevstva. Međutim, već u inicijalnom razdoblju djelovanja obnovljene Stranke nazirala se unutarnja podjela koja je presudno odredila njen daljnji razvoj. Ta je podjela postojala već u trenucima stvaranja Privremenog akcionog odbora u kojem svoje djelovanje ujedinjavaju predratni socijaldemokrati i predvodnici novonastalog radničkog pokreta. Ova nehomogenost odražavala se u ideološkim postavkama SDSHS od vremena djelovanja Privremenog akcionog odbora čiji članovi nisi imali jedinstveni stav ni o najopćenitijim pitanjima poput onog o ostanku ili izlasku iz Habsburške Monarhije te je s vremenom ona postojala sve intenzivnija.

Prvotna podvojenost Akcionog odbora i Stranke ubrzo je prerasla u sukob dviju stranačkih frakcija, ljevice i desnice. Na kristalizaciju tih frakcija i jačanje njihova sukoba uvelike su utjecali suvremeni događaji u Rusiji. Nakon izbijanje Februarske revolucije i uspostave demokratskog režima uglavnom predvođenog socijalistima, Socijaldemokratska stranka podržala je ove promjene nadajući se kako će one potaknuti slične događaje i drugdje u Europi, napose u Habsburškoj Monarhiji. Međutim, sukob boljševika i umjerenih socijalista te konačno izbijanje Oktobarske revolucije i stvaranje novog režima u Rusiji radikalno su promijenili kontekst djelovanja SDSHS. Sukob lijeve i desne socijaldemokratske frakcije sada

postaje sukob pristaša revolucionarnog djelovanja boljševika i zagovornika srušenog februarskog režima. Tijekom 1918. godine taj je sukob bio generator stvaranja socijaldemokratskog identiteta, čiji jedini nositelj s vremenom postaje desna frakcija, i komunističkog identiteta koji se formira oko stranačke ljevice. Stvaranje ovih identiteta značilo je i formuliranje jasnijih ideoloških stavova, te desnica, odnosno socijaldemokrati, prihvaća ideje reformizma i evolucionizma kojima je suprotstavljena ideja socijalističke revolucije koju zagovaraju komunisti. Iako je do tada već neko vrijeme bila na vrhuncu intenziteta, podvojenost frakcija prerasla je u podjelu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na proljeće 1919. godine kada ljevica, odnosno komunisti, na Beogradskom kongresu izlaze iz SDSHS i ujedinjavaju se s preostalim jugoslavenskim komunistima u Socijalističku radničku partiju (komunista).

Do Beogradskog kongresa ideologija socijaldemokrata već je uvelike bila formirana, a njene su najbitnije odrednice bili reformizam i oportunizam. Posebno je zanimljiv oportunizam koji je, iako su ga komunisti koristili kao izrazito pejorativan pojam, za socijaldemokrate predstavljao poželjnu i javno proklamiranu taktiku političkog djelovanja. Taj je oportunizam značio fleksibilnost rada i ideologije SDSHS, a on se dobro očituje u odnosu prema Marxu i marksizmu, znakovima i simbolima koji su često bili okosnice socijalističkih ideologija. Oportunizam je bio podloga na temelju koje je Stranka u razmjerno kratkom vremenskom periodu mijenjala svoje stavove od ministerijalističkog sudjelovanja u buržoaskim vladama pa sve do povremenog opravdavanja i pozivanja na revolucionarni prevrat. On se, kao politička taktika, zasnivao u socijaldemokratskoj ideologiji u kojoj se, također, i očituje. Ta se ideologija može doimati donekle nestabilnom i promjenjivom, međutim, promjenjivost, fleksibilnost i određena prilagodba kontekstu upravo je nepromjenjiva srž te ideologije.

Vjerojatno je upravo oportunizam, i model političkog djelovanja koji iz njega proizlazi, bio glavni razlog opadanja javne podrške socijaldemokratima u Hrvatskoj i Slavoniji i jačanja komunista kao suprotstavljene lijeve opcije. Naime, dok su komunisti faktični izostanak razvijene radničke klase mogli nadomjestiti radikalizmom zahtjeva i djelovanja, oportunizam je socijaldemokrate pretvorio u samo još jednu političku stranku čije djelovanje naizgled ne odstupa previše od djelovanja uobičajenih buržoaskih stranaka. Iako su reforme koje su uveli ili započeli socijaldemokrati, poput agrarne reforme, ograničenog ženskog prava glasa i osmosatnog radnog dana, izrazito progresivne promjene kojima je pokušano znatno unaprijediti prava i položaj, u prvom redu, siromašnijih slojeva stanovništva Hrvatske i Slavonije, ali i čitave države, čini se da one nisu percipirane u javnosti kao uspjesi SDSHS. Kako je temeljna

ideja oportunitizma bila prilagođavanje političkog djelovanja datim uvjetima u interesu reformističkog poboljšanja položaja skupina koje socijaldemokrati žele reprezentirati, napose radništva i seljaštva, te u interesu jačanja političke moći, možemo zaključiti da su rezultati ove ideje bili dvojaki. S jedne je strane oportunitizam omogućio da SDSHS kroz svoje sudjelovanje u vladama uvede ranije spomenute, kao i brojne druge, značajne progresivne promjene koje su, barem u Hrvatskoj i Slavoniji, doista unaprijedile položaj siromašnijih i obespravljenih slojeva, ali, kako su pokazali lokalni i parlamentarni izbori, oportunistički manjak principijelnosti nije naišao na odobravanje javnosti te je SDSHS izgubila političku moć što je onemogućilo njeno daljnje provođenje reformi.

Istovremeno i posljedica i uzrok slabljenja socijaldemokrata bila je nedostatna razgranatost njihova djelovanja i neuspjeh pokušaja značajnijeg uključivanja mladih i žena u politički život Stranke. SDSHS, vodeći se modelom velikih europskih socijaldemokracija, uložila je određene napore u uspostavu radničkih domova, knjižnica, organizacija mladih i u rad na polju kulturnog uzdizanja radništva, međutim ti su se naponi pokazali nedostatnima. Socijaldemokratska stranka nije se uspjela ukorijeniti u društvo i stvoriti stabilnu bazu glasača i simpatizera. U tom je kontekstu od velike važnosti i slabljenje sindikalnih organizacija koje su uglavnom djelovale kao produžena ruka političke stranke, a čije članstvo velikim djelom prelazi u komunistički tabor.

U promatranom razdoblju politička moć SDSHS zasnivala se na predodžbi o njenom utjecaju pred kraj Prvog svjetskog rata. Međutim, pokazalo se da ta predodžba nije bila potpuno utemeljena. Nakon raskola s komunistima tijekom 1919. godine Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije gubi podršku i slabi iako formalno zadržava politički utjecaj i moć. Neadekvatne politike i nedostatna ukorijenjenost u društvo za posljedicu su imale nemogućnost primjene nekih mehanizama kojima bi se zaustavilo slabljenje što je, dugoročnije, značilo nužan gubitak moći nakon provođenja demokratskih izbora. Slabljenje nije zaustavljeno ni pokušajima djelomičnog ideološkog repozicioniranja ni ujedinjenjem s socijaldemokratima drugih pokrajina i s centrumašima te je neminovno kulminiralo marginalizacijom SDSHS.

I povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, ali i općenito socijaldemokrata ovih prostora, u historiografiji su uglavnom zanemarene teme, a suvremeniji uvidi u njih još su rjeđi. Ovim se radom pokušalo dati novi uvid u vremenski relativno kratak, ali događajima bogati i važan period povijesti socijaldemokracije i socijalizma na prostoru današnje Hrvatske. Uz oslikavanje povjesne avanture socijaldemokrata kroz jedine dostupne izvore, rad je pokušaj primjene ideje transdisciplinarnosti u historiografiji. Stoga je značajan

dio teorije i metodologije, napose kod istraživanja ideologije, preuzet iz povijesti srodnih disciplina što rad, potencijalno, čini adekvatnim predloškom za daljnja slična istraživanja.

9. Bibliografija

9. 1. Izvori

„International Socialist Conference at Zimmerwald: Manifesto“, Marxists Internet Archive.

<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/zimmerwald/manifesto-1915.htm> (posjećeno 9. 10. 2018.)

Gross, Mirjana ur. *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*. Zagreb: Školska knjiga, 1957.

Korać, Vitomir. *Hrvatski „problem“*. Beograd: Biblioteka „Pravo naroda“, 1922.

Krleža, Miroslav. *Dnevnik: 1914-1917.: Davni dani*. Sarajevo: NIŠP „Oslobođenje“, 1977.

Krleža, Miroslav. *Dnevnik: 1914-1917.: Davni dani 2*. Sarajevo: NIŠP „Oslobođenje“, 1977.

Krleža, Miroslav. *Izlet u Rusiju 1925*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.

Krleža, Miroslav. „O socijaldemokratima i komunistima“. Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, A 116.

Lenin, Vladimir I. „Material for the Preparation of the Programme of the R.S.D.L.P.: Draft Programme of the Russian Social-Democratic Labour Party“. *Marxist internet archive*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1902/draft/02feb07.htm#fwV06P027F01> (posjećeno 4. 12. 2018.).

Lenin, Vladimir I. „Opportunisma, and the Collapse of the Second International“. *Marxist Internet Archive*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/dec/x01.htm>. (posjećeno 8. 9. 2018.).

Lenin, Vladimir I. „The Right of Nations to Self-Determination“. *Marxist internet archive*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/ch01.htm> (posjećeno 4. 12. 2018.).

Lorković, Blaž. *Politička ekonomija*. Zagreb: Matica hrvatska-Pravni fakultet, 1995.

- Meynell, Hildemarie. „The Stockholm Conference of 1917: Part I.“ U: *International Reviews of Social History*, vol. 5. br. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Meynell, Hildemarie. „The Stockholm Conference of 1917: Part II.“ U: *International Reviews of Social History*, vol. 5. br. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Marx, Karl i Friedrich Engels, „Manifest komunističke partije“. U: *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, ur. Adolf Dragičević, Vjekoslav Mikecin i Momir Nikić. Zagreb: Stvarnost, 1979.
- Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919.)“. U: *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 14., no. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.
- Mažuran, Ive. *Građa o radničkom pokretu u Osijeku i Slavniji 1867-1894*. Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1967.
- Morris, William. „Impressions of the Paris Congress“. *Commonweal*, 27.6.1889.
- Novo društvo*. Zagreb: 1917.
- Rabar, Ivan. *Poviest najnovijeg vremena od godine 1815. do godine 1878*. Zagreb: Naklada „Matice hrvatske“, 1898.
- Radosević, Mijo i Franjo Markić, *Memorandum Addressed by the Yugoslav Socialists to the International Socialist Peace Conference in Stockholm*. London: Yugoslav workman's association, 1918.
- Sloboda: Glasilo hrvatske socijalne demokracije*. Zagreb: 1892-1897.
- Sloboda: Socijalističko glasilo*. Zagreb: 1917-1921.
- Štambuk-Škalić, Marina i Zlatko Matijević. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.: Izabrani spisi“. U: *Fontes: Izvori za hrvatsku povijest*, vol. 14., no. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.
- „The Erfurt Programme“, *Marxist Internet Archive*.
<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm> (posjećeno 7.9.2018.).

Vidmar, Josip. „Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“. U: *Arhivski vjesnik*, vol. 1. no. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1958.

Vidmar, Josip. „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919 god.“. U: *Arhivski vjesnik*, vol. 2., no. 2. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1958.

9. 2. Literatura

Balkovec, Bojan. „Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“. U: *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 48., br. 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Balkovec, Bojan. *Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjajnija: Izborna teorija i praksa u međuratnoj Jugoslaviji*. Sa slovenskog prevela Anita Peti-Stantić. Zagreb: Srednja Europa, 2017.

Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*. S engleskog preveo Josip Šentija. Zagreb: Duriex, 1995.

Becker, Bert. „Czernin von und zu Chudenitz, Ottokar“. U: *World War I: The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, vol. 1. Santa Barbara-Denver-Oxford: ABC-Clio, 2014.

Berend, Ivan T. i Gyorgy Ránki. *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780-1914*. Zagreb: Naklada naprijed, 1996.

Bilandžić, Dušan, Zvonko Brkić, Josip Cazi, Ivan Jelić, Leopold Kobsa i Vojo Rojčević. *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1969.

Cazi, Josip. *Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj: Od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke, knjiga prva*. Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije-Radničko vijeće za Hrvatsku, 1958.

Cvetković, Slavoljub. *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919-1928*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1966.

- Čulinović, Ferdo. *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*. Zagreb: Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, 1957.
- Dijk, Teun A. van. „What is political discourse analysis“. U: *Political linguistics*, no. 11. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1997.
- Dosse, François. „Intelektualna historija“. U: *Dijalog s povodom 6: Intelektualna historija*. Zagreb: FF Press, 2013.
- Engelsfeld, Nada. *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*. Zagreb: Globus, 1989.
- Erić, Milivoje. *Agrarna reforma u Jugoslaviji: 1918-1941 god.* Sarajevo: Izdavačko poduzeće „Veselin Masleša“, 1958.
- Fairclough, Norman. *Language and Power*. London: Longman, 1989.
- Glaberman, Martin. *Marxist Views of the Working Class*. Toronto: New Hogtown Press: 1975.
- Gligorijević, Branislav. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*. Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 1970.
- Gligorijević, Branislav. *Parlamentarne i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929.)*. Beograd: Institut za suvremenu istoriju – IRO Narodna knjiga, 1979.
- Globačnik, Matko. *Hrvatska socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu*. Zagreb: Srednja europa, 2018.
- Globačnik, Matko. „Najranija recepcija Marxove misli među Južnim Slavenima u Habsburškoj Monarhiji i Srbiji (1848-1871)“. U: *Desinićini susreti*, sv. 15. Zagreb: FF Press, 2017.
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija: Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi liber-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- Gross, Mirjana. „Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890-1907“. U: *Putovi revolucije*, god. 5. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1965.
- Herwig, Holger H. *The First World War: Germany and Austria-hungary: 1914-1918.*, drugo izdanje. London-New Delhi-New York-Sydney: Bloomsbury, 2014.
- Hrabak, Bogumil. „Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920.“ U: *Arhivski vjesnik*, vol. 13. no. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1970.

- Hrvatski biografski leksikon*. „AnceI, Ivan“. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=535> (posjećeno 22. 2. 2018.)
- Janković, Dragoslav i Bogdan Krizman. *Grada o stvaranju jugoslavenske države*. Beograd: IRO, 1964.
- Janković, Branimir. „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“. U: *Dijalog s povodom 6: Intelektualna historija*. Zagreb: FF Press, 2013.
- Janjatović, Bosiljka. *Sindikalni pokret u Jugoslaviji do 1945. godine*. Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske – NIU „Radničke novine“, 1981.
- Janjatović, Bosiljka. „Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine“. U: *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 24., br. 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1992.
- Jorgenson, Marianne i Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 2002.
- Kardum, Livija. *Suton Stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.
- Knudsen, Rita Augestad. „Moments of Self-determination: The Concept of „Selfdetermination“ and the Idea of Freedom in 20th- and 21stCentury International Discourse“. Doktorska disertacija, The London School of Economics and Political Science, 2014.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radnika Savske banovine 1929-1939.“ U: *Povijesni prilozi*, vol. 3., no. 3. Institut za historiju radničkog pokreta: Zagreb, 1984.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava. „Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII 1919. godine“. U: *Povijesni prilozi*, vol 2., no. 2. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Preveli Draženka Kešić i Silvije Devald. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Korać, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: knjiga 1*. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.

- Korać, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: knjiga druga: Radnički sindikati*. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1930.
- Korać, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine: knjiga treća: Odnosi s drugim jugoslavenskim radničkim proleterima*. Zagreb: Radnička komora u Zagrebu, 1933.
- Koračević, Branko. „Ekonomske pogledi Imbre Tkalca“. U: *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20- stoljeća*. Zagreb: Informator, 1984.
- Kovačević, Marina i Lada Badurina, *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2001.
- Krleža, Miroslav. *Moj obračun s njima*. Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje“, 1988.
- Kundera, Milan. *Knjiga smijeha i zaborava*. S češkog preveo Nikola Kršić. Zagreb: MeandarMedia, 2013.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy*, 2. izdanje. London-New York: Verso, 2001.
- Marjanović, Jovan. *Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama: Do Prvog svetskog rata*. Beograd, Izdavačko poduzeće „Rad“, 1954.
- Manela, Erez. *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the Origins of Anticolonial Nationalism*. New York: Oxford University Press, 2007.
- McClellan, Woodford D. *Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism*. New Jersey: Princeton University Press, 1964.
- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije: 1921-1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju-NIP export press, 1974.
- Nation, R. Craig. *War on War: Lenin, the Zimmerwald Left, and the Origins of Communist Internationalism*. Durham-London: Duke University Press, 1989.
- Nordquist, Richard. *Discourse Community: Shared Language Usage Practices in Speech and Writing*. <https://www.thoughtco.com/discourse-community-composition-1690397> (posjećeno 21.6.2018.).

- Pejić, Luka. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: Fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF, 2016.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit, 1980.
- Pijade, Moša ur., *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije: Tom IV.: Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892-1919*. Beograd: Istorijsko odjeljenje Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 1950.
- Plećaš, Dušan. *Socijalna demokracija u Hrvatskoj 1984-1919*. Zagreb: Socijaldemokratska partija Hrvatske, 1994.
- Rose, Jonathan. *The intellectual life of the british working classes*. New Heven-London: Yale University Press, 2010.
- Saussure, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company, 1966.
- Sekelj, Laszlo. „The Genesis of Marxsim“. U: *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, vol. 24. no. 4. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988.
- Service, Robert. *A history of modern Russia from Nicholas II to Vladimir Putin*. Cambridge: Harvard University Press, 2005.
- Stenson, Gary P. *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socijalist Working-Class Parties in Europe, 1884-1914*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1991.
- Stenson, Gary P. „Karl Kautsky: Early: Early Assumptions, Preconceptions, and Prejudices“. U: *Karly Kautsky and Social Science of Classical Marxism*, John H. Kautsky, ur. Leiden-New York-København-Köln, 1989.
- Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju – August Cesarac*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1982.
- Stone, Norman. *Europe Transformed: 1878-1919*. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Šidak, Jaroslav. „O proučavanju radničkog pokreta u hrvatskoj historiografiji nakon 1945. godine“. U: *Historijski zbornik*, vol. 24. no. 1. Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesticu, 1974.
- Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross i Igor Karaman. *Povijest hrvatskog naroda: 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

- Šišić, Ferdo. *Dokumenti o nastanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919*. Zagreb: Matica hrvatska, 1920.
- Štager, Ivanka. „Buna u Varaždinu 1919. godine“. U: *Godišnjak Gradskog muzeja*, br. 5. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1975.
- Taylor, A. J. P. *The habsburg Monarchy 1809-1918: A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. London: Hamish Hamilton, 1941.
- Topalović, Živko. *Začeci socijalizma i komunizma u Jugoslaviji*. London: The peasant Jugoslavia limited, 1960.
- Van Dijk, Teun. *Elite Discourse and Racism*. London: Sage, 1989.
- Vesović, Milan. *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*. Beograd: Institut za suvremenu istoriju-IRO narodna knjiga, 1979.